

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історії стародавнього світу та середніх віків

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

магістра

на тему: «Суспільний та політичний розвиток елліністичного Єгипту в період
правління перших Птолемеїв»

Виконала: студентка II курсу
заочної форми навчання
напряму підготовки (спеціальності)
032 «Історія та археологія»
Устич Алла Вадимівна

Керівник: к.і.н., доцент
Литовченко Сергій Дмитрович

Рецензент:

Харків – 2023

ЗМІСТ

Розділ 1. Історіографія, джерельна база та методологія.....	7
1.1. Історіографічний огляд.....	7
1.2. Характеристика джерельної бази.....	11
1.3. Методологічне підґрунтя дослідження.....	15
Розділ 2. Розвиток птоlemeївської монархії. Політичні погляди Птоlemeя I Сотера та Птоlemeя II Філадельфа.....	17
2.1. Прихід до влади Птоlemeя I Сотера та початок процесу перебудови єгипетської монархії.....	17
2.2. Проблеми спадкування престолу та політичний вплив Птоlemeя II Філадельфа на країну.....	38
Розділ 3. Політичні стратегії та недоліки правління Птоlemeя III Евергета та Птоlemeя IV Філопатропа.....	60
3.1. Птоlemeй III Евергет та його стратегії зміни принципів легітимізації влади.....	60
3.2. Вплив діяльності на Єгипет Птоlemeя IV Філопатропа та Велике єгипетське повстання.....	90
3.3. Наслідки царювання перших Птоlemeїв та подальша доля елліністичного Єгипту.....	109
Висновки.....	114
Список використаних джерел і літератури.....	118

Обґрунтування актуальності теми полягає у тому, що історія еллінізму досить багато привертала увагу істориків, втім довгий період вона майже не була розроблена. Передумовою цього були недостатність джерел та перешкода в їх тлумаченні, надзвичайна складність політичної історії еллінізму відлякувала дослідників, які вважали занадто невдячним завданням розплутування клубка джерел для з'ясування мало цікавого періоду історії, періоду занепаду та вичерпання творчих сил грецького народу.

Між тим еллінізм – ціла епоха в історії стародавності. Вона обіймає три століття – від 336 р. (рік воцаріння Олександра) до 30 р. до н.е. (рік завоювання Римом останньої елліністичної держави – Єгипту). Він охоплює майже увесь на той час цивілізований світ, від Сицилії до Індії, від Нубії до Боспора і Скіфії; його вплив проник до Італії та Іспанії на заході, до Китаю на сході. В період еллінізму зародились ідеї – наукові, філософські, етичні, релігійні, які століттями володіли світом. Відбулись значні зміни в економіці, в політичних формах, в суспільній свідомості, в культурі. Незалежно від історичних оцінок, інтерес до еллінізму зрештою мав виникнути.

Вперше більше ніж за 100 років назад И. Дройзен ввів в науку такі терміни, як «еллінізм» та «елліністичний». З тих пір ця цікава епоха досліджується все серйозніше та глибше. Цьому сприяло безперервне зростання кількості джерел завдяки археологічним відкриттям.

Еллінізм вивів на історичну сцену нові держави, що утворилися в результаті розпаду імперії Олександра Македонського, в яких утвердилася монархічна влада, яка спиралася на розгалужену адміністративну систему та армію. Поряд із так званими територіальними монархіями в Балканській Греції, на островах Егейського моря і в Малій Азії зберігалися незалежні поліси (Спарта, Афіни, Делос, Родос, Кізік, Мілет, Гераклея, Візантій та ін.), багато з яких періодично опинялися під владою царів, але нерідко відновлювали свій суверенітет. Політична історія елліністичного світу сповнена війнами, боротьбою царств за переділ територій.

Єгипет, у якому запанувала династія Птолемеїв, був ще однією з наймогутніших царств елліністичного світу. Птолемеї спочатку володіли як землями Єгипту, а й Кіренаїкою, поруч островів Егейського моря і полісами Малої Азії та Балканської Греції. Поступово основні єгипетські володіння було втрачено. Під владою македонської династії країна багато в чому зберегла традиції управління, соціальної організації, культури епохи фараонів. У Єгипті склався численний і чітко структурований державний апарат, серед найважливіших завдань якого було утримання влади над масою місцевого єгипетського населення та витяг з країни максимальних доходів для утримання царського двору, численних чиновників, жерців, воїнів. Македонія, на чолі якої стала династія Антигонідів, являла собою найсильнішу державу Балканського півострова і одну з найбільш впливових царств елліністичного світу. У III-I ст. до н.е. Македонія прагнула підкорити своєму впливу Грецію, захопити низку островів Егейського моря та територій у Малій Азії, що викликало війни з багатьма державами, зокрема з Римською республікою. Зрештою в середині II ст. до н.е. це призвело до падіння царства. Македонія у своєму політичному та соціальному розвитку зберегла низку традицій часу до Олександра Великого, вплив східних принципів влади та соціального устрою зазнала малою мірою.

Об'єктом дослідження є птолемеївська монархія в елліністичному Єгипті в період з кінця IV ст. – до початку III ст. до н.е.

Предметом дослідження є вплив еллінізму на Єгипет у інституційних межах царської влади перших чотирьох представників династії Птолемеїв.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період між призначенням Птолемея I Сотера єгипетським сатрапом (323 р. до н.е.) і початком царювання Птолемея V Епіфана (204-200 рр. до н.е.). Дослідження було розпочато з періоду коли Єгипет перейшов під управління Птолемея I Сотера та закінчується дослідження етапом, коли держава Птолемеїв опинилась перед початком масштабної кризи.

Територіальні межі дослідження, у першу чергу, охоплюють схід середземноморського регіону: Єгипет, Палестину, Сирію, Фінікію, Кіпр, області

південної, західної і північно-західної Малої Азії, західну Фракію, Македонію, материкову Грецію, острови Егеїди, Єіпр, Іллірію, Римську республіку, Сиракузи, Карфаген та Киренаїку.

Мета дослідження. У даній роботі було зроблено спробу розкрити на основі документальних матеріалів розвиток елліністичного Єгипту в період правління перших Птолемеїв, проаналізувати та сформулювати уявлення про особливості політичного та суспільного устрою в давньоєгипетському суспільстві.

Досягнення вищевказаної мети передбачає виконання низки наукових завдань:

- розглянути шлях розвитку елліністичного Єгипту після смерті Александра Великого;
- дослідити діяльність Птолемея I Сотера як володаря елліністичного Єгипту та фараона;
- визначити зміни у діяльності Птолемея II Філадельфа;
- простежити характер військової та зовнішньополітичної діяльності Птолемея III Ефергета;
- проаналізувати державну політику Птолемея IV Філопатропа і охарактеризувати його як царя і фараона;
- окреслити наслідки правління перших Птолемеїв та подальший розвиток елліністичного Єгипту.

Наукова новизна отриманих результатів у аналізі та дослідженні проблематики щодо формулювання історії держави Птолемеїв через співвідношення греко-македонянської і єгипетської складових у межах птолемеївської монархії.

У представленій роботі було досліджено процеси та явища, які пов'язані з політичною діяльністю перших чотирьох Птолемеїв.

Практичне значення отриманих результатів у сприянні розширенню обсягу знань про історію міжнародних відносин, а також про політичні, суспільні та релігійні процеси і явища елліністичного періоду.

Структура магістерської роботи відповідає об'єкту, меті та завданням дослідження. Магістерське дослідження складається зі вступу, трьох розділів, - «Історіографія, джерельна база та методологія», «Розвиток птоlemeївської монархії. Політичні погляди Птолемея I Сотера та Птолемея II Філадельфа» та «Політичні стратегії та недоліки правління Птолемея III Еввергета та Птолемея IV Філопатропа», висновків та списку використаних джерел і літератури (111 найменувань).

Повний обсяг дипломної роботи викладено на 125 сторінках друкованого тексту, з них основного тексту - 105 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ

1.1. Історіографічний огляд

Вивчення та дослідження науковцями історії держави Птолемеїв налічує майже два століття. У 1833-1843 рр. И. Дройзен¹ у своїй праці «История эллинизма», присвятив 2 і 3 том саме історії становлення та розквіту держави Птолемеїв. Втім, незважаючи на те скільки часу вже пройшло з моменту наукового дослідження, воно і досі зберігає свою актуальність.

Протягом подальших двох століть наступні науковці присвятили свою увагу дослідження елліністичних студій: В.В. Тарн, М. І. Ростовцев, А.Б. Ранович, П. Левек² та інші представники епохи створення наукових праць. Досить цікав дослідження було запропоновано М.І. Ростовцевем. Науковець М.І. Ростовцев дослідив економічне життя елліністичного світу.

Втім, вперше птолемеївська держава була по-справжньому досліджена науковцями починаючи з останніх десятиліть ХІХ століття.

Відбулось це через надходження до науковців безліч грекомовних папірусів і епіграфічних джерел. Перше суттєве дослідження присвячене історії держави Птолемеїв датується 1895 р., відомого папіролога Дж.П. Махаффі³.

Наступним важливим дослідженням у історії держави Птолемеїв стала монографія Е. Беван⁴, монографія була опублікована у 1927 р. – «A History of Egypt under the Ptolemaic Dynasty». Ця праця настільки була комплексною, що вона була настільною книгою студентів майже 70 років через викладення найновіших археологічних знахідок. Надалі у 1994 р. Г. Холбл видав працю під

---

¹ Дройзен И.Г. История эллинизма: В 3 т. Наука, Ювента. СПб. 1997. Т. 2-3.

² Tarn W. Hellenistic Civilisation. London: E. Arnold & Co., 1927; Rostovtzeff M.I. The Social and economic history of the hellenistic world: In III v. Oxford: Oxford University Press, 1941; Ранович А.Б. Эллинизм и его историческая роль. Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1950.

³ Mahaffy J.P. A history of Egypt under the Ptolemaic dynasty. London: Methuen & Co., 1899.

⁴ Bevan E. The House of Ptolemy; A History of Egypt under the Ptolemaic Dynasty. Chicago: Argonaut, 1968.

назвою «Geschichte des Ptolemäerreiches. Politik, Ideologie und religiöse Kultur von Alexander dem Grossen bis zur römischen Eroberung». Пізніше, у 2001 р.⁵ вищевказана праця була видана англійською мовою для більш широкого використання читачами. У 2010 р. Дж. Меннінг, опублікував працю «The Last Pharaohs. Egypt under the Ptolemies, 305-30 BC.», яка в свою чергу була зосереджена на внутрішньополітичній проблематиці⁶. Також сюди можемо віднести електронний проєкт Ч. Беннет під назвою: «Egyptian Royal Genealogy», який був присвячений птоlemeївській генеалогії та хронології⁷.

Найбільша увага науковців була присвячена Птолемею I, його царювання припадало на період між кінцем IV і кінцем III ст. Відтак, В. Елліс і І. Вортінгтон⁸, присвятили свої дисертації і монографії вищевказаній особі. Науковці Р. Хазард та Е.Д. Карні сконцентрували свою увагу на таких постатях, як Птолемей II та Арсиноя II його сестра-дружина.

В період XX – початок XIX ст. такі дослідники, як М.М. Хвостов, М.І Ростовцев, К.К. Зельин, Н.Н. Пікус⁹ присвятили свої монографії окремим аспектам історії та культури держави Птолемеїв. П. Джонстоно, К. Фішер-Бове¹⁰ – ці науковці присвятили свою увагу військовій організації держави Птолемеїв.

В свою чергу М.В. Панов, І.А. Ладинін сконцентрувались на дослідженні історико-культурних і релігійно-ідеологічних реалій, які пов'язані із фараонівською складовою птоlemeївської монархії. Важливі дослідження міст елліністичного Єгипту: Птолемаїди, Александрії і Мемфісу завдяки праці П.М. Фразер¹¹ та Дж. Томпсон¹².

⁵ Hölbl G. A History of the Ptolemaic Empire: Trans. from germ. London; New York: Routledge, 2001.

⁶ Manning J. The Last Pharaohs. Egypt under the Ptolemies, 305-30 BC. Princeton; Oxford: Princeton University Press, 2010.

⁷ Bennett Ch. Egyptian Royal Genealogy. 2001-2013. <http://www.instonebrewer.com/TyndaleSites/Egypt/ptolemies/ptolemies.htm>

⁸ Ellis W. Ptolemy of Egypt. London; New York: Routledge, 1994; Worthington I. Ptolemy I. King and Pharaoh of Egypt. Oxford: Oxford University Press, 2016.

⁹ Хвостов М.М. Исследования по истории обмена. История восточной торговли греко-римского Египта. Казань: Тип. Казанского ун-та, 1907; Зельин К.К. Исследования по истории земельных отношений в Египте II-I веков до н.э. Москва: Изд-во АН СССР, 1960; Пікус Н.Н. Царские земледельцы (непосредственные производители) и ремесленники в Египте III века до н.э. Москва: Издво МГУ, 1972

¹⁰ Johnston P. Military Institutions and State Formation in the Hellenistic Kingdoms: Dis... PhD / Duke University. Durham, 2012; Fischer-Bovet C. Army and society in Ptolemaic Egypt. New York: Cambridge University Press, 2014.

¹¹ Fraser P. Ptolemaic Alexandria: In II v. Oxford: Clarendon Press, 1972.

¹² Thompson D. Memphis under the Ptolemies. 1st ed. Princeton: Princeton University Press, 1988.

Наступна група дослідників сконцентрували увагу щодо проблем, які стосуються історії елліністичної дипломатії, характеру діяльності елліністичних держав та практики укладання міждинастичних шлюбів.

Серед таких науковців – це В.Д. Жигунін, А.С. Шофман, Ж.К. Вінницький, Р. Біллоуз, Ш. Агер і Дж. Грейнгер¹³.

Оскільки, з 1990-х рр., поступово збільшувалась джерельна база і звісно, що зростає кількість тематичних збірок і колективних монографій. Звісно, що в таких працях можуть бути суперечності, пов'язані із різним баченням проблеми дослідників. До таких праць можемо віднести: «Hellenistic History and Culture» (1993), «A Companion to the Hellenistic World» (2003), «A Companion to Ancient Egypt» (2010), «More than Men, Less than Gods: Studies on Royal Cult and Imperial Worship» (2011), «Боги среди людей: культ правителей в эллинистическом, постэллинистическом и римском мире» (2016), «A companion to Greco-Roman and late antique Egypt» (2019) та ін.

Останні найновіші монографії присвячені визнанню двоїстості птоlemeївської монархії, яка включала в себе як греко-македонянську, так і єгипетську складові.

Це простежується у наступних працях: «Ptolemaios I. Soter – Herrscher zweier Kulturen», «The Last Pharaohs», «Makedonische Pharaonen und hieroglyphische Stelen», «Ptolemy I. King and Pharaoh of Egypt» та «Macedonian Kings, Egyptian Pharaohs» .

Погляд щодо визнання двоїстості птоlemeївської монархії, яка включала в себе як греко-македонянську, так і єгипетську складові була висловлена Зелінським А.Л. Тобто науковець доводить форми поєднання цих складових. У більшості працях вченого ідеться про їхнє взаємопроникнення, або ж паралельне

---

¹³ Жигунин В.Д. Международные отношения эллинистических государств в 280-220 гг. до н. э. Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1980; Шофман А.С. Распад империи Александра Македонского. Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1984; Billows R. Antigonos the One-Eyed and the Creation of the hellenistic State. 2nd Ed. Berkeley; Los Angeles: University of California Press, 1997; Ager Sh. Interstate Arbitrations in the Greek World, 337-90 B.C. Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press, 1996.

співіснування. До таких робіт слід віднести: «Александрійські фараони та їхні піддані», «Від басилевсів-фараонів до фараонів-басилевсів: перші 100 років птолемеївської монархії», «Можлива доля Лісандри: штрих до династичної історії Птолемеїв», «Перші Птолемеї і формування монархічної ідеології: традиції, запозичення, інновації», «Птолемей III Евергет як релігійний реформатор: запровадження єгипетського варіанту прижиттєвого царського культу»¹⁴.

1.2. Характеристика джерельної бази

За для дослідження еволюції птолемеївської монархії в період кін. IV – кін. III ст. необхідно використовувати всі різновиди джерел, які існують у розпорядженні сучасних дослідників як птолемеївського Єгипту, так я елліністичного періоду в цілому. Відтак, традиційно джерела поділяють на 5 груп: наративні, епіграфічні, папірологічні, археологічні та нумізматичні¹⁵.

Щодо поділу наративних джерел за мовною ознакою, то можна виділити 2 групи. Перша група містить античні тексти, які написані давньогрецькою та латинською мовами. Друга група – східна, написана єгипетською та аккадським клинописом.

Наративні джерела дають змогу дослідити розвиток птолемеївської монархії в період кін. IV – кін. III ст. В свою чергу наративні джерела можна поділити на декілька категорій: історичні твори, твори античних поетів і міфографів, філософські і публіцистські праці, наративні пам'ятки єгипетського та

¹⁴ Зелінський А.Л. Александрійські фараони та їхні піддані. Зміцнення влади перших Птолемеїв. Київ: Академперіодика, 2010. С. 664; він же Можлива доля Лісандри: штрих до династичної історії 548 Птолемеїв XV сходознавчі читання А. Кримського. Тези доповідей міжнародної наукової конференції (м. Київ 20-21 жовтня 2011 р.). Київ, 2011. С. 85-88; він же Перші Птолемеї і формування монархічної ідеології: традиції, запозичення, інновації Орієнтальні студії в Україні. До ювілею Л.В. Матвеевої. Збірник наукових статей. Київ, 2010. С. 232-254; він же Птолемей III Евергет як релігійний реформатор: запровадження єгипетського варіанту прижиттєвого царського культу Абстракти доповідей та програма Міжнародної наукової конференції "Ver Kyivens: Историк та його час", 14 травня 2020 року / під ред. О. Магдича. Київ: Кафедра історії стародавнього світу та середніх віків КНУ імені Тараса Шевченка, 2020. С. 36-37; Від басилевсів-фараонів до фараонів-басилевсів: перші 100 років птолемеївської монархії. Вінниця; Київ: «Твори», 2020. С. 648.

¹⁵ Кошеленко Г.А. Государство Птолемеев Источниковедение Древней Греции. Эпоха эллинизма. Москва: Изд-во МГУ, 1982. С. 157-183.

месопотамського походження. За рахунок античних творів можемо простежити явища, які пов'язані з подіями у середземноморському регіоні в державі Птолемеїв в період кін. IV – кін. III ст. До таких творів можемо віднести: «Загальна історія у сорока книгах» Полібія¹⁶, «Історична бібліотека» Діодора Сицилійського¹⁷, «Історія Риму від заснування міста» Тита Лівія²³, а також «Пароська хроніка»¹⁸.

При цьому дослідженні вищевказані твори античних авторів мали велике значення. У праці Полібія можна відшукати твердження щодо династичної історії держави Птолемеїв. Також, Полібій розповідає цікаві свідчення про Велике повстання, яке було у 207/206-186 рр. Завдяки праці Діодора можна простежити, що за часів Птолемея I Сотера у Єгипті було три тисячі міст і сіл та одна з проблем Птолемеїв була пов'язана із підготовкою більше ста тисяч чиновників для двомовної адміністрації.

Варто зауважити, що Полібій та Діодор особисто відвідали Єгипет, що більше додає уваги до їх праць.

Важливе місце при дослідженні було приділено працям, які мають описовий та енциклопедичний характер. Мова йде про «Географію» Страбона, «Географію» Клавдія Птолемея і «Природничу історію» Плінія Старшого. Відтак, Страбон, Клавдій Птолемей і Пліній Старший відобразили важливу інформацію, яка стосується історичної географії, а саме кордонів між областями і розташування міст створені Птолемеями.

Окрім цього, вищевказані твори містять інформацію щодо подій династичної історії держави Птолемеїв. До прикладу: Страбон надав характеристику представників династії, а Пліній Старший висвітлив події, які стосуються передумов III Сирійської війни. Важливим є той факт, що Страбон свого часу відвідав країну Нілу, як Полібій та Діодор.

¹⁷ Тыжов А.Я. Полибий и его «Всеобщая история» // Полибий. Всеобщая история: в 3-х т. / пер. Ф.Г. Мищенко; под ред. А.Я. Тыжова. СПб.: Наука, 1994. Т. 1 С. 496.

¹⁸ Диодор Сицилийский. [Электронный ресурс] / Диодор Сицилийский; пер. М.Е. Сергеенко. – М.: МГУ, 1993. – (Историческая библиотека, Книга XVII). – Режим доступа до праці: <https://ancientrome.ru/antlittr/t.htm?a=1454017000>.

¹⁹ Ливий Т. История Рима от основания города // Тит Ливий. История Рима от основания города: в ___-х т. / пер. М.Л. Гаспаров, Г.С.; под ред. Е.С. Голубцова. М.: Наука, 1989. Т. 1 С. 505.

²⁰ Митина Ю.П. Паросские хроники; пер. Ю.П. Митина. – М.: Наука, 1991. (Паросская часть). – Режим доступа до праці: <https://ancientrome.ru/antlittr/marble/part3-f.htm>.

До групи наративних джерел греко-римського походження, слід віднести: «Ідилії» Теокріта, епіграми Посидіппа з Пелли, анаграми Лікофрона, «Аргонавтика» Аполлонія Родоського, а також творчий спадок Каллімаха, «Міфологічна бібліотека» Аполлодора, “Міфи” та “Поетична астрономія” Гигіна тощо.

До групи наративних джерел єгипетського походження, слід віднести: «Книги про скинення Апопа», «Книгу перемог над Сетом», «Оповідь про Гора Бехдетського, крилате сонце».

До групи клинописних наративів можна віднести: «Хроніка Діадохів», «Хроніка вступу на трон Селевкідів», «Хроніка вторгнення Птолемея III», «Хроніка Селевка III», «Вавилонські астрономічні щоденники» тощо. Вони містять інформацію щодо війни діадохів, I, II та III Сирійські війни, а також про події з історії Селевкідів у період 230-220 рр., які є важливими для розуміння політики Птолемея III.

До грекомовних та єгиптомовних епіграфічних пам'яток, які були досліджені, слід віднести: «Inscriptiones Graecae», «Orientis graeci inscriptiones selectae», «Royal correspondence in the Hellenistic period», «Supplementum epigraphicum graecum», «Sylloge inscriptionum graecarum».

У праці М.В. Панова²¹ з серії «Єгипетські тексти» міститься збірка єгипетських написів, які містять ієрогліфічні, демотичні та ієратичні пам'ятки епіграфічного характеру.

На дві основні категорії можемо розділити епіграфічні джерела: документи офіційного характеру та документи приватного характеру. До офіційних грекомовних документів можемо віднести нову конституцію Кирени, надану полісу Птолемеєм I; Адулітанський напис, у якому Птолемей III зазначає свої воєнні здобутки у III Сирійській війні, а також безліч постанов малоазійських, острівних та балканських полісів, які були прийняті на честь

---

²¹ Панов М.В. Историко-биографические и мифологические надписи позднего времени. Новосибирск: М.В. Панов, 2017; він же, Историко-биографические надписи классического периода. Новосибирск: М.В. Панов, 2019; він же, Исторические надписи из Куша и Кемета (I тыс. до н.э.). Новосибирск: М.В. Панов, 2020.

александрійських володарів. Такі документи дають змогу зрозуміти територіальний склад і сфери впливу держави Птомелеїв на їх етапі в історії.

До єгипетських документів офіційного характеру можемо віднести «Стелу сатрапа», храмові постанови (питомська, мендеська, саїська та ксоїська), напис на бубастійській статуї Птолемея II. Окрім цього важливими є три синодальні постанови за часів Птолемея III та Птолемея IV – Александрійський та Канопський декрети і декрет Рафії.

До грецьких написів приватного характеру можемо віднести декілька присвят або актів обоження, які були зроблені окремими особами або групами осіб направлені на представників правлячої династії. До єгипетських написів приватного характеру можемо віднести прижиттєві або заупокійні тексти автобіографічного характеру.

Завдяки грецьким і єгипетським папірологічним джерелам при вивченні історії елліністичного Єгипту, була змога дослідити папіруси, які датуються роками правління єгипетського царя, при встановленні хронологічної атрибуції в період птолемеївської імперії.

Великий спектр археологічних розкопок відображає їх суттєве історичне значення. До найважливіші з археологічних джерел, які відбулись в результаті розкопок – це єгипетські храми, збудовані або реставровані першими Птолемеями. Такі результати дають змогу допуститись характеру і масштабу політики храмового будівництва перших представників Александрійської династії.

За рахунок нумізматичних джерел, додатково є можливість зрозуміти політичну історію держави Птолемеїв. На підтвердження цього можуть бути монети Птолемея II з-під Антіохії-на-Оронті і кілікійського Тарсу, які вказують на єгипетську військову активність на території Селевкідів в перші роки II Сирійської війни²⁶.

За рахунок повного огляду джерельної бази, можна зазначити, що вона є

---

²⁶ Davesne A. Yenisoganci V. Les Ptoleemes en Seleucide: le tresot d'Huseyinli RN. 1992. S. 6 T. 34. P. 23-36.

цілком достатньої для того, щоб досягти поставленої мети і виконання завдань цього дослідження.

1.3. Методологічне підґрунтя дослідження

Методологічною основою роботи є загальнонаукові принципи історизму, об'єктивності та системності. Застосування принципу історизму дозволило розглянути процес формування птоlemeївської держави із врахуванням внутрішніх та зовнішніх чинників впливу. Принцип об'єктивності дав можливість неупереджено розглянути свідчення джерел та проаналізувати історіографію проблеми з метою створення цілісної та об'єктивної картини подій. Зрештою комплексний підхід до дослідження дав змогу простежити та уявити періодизацію та розвиток династії Птоlemeїв у Єгипті.

При написанні даної дипломної роботи було використано наступні методи: аналізу і синтезу (з метою комплексного дослідження, яке базується на послідовному розчленуванні об'єкту на елементи чи властивості (аналіз) та з'єднанні окремих його частин в єдине ціле (синтез); індукції та дедукції (з метою глибоко вивчення предмета дослідження, шляхом спрямування процесу пізнання від окремого до загального (індукція) і від загального до конкретного (дедукція); метод історичного та логічного підходів (використовуються комплексно для дослідження історії досліджувального об'єкта чи явища та виділення суті історичного процесу розвитку об'єкту чи явища); узагальнюючі наукові методи (сходження від абстрактного до конкретного; ідеалізація; формалізація; аксіоматичний метод) та часткові методи (визначення, опис, інтерпретація).

Оскільки, наукові дослідження, присвячені державі Птоlemeїв, налічують майже два століття, то відповідно за цей період було зроблено велику кількість досліджень царської влади Птоlemeїв.

За рахунок існування обширної джерельної бази елліністичних студій, яка становить наративні, епіграфічні, папірологічні, археологічні та нумізматичні джерела, дають можливість для проведення наукового дослідження.

Відтак, наявність поставленої мети та завдань з поєднанням ґрунтовної джерельної бази дає можливість провести якісне та логічне дослідження із подальшим викладенням висновків.

РОЗДІЛ 2. РОЗВИТОК ПТОЛЕМЕЇВСЬКОЇ МОНАРХІЇ. ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ ПТОЛЕМЕЯ I СОТЕРА ТА ПТОЛЕМЕЯ II ФІЛАДЕЛЬФА

2.1. Прихід до влади Птолемея I Сотера та початок процесу перебудови єгипетської монархії

Птолемей (в перекладі з грецької означає войовничий)²⁷ народився у 60-ті або ж на початку 50-х рр. IVст.²⁸ у родині незначного представника македонської родової аристократії – Лага. Дана постать засновника Птолемеївської династії привертає до себе увагу істориків вже протягом майже двох століть. Проте, і досі залишаються нез'ясовані такі питання, як його життя і діяльність.

Одне з таких питання стосується щодо походження майбутнього елліністичного царя. Оскільки з приводу матері Птолемея не існує сумнівів, що нею була родичка Аргеадів, Арсиноя, то питання щодо постаті батька майбутнього монарха, по суті, залишається невідомим. Більшість античних авторів (починаючи з Теокрита) мають переважну думку, що батьком засновника Александрійської династії визначають вищевказаного Лага. За рахунок наративних, епіграфічних, папірологічних та нумізматичних джерел, можна припуститись, що Арсина була вагітна Птолемеєм від невідомого та незначного чоловіка, яку було видано заміж за представника македонської знаті, і це може бути – Лаг. Дана версія «син Лага» та батьківство Філіппа II, з'явилися вже тільки після смерті засновника нової єгипетської династії. З ініціативи Птолемея II за для того, щоб позбутися чуток про темне походження Птолемея I – йому офіційно було закріплено за Сотером.

²⁷ Thompson D. Ptolemy I in Egypt: Continuity and Change Ptolemy I and the Transformation of Egypt, 404-282 bce / Ed. P. McKechnie, J. Cromwell. Leiden; Boston: Brill, 2018. P. 6-26.

²⁸ Heckel W. The "boyhood friends" of Alexander the Great Emerita. 1985. Vol. 53. P. 288.

При цьому авторство легенди, яке пов'язують з Філіппом II, належить вже іншому сину Сотера, а саме – Птолемею Керавну. Як вважає Н. Колінс, ця видумка повинна була підтвердити права Птолемея на македонський престол²⁹.

Більшість дослідників, вважають, що все ж таки офіційним батьком майбутнього єгипетського монарха вважали саме Лага. Проте, чутки про народження від Філіппа II розповсюджувались від самого Птолемея³⁰, Тому напевно через це вони і не набули офіційного значення.

Коли Птолемей ще був підлітком, він став одним із царських пажів, через походження своєї матері. Саме у цей період свого життя Птолемей потрапив до оточення юного Александра. Цей факт про наближеність Птолемея до спадкоємця македонського престолу підтверджується тим, що син Лага разом з Александром двічі потрапляли у придворну опалу. Вперше це відбулось після одруження Філіппа з Клеопатрою, яка була представницею одного з найшляхетніших македонських родів, а в друге, після ризикованого наміру пов'язаного з бажанням Александра одружитись з Піксодорою (або Піксодарою), яка була дочкою карійського правителя³¹.

У 336-335 рр. син Лага вже був військовим командиром середньої ланки та супроводжував уже царя Александра у європейських виправах. Вже з перших днів, Птолемей брав участь у відомому азійському поході. Також відомий факт, що Птолемей був одним із переслідувачів Дарія під час битви при Іссі³².

У 330 р. після розкриття змови Філоті відбулись зміни у кар'єрі Птолемея. Адже, Птолемей став одним із особистих охоронців Александра, вочевидь через підданість царю та нескінчену енергійність. Після цього Птолемею почали доручати виконувати серйозні завдання. Відтак, Птолемею доручили схопити самозваного перського царя Бесса. Птолемей нерідко командував значними бойовими одиницями, як наприклад під час согдійської та індійської кампанії, а також – експедиції проти коссейв.

²⁹ Collins N. The Various Fathers of Ptolemy I Mnemosyne. 1997. № 4. P. 436-476..

³⁰ Heckel W. Alexander's Marshals Alexander's Marshals: A study of the Makedonian aristocracy and the politics of military leadership. 2nd. Ed. New York: Routledge, 2016. P. 231.

³¹ Шахермайр Ф. Александр Македонский... С. 60; Carney E.D. The Death of Clitus GRBS. 1981. № 2. P. 149-161. P. 12

³² Hölbl G. History of the Ptolemaic Empire...P. 14.

Варто зазначити, що під час азійського походу Птолемей перебував поруч із Александром. Як вже зазначалось вище, вони разом переслідували Дарія після перемоги у битві при Іссі. Птолемей був одним із близьких друзів Александра, а тому взяв участь у відомому паломництві до оазисів лівійського Аммона. Як тільки Птолемей став особистим охоронцем, він постійно ніс особисту варту у шатрі царя. Саме Птолемей намагався припинити п'яну сварку, яка спалахнула на бенкеті у Мараканді між Александром та Чорним Клітом³³. При розкритті змови царських пажів Птолемей відіграв важливу роль. Можна зазначити, що у всі важкі періоди та труднощі Птолемей завжди був поруч біля Александра. Як наприклад, Птолемей супроводжував царя під час переправи через Гідасп, був поруч під час битви з Пором, був на правому фланзі македонян під безпосереднім командуванням царя. Птолемей навіть перебував поруч із найближчими особами до Александра, коли той був тяжко поранений під час штурму міста Маллів. Як тільки завершився індійський поход, Птолемея було нагороджено золотим вінком. За бажанням Александра Птолемей був одружений із онукою (або правнучкою) Артаксеркса II, Артакамою – під час весілля в Сузах. За дорученням царя Птолемей займався похованням індійського брахмана Калана, якого вважають наближеною особою до Александра. І в кінці кінців, Птолемей був свідком останніх днів великого завойовника, який беруть свій початок ще з подій, які відбулись під час бенкету у Медія³⁴.

В цей період свого життя Птолемей проявив себе як талановитого організатора, хороброго войовничого командира, лояльного і відданого помічника свого царя і пристойного тактика. Птолемей володів такими рисами, як: обережність, обачність, вміння об'єктивно оцінювати ситуація й власні можливості, тверезий практицизм.

---

³³ Carney E. The Death of Clitus... P. 149-161.

³⁴ Bosworth A. The Death of Alexander the Great: Rumour and Propaganda CQ. 1971. № 1. P. 115-116

Всі ці риси були набуті під час перебування на посаді особистого охоронця царя, втім вищевказані риси були притаманні сатрапу, який пізніше стане царем Єгипту. Окрім цього, Птолемеї зміг накопити кошти, оскільки за його призначенням одного із триєрархів, було зобов'язання фінансувати побудову флоту на Інді. Перебуваючи поряд із Александром, Птолемеї отримав такі знання, як визначати сильні і слабкі сторони супротивників, завойовувати прихильність полководців і простих воїнів (а це не так легко), а також чітко і обдуманно формулювати завдання та доручати їх виконання. Птолемеї досягнув основи управління поліетнічною державою.

Як вже було визначено, політичний, військовий та організаторський досвід, який був отриманий під час перебування на службі у царя, знадобився Птолемею відразу після смерті Александра. Через цю приголомшливу подію постала проблема, яка була пов'язана з вирішенням подальшої долі імперії, залишеної Александром. Птолемеї тверезо розумів, що не зможе удержати контролю над усією державою Александра. Вочевидь, він розумів, що в разі боротьби з такими досвідченими полководцями Філіппа й Александра, якими були Антипатр, Антигон чи Кратер³⁵, він не буде мати будь-яких шансів на перемогу. Проте, мета, яку поставив собі Птолемеї безмежно вражає, адже після смерті царя він вирішив отримати під своє управління Єгипет, який на той час своїми розмірами, багатством та мірою захищеності перевершував всі інші сатрапії імперії Александра.

Коли відбувалась перша нарада так званих «друзів» померлого Александра, Птолемеї не був зацікавлений у збереженні імперії і висловив свою думку щодо перетворення її на федерацію або конфедерацію сатрапій³⁶. Свою думку Птолемеї обґрунтував тим, що не існувала ані одного нащадка царя, який міг би підтвердити чисту македонську кров.

---

³⁵ Шахермайр Ф. Александр Македонский...С. 173, 196, 217, 315-316; Billows R. Antigonos the One-Eyed and the Creation of the hellenistic ...P. 13-186.

³⁶ Heckel W. Who's Who in the Age of Alexander the Great. Prosopography of Alexander's Empire. Malden (MA): Blackwell Publishing, 2006. P. 238

Оскільки Птолемеї мав велику мету, він спробував зачепити національні почуття македонян, доводячи аргументацію, що обрати царем напівіранця або позашлюбного сина Александра від Барсіни – Геракла, або ж дитину, яку на той момент чекала Роксана – було безглуздо. Вочевидь, наступний крок Птолемея – це отримати посаду єгипетського сатрапу. Проте, Птолемеї зіткнувся з проблемою, ніхто не підтримав його ідею щодо зміни державного устрою, ані оточення централіста Пердікки, який хотів управляти імперією під егідою немовля, якого мала народити Роксана, ані від військових зборів, які під іменем Філіппа III проголосили царем єдинокровного брата Александра – Арридея. За таких обставин, Птолемеї «не опустил рук» та вирішив піти іншим шляхом для досягнення своєї мети. Він вирішив, що буде підтримувати Пердікку під час його зіткнення з македонською піхотою, але при цьому, імовірно, погрожував Філіппу, що «підтвердить» історію його походження. Приблизно у кін. 323 р. Птолемеї досягнув поставленої мети і отримав бажану сатрапію³⁷.

Протягом 322-321 рр. Птолемеї почав проводити заходи для того, щоб посилити його особисті позиції і становище вже його сатрапії у межах колишньої імперії Александра. Новому правителю країни допікав нагляд гіппарха (так званого помічника правителя), якого призначив Пердіка. За таких обставин, у перші місяці свого правління Птолемеї приклав всіх зусиль щоб позбавитись від гіппарха Клеомена з Невркатісу³⁸. Можна припуститись, що саме Клеомен або з дозволу свого покровителя, або ж з власної ініціативи організував збройний опір новому сатрапу.

У 322-321 р. до Птолемея звернулись політичні емігранти із Кирени з проханням втрутитись у справи цього полісу. Наслідком цього стало, приєднанням Птолемеєм до своїх володінь усієї Киренаїки – фактично прикордонної області на заході від Єгипту³⁹.

³⁷ Burstein S. Alexander's Organization of Egypt: A Note on the Career of Cleomenes of Naucratis Macedonian Legacies: Studies in Ancient Macedonian History and Culture in Honor of Eugene N. Borza / ed. T. Howe, J. Reames. Claremont (CA): Regina Books, 2009. P. 187.

³⁸ Ладынин И.А. Начало македонского времени в категориях традиционного мировоззрения древних египтян конца IV – начала III вв. до н.э.: в 2-х т.: Дис... докт. ист. наук: 07.00.03 / Московский государственный университет. Москва, 2017. Т. 1. С. 364-386, 509.

³⁹ Bagnall R. The Administration of the Ptolemaic Possessions Outside Egypt. Leiden: E.J. Brill, 1976.

Приблизно в цей же період сталась важлива подія. Птолемеї перехопив і привіз до Єгипту тіло Александра, яке по наказу Пердікки відправили до оази Сіва для поховання. В цій місцевості був розташований оракул лівійського Аммона. Через такий вчинок безумовно Птолемеї прагнув суттєво підвищити свій статус серед македонян⁴⁰.

Через прояв сваволі з боку єгипетського сатрапа щодо центральної влади не могли залишитися без відповіді з боку Пердікки та Євмена. Весною або на початку літа 320 р. Птолемеї був вимушений взяти зброю в руки та довести своє право на володіння країною. Можна припуститись думки. Що Птолемеї заздалегідь провів переговори зі своїми потенційними союзниками, адже навряд чи він наважився до таких зухвалих дій, окрім вбивства Клеомена, якого по факту в будь-який момент можна було звинувати у зраді. Реально ризикованою була ситуація для єгипетського сатрапа – це зіткнення з Євменом, який був талановитим полководцем, а не з безрозсудно хоробрим Пердіккою. Все ж таки Птолемею пощастило з супротивником і Євмен піддався до охорони центральної та східної областей Малої Азії, а регент же готувався до боротьби з партикуляристами на узбережжі Середземного моря.

Напередодні вторгнення Пердікки, єгипетський сатрап висловив свою прихильність до Кратера і Антпатра, які вже на той момент вступили в війну з централістами. Під час того, як партикуляристи зі своїми військами направлялись до Малої Азії, Птолемеї схилив на їх бік кілька дрібних кіпрських династій, які можливо вагалися, на чію сторону їм стати. За таких обставин, Птолемеї встановив власний контроль над островом, і все це під приводом зайняття важливого стратегічного пункту біля південного узбережжя Малої Азії. Пердікка вирушуючи на Єгипет з потужним військом і з обома царями через Дамаск і Тір, поручив своєму помічнику Аристону відновити повноту імперської влади.

---

⁴⁰ Barbantani S. Mother of Snakes and Kings: Apollonius Rhodius' foundation of Alexandria Histos. 2014. Vol. 8. P. 223-224.

Єгипетський сатрап врахував всі помилки Пердікки – військові та загальнолюдські. Під час оборони своєї сатрапії Птолемеєм зміг побудувати власну потужну стратегію. Бо Пердікка бездумно гнався за смертю. В то час, як Птолемеєм намагався філігранно використовувати військові хитрощі і особливості єгипетської природи. В котрий раз, Птолемеєм підтвердив притаманну йому особисту хоробрість та її вдале проявлення.

Яскрава протилежність двох полководців проявилась під час невдалої спроби регент імперії прискорювати Ніл навпроти Мемфісу. Пердікка бездумно відправляє нові загони, де на них чекали численні крокодили, а Птолемеєм в цей час відав наказ за можливості усіх рятувати. Варто звернути увагу, що до врятованих воїнів єгипетський сатрап віднісся, як до колишніх соратників у походах Александра, а не як до ворогів⁴¹.

Такий підхід Птолемея однозначно зіграв на його користь, оскільки Пердікка був убитий власними підлеглими. При цьому, на військових зборах єгипетському сатрапу запропонували посаду регента, від якої він відмовився. В подальшому. Птолемеєм приклав усіх зусиль, щоб прискорити від'їзд новообраних регентів Питоно й Арридея разом із царями до Сирії⁴².

Після перемоги над Пердіккою, до того ж поєднаної із загибеллю Кратера у битві з Євменом, чимало зріс авторитет Птолемея в колишній імперії Александра. Це проявилось у бажанні Антипатра, який був головою антицентральної коаліції, видати за Птолемея свою дочку Еввідіку. Безсумнівно, цей шлюб Птолемея підняв його статус, отримавши титул стратега Азії з майже необмеженими повноваженнями.

В осени 320 р. відбулась зустріч діадохів у сирійському Трипарадісі⁴³, на якій єгипетський сатрап скористався перевагами свого нового статусу під час перерозподілу сатрапій.

⁴¹ Molina Marin A. Death on the Nile: The murder of Perdikkas and the river crossing in Ancient Macedonia Karanos. 2018. Vol. 1. P. 87-106.

⁴² Anson E. The dating of Perdikkas' Death and the Assembly at Triparadeisus GRBS. 2002-2003. Vol. 43. P. 384-385.

⁴³ Boiy T. Late Achaemenid and Hellenistic Babylonia. Leuven: Peeters, 2004. P. 135-136; Worthington I. Ptolemy I and the Succession Issue Hermes. 2020. Bd. 148. P. 99-100.

По результатам цієї наради, за Птолемеєм було закріплено право на управління Єгипетською сатрапією, Аравійською та Лівійською пустелями, Киренаїкою, а також землями, які розташовані на захід від Киренаїки, які в майбутньому він зможе підкорити. Фактично Птолемею вдалось узаконити всі свої здобутки за останні роки.

Усвідомлюючи свій дипломатичний успіх єгипетський сатрап вирішив продовжити подальше активне зміцнення своєї держави шляхом збільшення зовнішніх володінь. У 319 р. Лаомедон відмовився продати Птолемею Сирію, Фінікію та Палестину, цілком можливо, єгипетський сатрап їх вирішив захопити. При цьому Птолемеєм зміг посилити свій флот за рахунок фінікійських кораблів і можливості використовувати у суднобудуванні ліванські кедрі⁴⁴.

у 320-316 рр. відбулась II війна діадохів. У 2-й половині 318 р. південна частина Сирії (Койлесирія) та фінікійські міста на нетривалий час були втрачені Птолемеєм через війну. На той момент єгипетський сатрап спробував виступити проти Євмена, який залишався його ворогом, оскільки був завзятим централістом. Орієнтовно в середині 318 р. Птолемеєм на чолі єгипетського флоту подався до Кілікії, де були зібрані його найкращі сили та основна матеріальна база Євмена. Птолемеєм безуспішно спробував переманити воїнів і скарбників ворога на бік трипарадійської коаліції. Євмен, у свою чергу, вступив до Фінікії та Койлесирії, у відповідь на такі дії.

На жаль, Птолемеєм не наважився дати військову відсіч Євменові, за для того, щоб повернути втрачені області собі під контроль, проте доля була на його стороні. До Птолемея доєднався Антигон Монофталм, тодішній союзник царя проти Євмена. Об'єднавши зусилля, такі обставини були на користь єгипетському царю. Коли флот Євмена потрапив на бік Антигона у битві при кілікійському Россі, в результаті Євмен втратив контроль над кілікійським та фінікійським узбережжям, а пізніше відступив углиб Азії, бо був гонений Антигоном. У 318 р. Птолемеєм повернув під свій контроль утрачені території.

---

⁴⁴ Hammond N., Walbank F. A History of Macedonia: In III v. Oxford: Clarendon Press, 1988. V. III. P. 151.

Однак боротьба єгипетського сатрапу за володіння Койлесирією для нього тільки розпочиналась. Взимку 316-315 р. після перемоги над Євменом до колишньої імперії Александра повернувся вищезгаданий Антигон. Йому в свою чергу підкорювались – Мала Азія, Месопотамія та Іран, та й в цілому він був могутнім союзником⁴⁵. Відтак, Птолемеї в союзі з правителем Македонії Кассандром і сатрапом Фракії Лісімахом, об'єднавши сили, виступили проти нового ворога.

Перший серйозний удар Антигон завдав по коаліції у Койлесирії. У 315-315 рр. Антигон виштовхав військові частини Птолемея з Сирії та Палестини і заволодів Фінікією, з урахуванням її корабельного лісу⁴⁶.

Протягом 315-314 рр. Птолемеї гідно ніс на собі основний тягар боротьби проти стратега Азії. Проте, Кассандр і Лісімах взагалі ніяк не допомагали єгипетському сатрапу у боротьбі з головним ворогом коаліції. Вони розуміли, що головний стратег Азії зав'яз у Фінікію, переслідували задоволення своїх власних інтересів наступним чином. Кассандр робив все можливе, щоб покращити свої позиції на Пелопоннесі і заволодіти східною Адриатикою, а Лісімах хотів загарбати грецькі міста Західного Причорномор'я.

В той же час, Антигон досягає своєї мети і захоплює Тір, яке дає йому змогу сконцентрувати всі свої сили на єгипетському кордоні. Втім, Птолемеї дуже мудро поступив в цій ситуації, бо проявив себе, як досвідченого дипломата, а не просто полководця. Скоріш за все, Птолемеї запропонував Антигону особисту зустріч, коли посол від Монофальтама прибув до Александрії, щоб вирішити справи військовополонених. Це було блискучим рішенням єгипетського сатрапу. Птолемеї поставив Антигона перед такими обставинами, що той просто не міг її уникнути, оскільки привід для організації цієї зустрічі – було вирішення долі полонених та захоплених Поліклітом у битві при Афродосії.

---

⁴⁵ Billows R. *Anatolian Dynasts: The Case of the Macedonian Eupolemos in Karia* CA. 1989. № 2 P. 106-110.

⁴⁶ Simpson R. *The Historical Circumstances of the Peace of 311 JHS*. 1954. Vol. 74. P. 29; Grainger J. *The Syrian Wars*. Leiden; Boston: Brill, 2010. P. 22-25.

В свою чергу, Антигон не міг відмовитись, оскільки єгипетський сатрап до того повернув частину полонених супротивнику без викупу. Антигон не міг просто залишити своїх воїнів і полководців, скажімо так, напризволяще, при цьому втратити статусність у власному війську. Все звелось до того, що все ж таки відбулись переговори у палестинському містечку Екрегма поблизу єгипетського кордону між правителем Єгипту та стратегом Азії. Зустріч в Екрегмі була ініційована самим Птолемеєм I. Відтак, можемо припуститись, що головною метою Птолемея I в цих переговорах було укладення сепаратного миру з Антигоном. Проте, могутній супротивник відмовився прийняти таку пропозицію, які запропонував єгипетський сатрап.

На думку Зелінського А.Л., Птолемеї прагнув примусити Кассандра й певною мірою Лісімаха зрозуміти всю небезпеку, яку після виходу з війни Єгипту⁴⁷ становив би для їхніх володінь стратег Азії зі своїм новозбудованим флотом і плацдармами на півдні Пелопоннесу, в Етолії, на Геллеспонті та у Південному Причорномор'ї.

Може здатися, що начебто Птолемею нічого не заважає розпочати активні бойові дії в тилу основних сил Антигона, проте тут він зіткнувся з несподіваною перешкодою – повстання в Кирені в 313 р (скоріш за все викликане самим Антигоном). Єгипетський сатрап прийняв мудре рішення для вирішення цієї ситуації. На захід він відправив військо, яке очолив його «друг» Агіс і флот, на чолі, якого він поставив іншого його «друга» Епенета. Ці воєначальники успішно подолали повторне приєднання Киренаїки. Однак, ця ситуація змусила правителя Єгипту відкласти військової операції на північному сході⁴⁸.

Оскільки Птолемеї не поспішав, це відіграло свою роль. Кассандр розумів, що його військовоє становище ускладнюється і вирішив розпочати узимку 313-312 р. сепаратні переговори з Антигоном на Геллеспонті.

---

⁴⁷ Зелінський А.Л. Три примітки до історії діадохів СхСв. 2007. № 1. С. 36-38, 41 прим. 13-18.

⁴⁸ Хабихт Х. Афины. История города в Эллинистическую эпоху: Пер. с нем. Москва: Ладомир, 1999. С. 68.

Втім, Антигон не дуже потребував в укладенні миру, але вирішив скористатися цими переговорами для задоволення власних цілей. Визнання автономії грецьких полісів, саме така умова для примирення була висунута для Кассандра, яку до речі Антигон розумів від початку неприйнятною для нього. За таких обставин, переговори було зірвано.

Наприкінці 313 або на початку 312 р. Птолемей з допомогою Менелая та Селевка зміг поновити контроль над Кіпром. Птолемей зконцентрував свої сили у північній Сирії та звідти рушив до Кілікії, проте Кіпр залишив під управління короля Саламіна Нікокреонта. Після того, як Птолемей дізнався про наближення армії Деметрія, вимушений був покинути материк і після зупинки на Кіпрі повернутись до Єгипту.

У 312 р. єгипетський сатрап збирає потужне військо і вступає до Койлесирії, покинутої Деметрієм. Там відбувається відома битва при Газі, у якій єгипетський правитель дістав блискучу перемогу завдяки недосвідченості свого супротивника і допомозі Селевка. Отже, єгипетський правитель повертає собі Койлесирію з Фінікією включно. Однак, слід звернути увагу, що головним наслідком перемоги Птолемея слід вважати відправлення Селевка з незначними силами до Месопотамії.

Потрібно розуміти, що Птолемей прагнув закріпити свій військовий успіх та доклав для цього чимало зусиль. Єгипетський сатрап відправив угруповання на чолі зі своїм «другом» Кіллом до північної Сирії, проте син Антигона розправився з надісланим військом у битві при Міунті. За таких обставин, Птолемей у 311 р. відступив до своєї сатрапії. Оскільки, він мав велике бажання позбавити Антигона опорних пунктів поблизу єгипетського кордону, єгипетський сатрап пограбував і зруйнував палестинські міста такі, як Йоппа, Самарія, Ака та Газа. За для того, щоб задовольнити себе людськими ресурсами, він переселив до країни Нілу значну кількість євреїв. Імовірно, що Птолемей уклав військовий союз із сусідніми племенами набатеїв.

Так як прихід Антигона зі значними військами до Сирії, не облегли становища європейських союзників єгипетського сатрапа і тому вони мали всі

підстави бути невдоволеними таким розкладом подій. На той час, Кассандр і Лісімах були вже виснажені тривалою війною, розуміли, що можливо краще розпочати чергові сепаратні переговори з Антигоном та відмовитись від союзницьких зобов'язань щодо Птолемея. Будь-якою ціною вони хотіли досягти мети – на цей раз це укладення миру⁴⁹. До того ж Антигон також був невдоволений успіхами Селевка у Месопотамії, мав поступитись власним амбіціям і піти на зустріч своїм противникам⁵⁰.

За умовами мирної угоди, залишились ті ж самі територіальні володіння правителів, як і до війни. За Антигоном зберігся статус стратега Азії та усією території, яка була отримана ним через перемогу над Євменом. За Лісімахом залишилась Фракія. Кассандр очолював Македонію до повноліття Александра IV.

По результатам укладення сепаратного миру Птолемеєм залишився один на один із могутнім і небезпечним ворогом. Єдиний вихід з цієї ситуації могло стати приєднання єгипетського правителя до мирної угоди і Птолемею це вдалось. Через це він з одного боку втратив контроль над Койлесирією, а з іншого боку зберіг за собою Кіпр.

Мир між Птолемеєм I Антигоном тривав недовго. У 310 р. єгипетський сатрап прийняв рішення перевірити боєздатність Антигона. Птолемеєм доручив одному зі своїх «друзів» Леоніду захопити Кілію, застосовуючи розуміння, що стратег Азії зі значними силами виступив проти Селевка до Месопотамії. На жаль, дана операція завершилась невдачею. Деметрій приклав всі зусилля щоб Леонід відступив. Імовірно, у цій поразці звинуватили Ніокла, царя кіпрського міста Пафоса, який скоріш за все недостатньою підтримкою забезпечив Леоніда з боку моря. Пізніше, його було звинувачено у відносинах з Антигоном. Птолемеєм приймає рішення відправити Аргея та Калілкрата до Кіпру, які змусили Ніокла покінчити життя самогубством.

---

⁴⁹ Simpson R. The Historical Circumstances... P. 27-28, 30-31.

⁵⁰ Simpson R. The Historical Circumstances... P. 27.

За таких обставин, автономне правління місцевих монархів було скасовано. Весь острів перейшов під контроль птолемеївського стратега. Розуміючи важливість ситуацію, Птолемей на цю посаду призначив свого брата Менелая.

Птолемей не був приголомшений поразкою в Кілікії. Натомість у 309 р. він приймає рішення особисто очолити нову малоазійську кампанію. Передумовою для цього стала боротьба за автономію грецьких полісів, які були проголошені в мирній угоді 311 р. Птолемей вдало заволодів містами на памфілійському, лікійському та карійському узбережжі, до того ж островом Іасос. Облога Галікарнаса почалась з укріплення Птолемеєм своїх позицій на острові Кос. Проте під мостом його чекав Деметрій (син Антигона), який змусив Птолемея зняти облогу та повернутися на Кос. Там же він і провів зиму 309/308 р.

Вочевидь, що в цей час він дізнався про неприємну новину, яка стосується Кирени: Офелла, який був намісником Киренаїки проголосив себе незалежним правителем⁵¹. Розуміючи, що потрібно підсилювати своє становище, Офелла закликає військо в Афінах, до того ж і він і сам афінян, та укладає військово-політичний союз з сиракузьким тираном Агатоком⁵².

Пізніше з'ясовується, що втручання з боку Птолемея не потрібно, можна вважати, що це на щастя. Пояснити це можна тим, що протягом 309/308 р. військові посягання були направлені лише проти Карфагену. Можливо, Офелла мав план почати розбудовувати власну державу за рахунок західного сусіда.

Невдовзі Офелла загинув від рук Агатока. До речі, Агатока прийняв правильне рішення тим, що коли заволодів військом Офелли не почав дробити його для підкорення Киренаїки, бо для нього пріоритетним була подальша боротьба з Карфагеном.

---

⁵¹ Зелінський А.Л. До питання про гіпотетичну лояльність Офелли Киренського Сходознавство. 2008. Вип. 44. С. 28-37.

⁵² Baron Ch. The use and abuse of historians: Polybios' book xii and our evidence for Timaios AncSoc. 2009. Vol. 39. P. 18-19.

Карфагенська кампанія Агатокла завершилась поразкою та звісно, що про будь-які територіальні претензії щодо Африки не йшла навіть мова. Тому розв'язка цієї історії також була сприятливою для Птолемея.

Взимку 309/308 р. Птолемеї розпочав перемовини з Клеопатрою, яка була рідною сестрою Александра Македонського, до того ж останньою законною представницею дому Аргеадів, яку Антигон тримав в Сардах ув'язненою. Пропозиція Птолемея до Клеопатри – стала щодо питання про одруження із ним, і як вирішення її проблеми ув'язнення Антигоном⁵³. На жаль, ці перемовини для Клеопатри стали фатальними. Як тільки Антигон дізнався про наміри Птолемеї, то відразу наказав вбити Клеопатру.

Що саме було передумовою для такого рішення Птолемея, точно невідомі. Проте ще не один рік єгипетський сатрап звинувачував Антигона у порушенні автономії грецьких полісів і продовжував таємно вести переговори з Клеопатрою, та при цьому неочікувано уклав оборонно-наступальний союз з Деметрієм. Метою цього союзу стало визволення Еллади. На жаль, про хід даного визволення відомо небагато. Проте, нам відомо, що союзники прийняли рішення висадитися на Балконському півострові, щоб влаштувати там змагання, при цьому визволяючи за можливість більшу кількість грецьких полісів, які були захоплені Кассандром.

Навесні 308 р. Птолемеї, дотримуючись укладеної угоди вирушив до материкової Греції. На шляху до Елладу єгипетський сатрапа зробив зупинку на острові Андрос, де розбив військові частини, які належали Антигону. За таких обставин, Птолемею вдалося на деякий час встановити контроль над усіма Кікладами.

Птолемеї заволодів Коринтом, Сікіоном та Мегарами після того, як прибув на Пелопонес, проте пізніше розгорнув там активну дипломатично-репрезентативну діяльність⁵⁴.

⁵³ Whitehorne J. Cleopatras. London; New York: Routledge, 1994. P. 67-68

⁵⁴ Зелинский А.Л. Эпимахия Птолемея и Деметрия: об одном неудавшемся замысле SH. 2018. Vol. 16. С. 86

У 308 р. несподівано Птолемей уклав мир із Кассандром, віддавши йому Мегари і повернувся до Африки. У цей період трохи змінюється політика Птолемея в тому, що він перестав цікавитися своїми балканськими володіннями і не докладав зусиль, щоб утримати їх під своїм контролем.

Деметрій весь час перебував у Малій Азії попри те, що відбувся початок «змагань». Проте він там не втрачав час дарма. Деметрій зміг повернути під владу батька малоазійські завоювання Птолемея, не витрачаючи сили на звільнення грецьких полісів з-під влади Кассандра. Навесні 307 р. дочекавшись батька, Деметрій відправився до балканського півострову. Свою стратегію Деметрій сформував як до Кассандра, так і до Птолемея. Це підтверджується доводами Плутарха і Полієна, що сину Антигона легко вдалося захопити афінський порт Муніхій. Вийшло це реалізувати за рахунок того, що афіняни прийняли кораблі Деметрія, як дружні та військові, а не ворожими. Тобто, маємо розуміти, що під час афінської експедиції Птолемей та Деметрій знову перебували у супротивних таборах.

307 р. для Птолемея став своєрідним перепочинком, а вже у 306 р. зіткнувся з серйозними випробуваннями. Першим із таких випробувань було руйнівною поразкою флоту Птолемея в морській битві при кіпрському Саламані, яку завдав Деметрій Поліокрет особисто єгипетському сатрапу. У 309-308 рр. через дій Деметрія, Птолемей втратив велику частину флоту, територіальні надбання у Малій Азії та Егеїди і контроль над Кіпром⁵⁵.

Восени 306 р. Антигон і Деметрій роблять наступний крок і вирушають походом на Єгипет. Тут треба зазначити, що ця операція зазнала поразки, на відміну від кіпрської кампанії. Армія і флот Антигона з Деметрієм мусили відступити, через стратегічну майстерність єгипетського сатрапа та несприятливі погодні умови.

---

⁵⁵ Wheatley P. The Antigonid campaign in Cyprus, 306 BC. *AncSoc.* 2001. Vol. 31. P. 133-151.

Птолемей отримав поразку при Саламані і втратив Кіпр та інші середземноморські володіння і все це не могло компенсувати успішне протистояння Антигону в Єгипті.

Через Саламанську катастрофу відбулось майже повне знищення єгипетського флоту, а втрата Кіпру і малоазійських надбань, які були забезпечені на корабельні ліси, зробила так, що швидке його відновлення стало неможливим. Ця катастрофа мала зберегти союз з могутньою морською державою родосців, які були зацікавлені в економічних відносинах з Єгиптом. У 306 р. під час кіпрської та єгипетської кампаній родосці по суті були невоюючими союзниками Єгипту. Наступного 305 р. в центрі зовнішньополітичної уваги Антигона стає Родос. Протягом 305-304 р. Деметрій здійснює облогу цієї острівної держави. Однак ця операція не дала бажаних результатів⁵⁶, оскільки жителі Родосу з економічною, військовою і політичною допомогою Птолемея, Кассандра і Лісімаха впорались. Важливу роль у завершенні облоги, відіграла активізація діяльності Кассандра у материковій Греції.

У 304 р. Деметрій вторгається в Афіни, громить афінський флот і бере в облогу все місто. За таких обставин, Поліоркет був вимушений укласти мир із Родосом, при цьому залишити непереможний острів і вирушити на допомогу афінянам. З урахуванням умов миру родосці мали відіслати до Антигона 100 заручників зі знатних родин, що надало Антигону можливість втручатись у справи морської держави, і при цьому залишити свою незалежність. Це також відносилось до згоди Антигона на відмову родосців воювати в майбутньому на його боці проти Птолемея.

На честь Кассандра і Лісімаха були збудовані несакральні статуї, через укладення миру. Тобто острів'яни не забули про допомогу їм під час облоги і вирішили надати почесні діадохам⁵⁷.

---

⁵⁶ Горлов Ю.В. Родос. Проблемы социальноэкономического и политического развития. Москва: Институт археологии РАН, 1996. С. 108-120.

⁵⁷ Нефедов К. Культ правителя в политике Лисимаха в 323-289 гг. до н.э. Емінак. 2018. № 2. С. 82.

Родосця прирівняла Птолемея, як до бога, і заснували в себе його культ та надали йому епіклеси Сотер (Спаситель). Відтак, можемо розуміти, що облога Родосу закінчилась поразкою Антигона та перемогою Птолемея.

У 304 р. Кассандром вдруге була здійснена облога Афін, і це знов була спроба правителя Македонії повернути місто, яке було втрачене ще у 307 р. Проте, афіняни вирішили не звертатись за допомогою до Антигона та Деметрій і уклали союз з етолійцями і змогли дати сміливу відсіч війську Деметрія у битві при Елатеї.

Невиключно, що поштовхом для Деметрія стало передання взимку 305-304 р. йому Коринта, імовірно Птолемеєм. За таких обставин Кассандр отримав контроль над Істмійським перешийком та вигідну морську базу для розташування власного флоту. Можливо, що така обставина могла стати першопочатковим успіхом у військовій кампанії у 304 р. Птолемій в свою чергу, зміг зберегти важливий союз, який уклав із Родосом, де вперше був прирівняний до небожителів⁵⁸.

Важливим етапом в житті Птолемея , а саме це 306-304 рр., став період прийняття царського титулу за весь період його правління в Єгипті. Маємо розуміти, що коли загинули останні представники чоловічої лінії династії Аргеадів – у 317 р. Філіп III, у 310/309 Александра IV та у 309/308 рр. Геракла, сина Александра Великого та Барсіни – прийняття діадохами царського титули потребувало тільки часу. Улітку 306 р. першим пробує це зробити Антигон після перемоги Деметрія у битві при кіпрському Саламіна. Можливо таким чином, він хотів закріпити за собою право на владу над усією імперією Александра. Проте, Птолемея, Селевк, Лісімах і Кассандр не витрачали час і протягом двох років теж отримали статус басилевсів, чим зруйнували всі плани Антигона.

Маємо розуміти, що Птолемея став царем у 2-й половині 306 – на поч. 305 р., подібно до Антигона та Деметрія.

---

⁵⁸ Зелинский А.Л. Возможная причина воздаяния божеских почестей Птолемею Сотеру родосцами. Проблеми історії та археології України. Матеріали VIII міжнародної наукової конференції (9-10 листопада 2012 року. Харків). Харків, 2012. С. 50-51.

Відтак, початок царювання Птолемея I припадає на 305/304 р. Потрібно звернути увагу, як єгиптяни віднеслись до проголошення Птолемея басилевсом. Для них це нічого не значило, бо за традиціями правитель Єгипту за для того, щоб виконувати всі царські обов'язки, він повинен був стати фараоном, тобто живим утіленням надприродної сутності бога Гора. Відтак, лише процес коронування за місцевими традиціями міг перетворити Македонянина Птолемея, як перед цим – македонянина Александра на єдиного можливого посередника між людьми і небожителями, який таким способом міг гарантувати процвітання і благоденство для країни Нілу. Бо знову ж таки. За місцевими традиціями, якщо не пройти цей процес, то на Єгипет спіткає катаклізми природнього і соціального характерів⁵⁹. Тому і не дивно, що всі ділові документи почали датувати роками царювання Птолемея I лише з 304 р., коли більше всього відбулось коронування Птолемея у Мемфісі з дотриманням єгипетського обряду.

На жаль, свідчень про зовнішньополітичну діяльність Птолемея у період між другою половиною 304 і початком 302 р. не має. Імовірно, що у вищевказаний період Птолемея був пасивним спостерігачем чергового етапу боротьби, знову розпочатої Антигоном і Деметрієм проти Кассандра. Оскільки, в епіцентрі події знов опинилась континентальна Греція, Птолемея прийняв рішення бути в статусі «очікування». Він не вирішив втручатись у грецькі справи, навіть коли під загрозу потрапив підвладний йому Сікіон, що вкінці кінців призвело до втрати місті.

У 302 р. ситуація значно змінюється. Деметрій після остаточного вигнання Касандра з південної і центральної Греції, почав бути реальною загрозою для Македонії.

---

⁵⁹ Ладьнин И.А. «Нечестивый правитель» в религиозно-идеологической традиции древнего Египта II тыс. до н.э. Культурное наследие Египта и христианский Восток (Материалы международных научных конференций). Москва: Изд-во МГУ, 2002. С. 157-159.

Єдиний вихід із цієї ситуації для сина Антипатра, було створення нової міцної коаліції проти Антигона і перенесення основні бойові дії до Малої Азії. За допомогою син Антипатра звісно, що звернувся до Птолемея, Лісімаха та Селевка. Колишні союзники по III війні діадохів прийняли рішення об'єднати зусилля для подолання спільного ворога. За таких обставин, було покладено початок IV війні діадохів, яка датується 302-301 рр., у якій Антигон опинився в необхідності протистояти найпотужнішому супротивнику, з числа тих, хто кидав йому виклик. У травні-червні 301 р. поблизу фригійського поселення під назвою Іпс відбулась битва, яка стала кульмінацією цієї війни. В цій битві Антигон отримав поразку від об'єднаних сил Птолемея, Лісімаха та Селевка, до цього Антигон загинув, а Деметрій із військом втік до Еллади.

У 2-й половині 302-го р. Птолемей вирушив із Єгипту до центральних областей Малої Азії. Птолемей бажав оволодіти всіма сирійськими та фінікійськими містами, через які він проходив, через це його шлях на північ не був дуже стрімким, як того хотіли його союзники. Узимку 302/301 р. під час облоги Сидону, Птолемей почув хибну звістку щодо поразки і відступу сил Лісімаха і Селевка і про наближення війська Антигона, він уклав перемир'я із сидонцями на 4 місяці, після чого повернувся до Єгипту при цьому зберігши за собою вже підкорені міста.

Потрібно розуміти, що для політики Птолемея I, якої він дотримувався протягом останніх 20 років свого життя (90-ті – 80-ті рр. III ст.) були характерні наступні ознаки: поступове та неухильне збільшення власних володінь, певна гнучкість щодо вибору союзників і запровадження розгалуженої системи династичних шлюбів.

У 300/299 р., Птолемей посилив свої зв'язки з Лісімахом і Кассандром, через загострення стосунків із Селевком і продовження війни з Деметрієм. Такі союзи в подальшому біли скріплені династичними шлюбами. Відтак, Лісімах отримав собі за дружини Арсину, яка була дочкою Птолемея, а Александр, один із синів Кассандра, взяв собі за дружину Лісандру, іншу дочку єгипетського володаря. Варто зазначити, що союз Птолемея з Лісімахом

відзначався винятковою довготривалістю⁶⁰. У 295-294 рр. Лісімах і Птолемеї взяли участь у кампанії, організованій проти Деметрія. Агатокл був старшим сином Лісімаха і імовірний спадкоємець, та за нього було видано заміж вище згадану Лісандру після того, як у 294 р. загинув її перший чоловік⁶¹. У 288-286 рр. саме Лісімах став головним союзником Птолемея під час V війни діадохів, при цьому Птолемей нічого не зробив, коли Лісімах у 285 р. забрав західну Македонію у іншого єгипетського союзника – Пірра Епірського. У 2-половині 80-х рр. III ст. Арсиною, яка була дочкою Лісімаха, стала дружиною Птолемея II, майбутнього птолемеєвського спадкоємця і співправителя.

Птолемей зміг і надалі проводити активну зовнішню політику, завдяки поновлення союзу з Кассандом і з Лісімахом, адже це дуже зміцнювало його позиції. У 298 р. Птолемею вдалось дати відсіч Деметрію у Самарі та примусити його шукати посередництва для Селевка для примирення з Єгиптом. У 297 р. Птолемей суттєво допоміг епірському цареві Пірру, який на той час був заручник у александрійському дворі і це дозволило йому повернути батьківський престол. Пізніше, цар Пірр прийняв пропозицію щодо одруження з Антигоною, яка була пасербицею Птолемея. Орієнтовно в той же час Птолемей видав заміж іншу свою пасербицю – Теоксену за Сиракуза Агатокла.

Надалі, вся зовнішньополітична діяльність Птолемея була направлена проти Деметрія. У 295 р. єгипетський флот здійснив невдалу спробу зняття облоги Афін Поліокретом. У 294 р. Птолемей об'єднав свої зусилля з малоазійською кампанією Лісімаха, і зміг повернути під свою владу весь Кіпр. Імовірно, що приблизно в цей же час до Птолемея потрапляє Тір і Сидон⁶². У 288-86/285 рр. під час фатальної для Поліоркета V війни діадохів Птолемей забрав у Деметрія контроль над Кікладами, а також вплинув на визволення Афін з під його влади⁶³.

⁶⁰ Bagnall R. Archagathos Archagathos Son of Agathocles, Epistates of Libya *Philologus*. 1976. № 2. P. 204.

⁶¹ Зелинский А.Л. Об имени «Лисандра» в династической истории раннего эллинизма *SH*. 2012. Vol. 12. С. 75-76.

⁶² Merker I. Demetrios Poliorketes and Tyre *AncSoc*. 1974. Vol. 5. P. 119-126.

⁶³ Shear T. Kallias of Sphettos and the Revolt of Athens in 286 B.C. *Hesperia* (suppl.). 1978. Vol. 17. P. 61-68.

Можемо звернути увагу на заходи, які були здійснені Птолемеєм I, як фараоном, то вони досить незначні. Необхідно, згадати акт єгипетської коронації, якого Птолемеї жадав із моменту отримання ним єгипетської сатрапії. Птолемеї зробив усе, як справжній претендент на його владу над країною Нілу, він привіз тіло фараона Адександра Великого до Єгипту і прослідкував, щоб його рештки були поховані з дотриманням місцевих традицій. Останки було привезено до Мемфісу, забальзамовано та тимчасово поховано у саркофазі, який мав би належати останньому фараонові XXX династії, Нектанебу II, а приблизно у 311 р. перенесено до Александрії, де спеціально збудували гробницю, скоріш за все, яка мала форму піраміди. Птолемеї через рік після захоплення тіла Адександра спеціально не допустив до Мемфіса останніх Аргеадів, за для того, щоб уникнути потенційні можливості їх єгипетської коронації.

Як вже визначалось, Птолемеї, коли став офіційним фараоном, надав дозвіл єгиптянам вести облік років свого царювання не з моменту смерті Адександра Великого, а з моменту реального вступу на єгипетський престол, знову ж таки з урахуванням місцевих традицій.

Також потрібно звернути увагу, що Птолемеї, як сатрап Єгипту був пов'язаний із 14-ма проектами, які стосувались будівельних та реставраційних робіт у єгипетських храмах від імені останніх Аргеадів. Після того, як Птолемеї став царем, він і надалі продовжив діяльність спрямовану на будівництво, реставрацію та розширення храмів на території Єгипту, але вже від свого імені.

Окрім цього, Птолемеї приділив увагу для вшанування місцевих священних тварин. Імовірно, що Птолемеї надав позику на поховання священного бика Апіса у кількості 50 срібних талантів, ще на початку його перебування у Єгипті. Подібна ситуація і стосується причетності Птолемея до облаштування цвинтаря священних ібісів бога Тота у Гермополі.

Підводячи підсумки, можна визначити, що за часів утворення птолемеївської монархії, щодо перевагою була греко-македонська складова, ніж

египетська. За тих обставин нагальні потреби повністю сходились з політикою Птолемея I, який спочатку був неофіційним правителем, а пізніше отримав офіційний статус царської влади.

2.2. Проблеми спадкування престолу та політичний вплив Птолемея II Філадельфа на країну

Птолемеєм II народився взимку 309-308 р. на острові Кос та був наймолодшим із синів свого батька. Як відомо, Птолемеєм I мав синів від трьох жінок, імовірно, що кожна з них була законною дружиною. Тому можемо визначити синів Птолемея I наступним чином: Таїс (афінська гетера) йому народила Лага і Леонтіска, Еввідіка (дочка Антипатра) народила Птолемея на прізвисько Керавн (Блискавка), Мелагра скоріш за все – Аргея. Птолемеєм II був сином родички Еввідіки, яку звали Береніка.

Еввідіка була дочкою регента імперії та рідна сестра правителя Македонії Кассандра і не дивлячись на особисті вподобання Птолемея I, довгий час займала провідне місце при його дворі. Відтак, дітей Еввідіки оточення сприймали, як першочергових спадкоємців батьківської влади, зокрема старшого сина – Птолемея Керавна. Така ситуація залишилась навіть після того, як улюблениця Птолемея I – Береніка, народила йому сина. У 308 р. Птолемеєм I, розуміючи провал балканської кампанії та посилення загрози з боку Антигона, був готовий на все, щоб зберегти доброзичливі відносини із Касандром. В цілому все так і було, до битви при Іпсі. Після остаточної поразки і смерті Антигона ситуація докорінно змінилась. Надалі, хід подій розвивався наступним чином, головним союзником єгипетського сотора став Лісімах. Відтак, Береніка, стала законною дружиною Птолемея, хоча й не набула статусу цариці. Після того, як Береніка стала законною дружиною, її діти отримали статус законних царських нащадків. У першій половині 290-х рр. відбувається декілька династичних шлюбів, які влаштував Птолемеєм I. Виходить так, що Арсиноя, дочка Птолемея I і Береніки виходить заміж за Лісімаха. Антигона і Теоксена –

були дочками Береніки від першого шлюбу, вийшли заміж за Пірра Епірського та Агатокла Сирказуського. За таких обставин, звісно, що вплив Береніки при александрійському дворі зростав і давав її дочкам високий статус в елліністичному світі.

Протягом 290-х рр. Береніка так і не отримала титул цариці (басиліси)⁶⁴. Її все одно визнавали лише дружиною царя Птолемея Сотера. Втім, Евредіка, не здавала позицій. Оскільки, її старша дочка Лісандра на початку 290-х рр. вийшла заміж за Антипатра, який був один із синів Кассандра, а після його смерті вийшла вдруге заміж за Агатокла, який був первістком Лісімаха⁶⁵. На початку 290-х рр. молодша дочка Птолемеїда була заручена з Деметрієм Поліоркетом. Все ж таки, титул басиліси належав Евредіці, бо по-перше, вона була дружиною царя Птолемея, а по-друге, сестрою царя Кассандра.

Однак, труднощі при александрійському дворі все одно існували, оскільки засновник династії не поспішав офіційно проголошувати спадкоємця престолу. Маємо звернути увагу, що Птолемеї мав велике бажання зберегти міцні відносини з Кассандром, Береніка деякий час не була законною дружиною єгипетського царя. Відтак, деякий час Птолемеї II, мало того, що був молодшим сином, а й імовірно позашлюбним царським сином. За античною традицією, Птолемеї II і його мати – Береніка, користувалися винятковим коханням і прихильністю з боку єгипетського сатрапу.

У середині 280-х рр. Птолемеї I, через кінцевий занепад дому Антипатридів і вдалого перебігу V війни діадохів, наважився вирішити сімейні проблеми, керуючись власними інтересами. Протягом 286-285 рр. Птолемеї розлучився з Евредікою, при одруженні з Беренікою, надав їй титул басиліси, а свого молодшого сина проголосив не лише спадкоємцем престолу, а й своїм співправителем.

---

⁶⁴ Зелінський А.Л. Від басилевсів-фараонів... С. 80.

⁶⁵ Зелінський А.Л. Можлива доля Лісандри: штрихи до династичної історії .... С. 85-88.

За таких обставин, майбутній правитель Єгипту мав всі шанси на відносно безхмарне царювання. Завдяки могутньому батьку країна Нілу була всіляко захищена від можливих нападків від зовнішніх володінь. Окрім цього, засновник александрійської династії сформував основні напрямки внутрішньополітичного розвитку для своєї держави⁶⁶. Під час царювання Птолемея I, були реалізовані важливі положення нової монархічної ідеології, яка мала примирити еллінізованих переселенців із незвичною формою правління⁶⁷. Птолемеєм I примусив Птолемея Керавна покинути країну, і підкорив собі раду царських «друзів», як слухняний дорадчий і управлінський орган при особі царя⁶⁸. Птолемеєм I офіційно затвердив своє рішення щодо вибору спадкоємця і співправителя авторитетом народних зборів, що в майбутньому дасть легітимності Птолемею II.

Варто також зазначити, що Птолемеєм II був добре підготовлений до управління державою, адже Птолемеєм I приділяв велику увагу вихованню улюбленого сина. До його наставників відносять таких осіб, як Філета Коського, філолога Зенодота Ефеського та філософа-перипатетика Стратона Лампсакського. По результатам правління Птолемеєм II, в пам'яті багатьох залишився, як досвідчений інтелектуал і правитель.

В період 282-277 рр. перших років царювання Птолемеєм II правління були найсприятливішими для нового представника Александрійської династії. Птолемею II вдалось мирним шляхом збільшити свої володіння за рахунок території південної Малої Азії.

Досі залишається дискусійним питання щодо датування поширення Птолемеївського впливу на Карію, Лікію та Памфілію. Більшість дослідників дотримуються думки, що ці території або ж їх частини перейшли від батька до Птолемея II, який зміг завоювати їх у період 290-х – початок 280-х рр. або 283 р. або імовірно, що зберіг їх ще з часів малоазійської кампанії у 309-308 рр.

⁶⁶ Thompson D. Economic reforms in the Mid-Reign of Ptolemy Philadelphus Ptolemy II Philadelphus and his World / ed. P. McKechnie, Ph. Guillaume. Leiden; Boston: Koninklijke Brill NV, 2008. P. 36-38.

⁶⁷ Зелінський А.Л. Перші Птолемеї і формування монархічної ідеології.... С. 232-254.

⁶⁸ Зелінський А.Л. Александрійські фараони... С. 353-358, 440-447.

Протягом 280-279 рр. Птолемея II самостійно здійснив завоювання вищевказаних територій під час «Карійської війни» або «Війни за сирійську спадщину», яку імовірно вели Селевк I (єгипетський цар) та Антіох I (син і наступник). Проте існує і інша думка з цього приводу, деякі науковці вважають, що частина території Карії, Памфілії і Лікії потрапила під владу Птолемея II вже внаслідок I Сирійської війни.

Окрім цього маємо звернути увагу, на ситуацію у родині Лісімаха у 285 р., адже призначення майбутнього Птолемея II офіційним спадкоємцем і співправителем батька істотно відіграла роль щодо внутрішньодинастичної ситуації. Евредіка та її діти втратили головний статус при александрійському дворі і відповідно це погано відобразилось на Агатоклі, як на старшому лісімазовому сині і імовірного претендента на успадкування батьківського престолу. Агатокл був сином Нікеї, яка в свою чергу була сестрою Евредіки, і до того ж був чоловіком власної близької родички Лісандри (двоюрідної сестри), відтак ставши царем батькової держави, сподіватись на тісний взаємозв'язок із Александрією не можна було, виходить що залишається він у повній політичній ізоляції. Скоріш за все, Арсина (повнорідна сестра Птолемея II) вмовила свого чоловіка і Лісімах зважився проголосити в обхід Агатокла спадкоємцем престолу свого старшого сина від неї - Птолемея. Імовірно, що Агатокл намагався вирішити ту ситуацію, проте його було страчено за неправдивим або й справедливим звинуваченням у змові проти батька.

Звісно, що наслідки заходів для самого Лісімаха і для його держави стали згубними. Лісандра (вдова Агатокла) звернулася за допомогою і захистом до Селевка, адже мала велике бажання забезпечити своїм дітям перевагу у престолоспадкуванні. До того ж, на бік Лісандри додалось ще кілька впливових «друзів» Лісімаха з Пергомом Філетером, який був скарбником і управителем її чоловіка. Звісно, що маючи такий привід, як захист прав дітей Агатокла на Лісімахів престол, Селевк почав готуватися до війни проти колишнього союзника. На початку літа 282 р. Селевк вступив до Малої Азії, почавши VI війну діадохів. У період 2-ї половини 282 р. Селевк заволодів Фригією, Лідією,

Іонією, Еолідою та скоріш за все Троадою. У лютому 281 р. у битві при Корупедійоні Селевк розгромив Лісімаха, у якій він і загинув⁶⁹.

Імовірно, що Птолемей II скористався такими обставинами, у які потрапив Лісімах і дочекався, коли Селевк вторгнеться до західної Малої Азії. У літку 282 р. Птолемей II захопив південні території півострова, які була Лісімаха і перебували без будь-якого захисту.

Проте і надалі події сприятливо вибудовувались для Птолемея II. Основна увага Селевка після перемоги над Лісімахом, була направлена на налагодження західних і північних теротрій малоазійського півострова та на вирішення питань дипломатичного характеру. У серпні/вересні 281 р. Селевк направився до Європи, де став жертвою замаху Птолемея Керавна, який перебував до речі у його полоні. Антіох I Сотер був старшим сином і наступником Нікатора, який сконцентрував свою увагу на збереженні власної держави під час перших років свого правління⁷⁰. Тому загрози з боку птолемеївських володінь у Малій Азії з боку Селевкідів бути не могло. Птолемей II протягом 280-289 рр. не витрачаючи можливості вилучив з-під контролю Селевкіда Мілет і Самос.

Окрім цього, Птолемею II вдалось вирішити проблему із синами Еврідіки. Птолемей Керавн, був найстаршим, через вдалий замах на Селевка Нікатора, був проголошений царем Македонії. Птолемей Керавн, коли отримав власне царство, прийняв досить правильне рішення, що вирішив налагодити стосунки з молодшим єдиникровним братом. Передумовою цьому стало - не бажання потрапити у політичну ізоляцію перед можливою війною проти Антигона Гоната, Антіоха I і сина Деметрія Поліоркета⁷¹. Птолемей Керавн відправив до Александрії лист, в якому зазначалось, що пропонується мир і союз Птолемею, при цьому Керавн відмовляється від-яких посягань на батьківський престол.

⁶⁹ Evans R. A History of Pergamum: Beyond Hellenistic Kingship. London: Continuum International Publishing Group, 2012. P. 12-13.

⁷⁰ Сапрыкин С.Ю. «Северная лига»: международные отношения в южном Причерноморье в период раннего эллинизма Причерноморье в эпоху эллинизма. Материалы III Всесоюзного симпозиума по древней истории Причерноморья. Цхалтубо, 1982 г. Тбилиси: Мецниереба, 1985. С. 51-53.

⁷¹ Жигунин В.Д. О морской победе Птолемея Филадельфа над Антигоном Гонатом Античность: эпоха и люди. Казань: Изд-во Казанского ун-та, 2000. С. 39-50.

Підтвердити, наскільки довго міг тривати цей союз, бо враховуючи, що Керавн вбив двох дітей своєї єдинокровної сестри Арсиної, з якою він, до речі, незадовго до цього одружився. Відтак, на початку 279 р. загинув Керавн при спробі захистити від галатської навали, а Птолемей II так і не встиг, відреагувати на лист свого брата.

Птолемей II прийняв рішення особисто розправитись із синами Еввідіки. Скоріш за все, в перші роки свого правління він стратив Аргея, який за невідомими обставинами залишився в Єгипті. Можливо, що він вважав, що за віком буде наступний після Керавна, і за обставин його відмови від престолу або смерті, міг претендувати на престол по лінії Еввідіки. На жаль, така участь чекала на наймолодшого сина Еввідіки – Мелеагра. Хоч він у був позбавлений македонської діадеми, проте носив її два місяці після смерті Керавна, у Мелеагра були спроби захопити Кіпр, проте це вартувало йому життям.

Хоча Птолемей II був вимушений вирішувати родинні справи, він паралельно дуже активно продовжував збільшувати батьківську спадщину. Близько 280 р. Птолемей II видає наказ для дослідження, освоєння, підкорення та колонізації західного і частини східного узбережжя Червоного моря з метою налагодження відлову слонів для птоlemeївської армії. Імовірно, що 1-й половині 270-х рр., Птолемей II особисто очолює і відправляє військову експедицію на південь від Нілу. По результатам експедиції, він поєднує велику частину північної Нубії до своїх володінь, і скоріш за все організовує державний переворот у царстві Мерое за для задоволення інтересів царя Аркамані I («друга» Александрії).

І ось ми підійшли до моменту, коли у Птолемея II трапляються труднощі при правлінні. У 275 р. єдиноутробний брат Магас (був сином Береніки від першого шлюбу) вирішив повстати про царя. Магас свого часу був привезений Беренікою до Єгипту. Близько 301/300 р. – Магас був усиновлений Сотером, а пізніше був назначений у Киренаїці царським намісником. Варто зазначити, що Магас досить лояльно ставився до Птолемея II під час перших років правління. Хоча, вже у 276 р. ситуація докорінно змінюється. Магас в цей період уклав

союз із Антіохом I, який вважався потенційним ворогом Александрії. Магас одружується з Апамою, однією із дочок сирійського царя, чим ще більше скріплює укладений союз. У 276/275 р. Магас прийняв царський титул. У середині 275 р. Магас сподівався на допомогу від нового родича, і прийняв рішення піти на Єгипет, чим розгорнув початок I Сирійської війни (275-272/1 рр.).

На жаль, планам Магаса не судилось реалізуватись, оскільки Антіох I (його тесть) в цей час мав боронити Малу Азію від диких галатів, а не починати наступ на володіння Птолемея II. Важливо зазначити, що коли Магас був від Александрії у 50-ти км, то отримав інформацію, що у його тилу відбулось повстання кочового лівійського племені мармаридів, через це він був вимушений повернутись до Кірени до кінця 275 р. У 2-й половині 275 р. спалахнуло повстання чотирьох тисяч галатських найманців, які нещодавно були залучені до птолемеєвської служби. Через це контранаступ, який задумав Птолемей було зірвано, проте він зміг знайти вихід з цієї ситуації, заманивши повстанців на безлюдний остів, де їх повністю було знищено.

На жаль, стратегічна ціль вже була втрачена. Син Селевка встиг перемогти галатів у генеральній битві і отримав «слонову» перемогу та паралельно почав готувати війська для вторгнення до Койлесирії. Скоріш за все, Птолемей домовився з Карфагеном щодо утримування Магаса, який розгорнув свої сили на північно-східному напрямку.

Інформації щодо цього етапу війни майже немає. Відтак, імовірно, що були бойові дії і проходили у Сирії та у районі південного узбережжя Малої Азії.

У 272/271 р. було закінчена I Сирійська війна, завдяки укладенню миру ворожими сторонами. Важливо розуміти, що результати війни для Птолемея були не зовсім позитивні, в той же час в Александрії все святкували перемогу. Птолемею II не вдалось утримати під своєю владою Койлесирію, та не зміг захопити частину селевкідської Кілікії, і на цьому всі здобутки закінчуються. Маємо розуміти, що до втрат також відносять, невелику частину північно-

східної Карії, де ще з початку 260-х рр. був присутній Селевкід; смугу середземноморського узбережжя на захід від Киренаїки, яка була передана під час війни Карфагену, і найважливіше – сама Киренаїка. Магас зміг після закінчення війни зберегти свій царський титул, і підтвердив таким чином себе, як незалежного володаря. Потрібно розуміти, що також були суттєві людські та матеріальні втрати, яких зазнало населення птолемеєвської Лікії через галатських набігів орієнтовно у 2-й половині 270-х рр. Більш за все, ваховуючи ця область істотно постраждала, то відбувалось будівництво найважливішого лікійського портового міста Патару.

Отже, з одного боку Птолемеї II у боротьбі з Антіохом вийшов переможцем, а іншого боку через територіальні втрати та руйнівні наслідки у Лікії, перетворюю цю перемогу у повністю відчутну поразку. Звісно, що повноцінного краху держава Птолемея не зазнала, але втратила над Киренаїкою, як над економічно розвиненою і стратегічно важливою територією⁷².

Як вже зазначалось, у 300/299 р. дочка Птолемея Сотера та Береніки, Арсиноя вийшла заміж за Лісімаха, нового сотерового союзника. Після загибелі Лісімаха, Арсиноя укріилась у македонській касандрії, де пробувала зберегти за старшим 18-річним сином Птолемеєм, батьківський престол. В решті, вона вирішила вийти за свого єдиноутробного брата Птолемея Керавна, якого проголосили царем Македонії на військових зборах, після вдалого замаху на Селевка. Проте, таке рішення Арсиної закінчилось повною катастрофою. Керавн убив двох молодших синів Арсиної та вигнав її з Македонії, скоріш за все це відбулось після одруження та заволодіння Кассандрією, як відповідь на агресивні дії з боку свого тезка і старшого пасинка.

Близько 279/278 р. Арсиноя з'явилась при александрійському дворі, після того, як відносно недовго була у храмовому притулку на Самофракії. До Єгипту через декілька років приїде її син Птолемеї з метою отримати македонський престол після смерті Керавна, проте це завершиться невдачею.

---

⁷² Жигунин В.Д. О морской победе Птолемея Филадельфа над Антигоном Гонатом ....С. 39-50.

Втім, Арсиноя не збиралась опускати руки і робить неочікуваний крок для всіх і у 274 р. виходить заміж за рідного брата Птолемея II, чим приголомшує увесь елліністичний світ. Беззаперечно, цей незвичайний шлюб всі розглядали як можливість прижиттєвого обоження подружньої пари. Подібний союз наближав вищезгадане подружжя як до Зевса та Гери. Пізніше про це будуть писати Теоокріт, Каллімах та імовірно Посидіпп з Лікофроном і Осіріс. Орієнтовно у 272/271 р. Птолемея II та Арсиноя II стали об'єктами офіційного прижиттєвого апофеозу під іменем богів-Адельфів, яких розуміли як брата і сестру. Арсиноя отримала персональну епіклесу – Філадельфа (братолюбива), на відміну від свого брата-чоловіка, в подальшому її шанували в межах окремого культу, який подібно до об'єднаного загальнодержавного культу Александра Великого й богів-Адельфів, який носив епонімний характер.

Якщо прирівняти кількість божеств елліністичного пантеону, з якими асоціювались Птолемея та Арсиноя, то безумовно першість віддавалась Арсиної. Її ім'я пов'язували з Афродітою, Селеною, Ісідою, Деметрою, Герою, а також додавали до неї німф, харит або муз. Птолемея асоціювали з: Посейдоном, Геліосом, а можливо також, із Зевсом, Аполоном та Гераклом⁷³.

Враховуючи вищезазначене, бачимо, що Арсиної приписували більше божественних опцій, ніж її брату-чоловіку. Більшість, вважали Арсиною іпостасю Афродіти Уранії – богині чистого, відданого кохання, яка була покровителькою мореплавців та мандрівників, божественним уособленням свободи, наданої вільновідпущеникам, богинею-покровителькою мистецтв, окрім цього її вважали Афродітою-войовницею, містичною охоронницею всієї держави Птолемеїв. Птолемея просто сприймали, як бога і царя.

Необхідно звернути увагу, що перші відверті вказівки на інтимне життя брата і сестри з'явилися в античних джерелах лише з II ст. до н.е., якими підтверджується повноцінність їх шлюбу.

⁷³ Bing P. Callimachus' Hymn to Delos 1-99. Introduction and Commentary: diss.. PhD. / University of Michigan. An Arbor, 1981. P. 30-35.

До того ж, більшість дослідників, вважають, що сорокарічна Арсиноя народила сина Птолемею, який навіть деякий час був співправителем батька, проте помер ще у підлітковому віці.

У період 267-262/1 рр. відбувається Хремонідова війна у Східному Середземномор'ї. Під час загострення конфлікту проти Македонії виступили декілька держав центральної та південної Греції разом із птолемеївським Єгиптом. Метою головних учасників антимакедонської коаліції були Афіни, Спарта та держави Птолемеїв, втім, з одного боку вони несуперечать одна одній, а з іншого боку вони суттєво відрізняють між собою. Лакедемоняни мали намір укріпити свій вплив на півдні Греції за рахунок промакедонських налаштованих полісів північного Пелопоннесу, а афіняни в свою чергу прагнули остаточно очистити Аттику від македонських залог.

Надалі розглянемо наміри Птолемея II в рамках загострення цього конфлікту. Скоріш за все, у Філадельфа була прагматична мета у війні, оскільки була направлена на збереження у складі власної держави областей південної Малої Азії, які були анексовані ним іще протягом першого року одноосібного правління. Це підтверджується тим, що Арсина була згаданою у декреті Хремоніди і обставини мали обмежувальний характер участі єгипетських сил у військових операціях на Балканському півострові. Можна припустити, що до смерті у 270 р. Арсиноя так і не змогла вмовити свого брата-чоловіка до війни з Гонатом для того, щоб повернути своєму сину право на македонський престол. Окрім цього, син Арсиної міг бути залучений до боротьби проти галатських набігів на Лікаю. А відтак, він міг бути тим Птолемеєм сином царя Птолемея, який пожертвував на храм Аполлона на Делосі позолочений галатський піхотний щит. За таких обставин, Птолемей міг підкреслити свій внесок у боротьбу еллінського світу з ордами галатів і офіційно окреслити свій новий статус, як сина александрійського володаря. Також, імовірно, що він самостійно керував відбудовою лікійської Патари, яку пізніше перейменували на честь його матері. Більше за все, що Птолемей був тією особою, яка протягом III ст. була

долучена до розв'язання конфлікту між храмовою громадою селища Лабраунда і сусіднім полісом – Міласою.

Син Лісімаха усвідомлював, що в разі смерті своєї матері, то його позиції при александрійському дворі значно послаблялись. Відтак, син Лісімаха міг звернутись до вітчима, щоб той надав йому військову допомогу для боротьби за македонське царство або ж, щоб його визнали незалежним володарем південної Малої Азії. Птолемей II в свою чергу, щоб не втратити контроль над Карією, Лікією та Памфілією пішов на те, щоб повернути свого пасинка до Македонії. За для того, щоб досягти своєї мети він пришвидшив формування коаліції та початок Хремонідової війни⁷⁴. Як би планували свої дії союзники проти Антигона, результати не були позитивними. Закінчення Хремонідової війни супроводжується поразкою та окупацією Афін та суттєвим послабленням Спарти. Александр II – цар Епіру, майже не розплатився власною державою за те, що виступив проти Македонії на останньому етапі війни. Хоч і результати війни не були позитивними для Птолемея II, війн все одно змін взяти під контроль собі деякі території, зокрема це опорні пункти на Криті на чолі з містом Ітаном, місто Метана/Арсиноя на північному сході Пелопоннесу та імовірно, що сусідня Трезена з невеликим островом Гідрія у Саронічній затоці.

Подальший розвиток подій можемо розглянути крізь призму гіпотези. Скоріш за все, Птолемей II дав завдання сину Лісімаха, щоб той підтвердив свої державницькі якості, заохотив до птолемеївської орбіти більшу частину колишніх малоазійських володінь свого біологічного батька. Більше за все, що для реалізації цього завдання на поміч сину Лісімаха було відправлено Каллікрата. За цей період, вони вдвох були ініціаторами проведення двох кампаній по збиранню володінь Лісімаха. По результатам першої кампанії в період протягом 1-ї половини 260-рр., було встановлено контроль над островом Хіос, частиною Лесбосу та невеликою смугою азійського узбережжя Пропонтиди.

---

⁷⁴ Жигунин В.Д. Международные отношения... С. 86-89.

По результатам другої кампанії, в період 263-261 рр. діяльність сина Лісімаха було сконцентрована на наступне. В цілому, поштовх до активностей був передбачений вдалою боротьбою на той час правителя Пергаму Євмена I через вихід з-під влади держави Селевкідів. Відтак, птолемеєвський вплив підтверджується у Мілеті та поширюється на Ефес. В подальшому через бойові дії у Мілеті, наступної метою стала Селевкідська Еритрея. Проте напад не приніс очікуваних результатів.

Імовірно, що після такої невдачі син Лісімаха, прийняв рішення заволодіти головним містом південно-східної Карії, Кавном, які перебували під контролем Гоната у той час. Скоріш за все, що і тут його спіткали проблеми. Оскільки, місто змінило господаря тільки після прибуття на допомогу ескадри Патрокла, який був відкликаний із Західної Егеїди для надання допомоги. Фінальною точкою в другій малоазійській кампанії сина Лісімаха став Антигон Гонат. Близько 261/260 р. цар Македонії змусив капітулювати Афіни, він відправив свій флот до берегів Карії, де і завдав єгипетським військово-морським силам поразки у навмахії біля острова Кос. Внаслідок цієї поразки, Кавн не повернувся володарю Македонії, а Птолемей II втратив контроль над Кікладами.

По результатам подій, які відбулись у 260-х рр. Птолемей II тимчасово втратив вплив над центральною Егеїдою, проте мав підстави для відмови сину Лісімаха у забезпеченні його статусом незалежного правителя південної Малої Азії та новопідкорених територій. У 260 або 261 р. Птолемей II, щоб підтвердити свої наміри, відправив до Лікії військову групу, у склад якої входив Пандар – командир міської залози.

Вочевидь, у 259 р. син Лісімаха утратив надію створити незалежне царство при підтримці Тімарха – етолійського авантюриста і повстав проти названого батька⁷⁵.

---

⁷⁵ Зелінський А.Л. II Сирійська війна у світлі папірусів з Архіву Зенона XXI Сходознавчі читання А. Кримського. Тези доповідей міжнародної наукової конференції (м. Київ, 17-18 листопада 2017 р.). Київ, 2017. С. 16-17.

Більш за все, син Лісімаха очікував на допомогу від Антіоха II Теоса – нового володаря держави Селевкідів, який мав неприязнь до Птолемеїв ще від свого батька і діда. Проте, Антіох II по-іншому вирішив поступити в тих обставинах. Антіох II припинив облогу Візантії, залишив завойоване фракійське узбережжя і відправився до Малої Азії. Син Лісімаха отримав серйозного противника, а весь елліністичний світ постав перед фактом розв'язання II Сирійської війни (близько 259-253 рр.).

Протягом 259/258 р. Антіох II був у союзі з родосцями і захопив Ефес, забрав Мілет у Тімарха і можливо Самос, а близько 257/256 . він захопив майже всю Карію. Відтак, син Лісімаха розуміюче своє скрутне становище, прийняв рішення примиритися із Птолемеєм II. Той в свою чергу, повернув сину Лісімаха - Лікію, прилеглі до неї області Карії, з урахуванням Кавна. Птолемеєм II було прийняте таке добре рішення через розуміння останнім наявність спільного ворога та доцільним пробачити бунтівного родича за зраду.

Антіох II під час реалізації своїх агресивних намірів щодо Александрії просто випередив Птолемея II. Оскільки, сам єгипетський володар готувався до вторгнення до володінь свого північно-східного сусіда. Це підтверджується декількома подіями, які відбувались протягом кінця 260-х – початок 250-х рр. у Сирії та прилеглих до неї територіях Східного Середземномор'я. В кінці 260-х рр. Птолемеєм II провів такі заходи, як: надання автономії підвладним Єгипту приморським містам Койлесирії та Фінікії; надання полісного статусу Рабат-Амману, головному місту біблійного племені аммантів, який пізніше був перейменований на Філадельфію; видання царського наказу, який вимагав звільнення всіх незаконно взятих у рабство сирійських і фінікійських селян і заборонив їх перетворення на рабів у майбутньому; а також скоріш за все, акт звільнення рабів-євреїв депортованих до Єгипту ще за часів Птолемея I Сотера.

З урахуванням розвитку подальший обставин імовірно, що Птолемеєм II провів вищевказані заходи за для того, щоб забезпечити надійний тил під час майбутнього вторгнення до селевкідської Сирії. Більш за все, план Птолемея II полягав у використанні інформації щодо перебування значної частини армії

Антиоха II на чолі з самим царем у віддаленій Фракії. Можливо, що саме за таких обставин така реакція була на появу Антиоха II у Малій Азії. Птолемеї II не став сильно протистояти селевкідській експансії на південному заході півострова, а реалізував заздалегідь сплановане вторгнення до північної Сирії⁷⁶. Імовірно, що з урахування ситуації, у 259 р. фінікійське місто Арадом, що перебувало під селевкідським пануванням – відбулось започаткування власної ери. Більшість дослідників, вважають, що ця подія могла бути через надання Араду певної автономії в нагороду за відданість Селевкідам та продуктивну протидію птолемеївським зазіханням на початку II Сирійської війни. Важливою умовою на користь Птолемеєвського вторгнення до північної Сирії є викарбування протягом 261-259 рр. єгипетський золотих монет, які були знайдені неподалік від міста Дафни, передмістя однієї із селевкідських столиць Антиохії-на-Оронті. На думку дослідників, ці монети були частиною єгипетської військової скарбниці, яка була залишена під час поспішного відступу. Також важливою є подія у монетному дворі в Тварсі. За останніми дослідженнями, на початку 250-х рр. у Тварсі, яке напередодні та після II Сирійської війни входило до складу держави Селевкідів, і там деякий час карбували птолемеєвські монети. Відтак, бачимо, що на цій території і прилеглий до північної Сирії був прояв єгипетської збройної сили.

В період 257/256 р. відбувається переможний царський похід у район азійського узбережжя. Скоріш за все, Птолемеї II повертається до країн Нілу разом із військом, яке було задійно у сирійському поході. Окрім цього, за послаблення єгипетської військової присутності в регіоні відповідає повернення Антиохом II всіх селевкідських володінь, які були розташовані на північ від ріки Елевтер. Можливо Птолемеї II відмовився від активних дій на північному-східному напрямку, через активізацію Магаса Киренського, союзника і свояка Селевкідів. Відтак, це давній ворог Птолемея II, імовірно, що

⁷⁶ Winnicki J.-K. Late Egypt and Her Neighbours: Foreign Population in Egypt in the First Millennium BC JJP. (suppl.). 2009. Vol. 12. P. 120-121.

на прохання Антіоха II він зібрав своє військо на єгипетському кордоні. Через це Птолемею II залишилось тільки подбати про те, щоб укріпити свої західні рубежі за рахунок втрати ініціативи на північному сході.

Надалі, Антіох II захопив Кілікію і Памфілію, а також прибрав ворога з північної Сирії. Проте, заволодіти хоч маленькою частиною Койлесирії онуку Селевка Нікатора не вийшло.

У 253 р. закінчується II Сирійська війна досить суттєвою поразкою Птолемея II. Під контроль Антіоха II потрапляє південна Іонія з Ефесом, Мілетом та Самосом включно, більша частина Карії, птолмеївська частина Кілікії та Памфілія. Також важливо звернути увагу на мирну угоду, а точніше на один з її пунктів, який передбачав укладення шлюбу між Антіохом II і Беренікою (дочкою Птолемея), який мав наслідком розлучення володаря держави Селевкідів із його першою дружиною Лаодікою і можливою відмовою у правах на престол синів Антіоха від Лаодіки, якщо Береніка народить йому сина. Такий небезпечний крок був зроблений Птолемеєм, внаслідок бажання Антіоха II прискорити завершення війни і зберегти контроль над територіальними надбаннями.

Протягом останніх років правління Птолемея II намагався відновити свої позиції, які були утрачені під час двох війн – Сирійської та Хрмонідової. Йому вдалось повернути собі під контроль Киренаїку та Кіклади, а також відшукати нових союзників у материковій Греції.

По-перше, Птолемея II сконцентрував на Киренаїці. Він зміг переконати Магаса, який не мав власного народженого сина, забезпечити утворення власної династії, заручивши його єдину дочку Береніку зі спадкоємцем єгипетського престолу, майбутнім Птолемеєм III. По факту, ці заручини, вказували на майбутнє повернення Киренаїки до складу держави Птолемеїв. Однак, після смерті Магаса, плани Птолемея II мало не порушились. Селевкідська царівна Апама, вдова померлого, не мала бажання видавати Кирену під владу Єгипту, відтак звернулася за допомогою до Антигона Гоната, який в свою чергу, не витрачаючи часу, відправив до Кирени Деметрія

Красивого, сина Деметрія Поліоркета та Птолемаїди, свого єдинокровного брата, який міг претендувати на колишні володіння Птолемея I Сотера.

Коли Деметрій Красивий прибув до Киренаїки, то самостійно прийняв царський титул і пізніше заручився або одружився з малолітньої Беренікою. Птолемей II змін вирішити цю ситуацію, лише завдяки необачності Деметрія. Оскільки він налаштував проти себе киренське військо, а також зрадив свою наречену/дружину з її рідною матір'ю. Звісно, що це вміло було використано місцевою єгипетською партією, яка була очолювана Беренікою. У 249 р. Деметрій помер від рук змовників. Береніку стали іменувати царицею Кирени⁷⁷.

На території Киренаїки існувала сильна політична течія, якою переслідувалась мета – повернення місцевими полісами незалежності та республіканського ладу. Представники вищевказаної течії, як тільки узнали про смерть Деметрія, виступили проти малолітньої Береніки і вона змушена була тікати до Александрії. При цьому в Кірені та сусідніх полісів було відновлено республіканській устрій. Проте, Птолемей II зміг зберегти контроль у цьому регіоні, а пізніше він в дочерив Береніку на правах близького родича, чим покращив легітимність прав александрійського дому на Киренаїку. Надалі, Птолемей III - наступний представник династії і майбутній чоловік Береніки, мав всі підстави стверджувати щодо спадкування Киренаїки від батька.

З 251 р. Птолемею II вдалось посилити свій політичний вплив у материковій Греції та в Егеїді. Також, він допоміг Арату – молодому, обдарованому правителю Сикіону, який близько 30 років був відданим другом і союзником держави Птолемеїв. Приблизно восени 250 р. Птолемей II підтримує прагнення сина Кратера – Антигонового родича і македонського намісника Коринту та Євбеї Александра, який проголосив себе царем підвладних йому областей. У 250/249 р. за невідомих обставин, Птолемей II скористався послабленням позицій Антигона в Еладі, і поновив свій контроль над Кікладським союзом.

---

⁷⁷ Зелінський А.Л. До дискусії стосовно Береніки Посидіппа (P. Mil. Vogl. 309 AB 78-82) Східний світ. 2006. № 2. С. 43-48.

Відтак, у Птолемея II не вийшло повернути втрачені ним малоазійські надбання і прибережну зону Карфагену, проти коли він помер, а це кінець січня 246 р., він зберіг та примножив території, успадковані від його батька. Окрім цього, Птолемей II приєднав до держави Птолемеєв такі території, як Лікія, південно-східна Карія, критський Іран, Арсиноя-Метана на Пелопоннесі, та інші території, які розташовувались на півдні від ершого нільського порогу і вздовж узбережжя Червоного моря.

Втім, потрібно ще дослідити щодо Птолемея II, як фараону, бо він себе проявив в цій ролі набагато краще, ніж його батько. Коли Птолемей II зійшов на батьків престол, намагався надати йому царської титулатури та прогавив можливість пройти процедуру коронації у Мемфісі.

Беззаперечним є той факт, що Птолемей II, затьмарив свого батька у сфері милості, які були направлені на єгипетські храми і шанування священних тварин. Тобто, Птолемей I повернув храмову землю у номі Буто і імовірно, надав невеликий земельний подарунок храму Ісиди на острові Філе, то Птолемей II подарував податкові пільги храму Банебджеда у Мендеському номі, окрім цього не один раз робив великі пожертвування храму Саїсу, Ксоїсу та Пер-Сопду. Більш за все, що Птолемей II передав у користування храму Ісиди на острові Філу прибутки від області Додекасхойн, яка розташована, як і храм, за першим нільським порогом.

Ще порівняння двох правителів можемо розглянути крізь питання щодо культу священних тварин. Птолемей I обмежився позикою 50-ти талантів на поховання мемфіського священного бика Апіса, а Птолемей II в свою чергу, не тільки вшанував Апіса, а і інших биків – геліопольського Мневіса і гермонтського Бухіса та брав особисту участь у проведенні ритуалів, які були пов'язані з культом священних мендеських баранів Банебджеда – або ж міг робити особисті розпорядження по цим питанням⁷⁸.

⁷⁸ Meulenaere H., MacKay P. Mendes II. Warminster: Aris Phillips; Forest Grove, 1976. P. 213 №№ 163-165.

Після смерті священної корови Хесіт, яка мала відношення до культу богині Хатхор, а після її смерті ототожнювали з Ісідою, Птолемей II наказав надати для її поховання 100 талантів мирра. Окрім цього, Птолемей II не забував і про те, що потрібно вшанувати священних представників родини котячих, а саме леонтопольських левів і кішок Бубастиса, у чийх храмах він був у 257 р. Також, саме Птолемей II у Фаюмській оазі розвинув культ богів-крокодилів. З урахуванням того, що це мало важливе значення, можна дійти висновку, що за розквітом культу стояв саме Птолемей⁷⁹.

Також Птолемей II продовжив активну політику храмового будівництва, яка за своїми розмірами була масштабною. Знову ж таки, якщо порівняти, то при Птолемеї I будівельні роботи зводились до реставрації вже наявних святилищ і продовжувалась роботи розпочати їх попередниками проєктів, то вже під час Птолемея II відбулось будівництво шести нових храмів. Найяскравішим прикладом будівництва можна вважати вже розбудований храмовий комплекс Ісіді на острові Філе.

Також, важливим є те, що Птолемей I не заважав єгиптянами розглядати себе як традиційного володаря Обох Земель, то Птолемей II і його наступник здійснили заходи, які підтвердити місцевому населенню серйозність його ставлення до обо'язків істинного фараона.

По-перше, тут важливим є відродженням Птолемеєм II інституції верховного номового жрецтва. Це підтверджує ситуація, на прикладі мемфійського та летопольського номів, де Птолемей II поновив посаду після майже 250-річної перерви, і ще призначив одного пресвященника, до вже наявного. Імовірно, що у 253 р. у Птолемея II відбулась ділова поїздка до Мемфіса і він відвідав храм Птаха, за для того, щоб особисто взяти участь у похованні померлого місцевого первосвященника Несісті-Падібастета і висвяченні його сина й наступника Анемхера.

⁷⁹ Clarysse W. The Ptolemies visiting the egyptian chora Politics, administration and society in the Hellenistic and Roman World / Ed. L. Mooren. Leuven: Peeters, 2000. P. 39.

Наприклад, в Нижньому Єгипті, як мінімум тричі, храми стали об'єктами цілеспрямованого комплексного паломництва. Проте, на жаль, зовсім немає свідчень щодо перебування Птолемея II у Верхньому Єгипті. Втім, у Питомській стелі міститься розповідь про особисте вшанування трьох священних биків – мемфіського Апіса, геліопольського Мневіса та гермонтського Бухіса, яке здійснив Птолемей II із Арсиною II.

Існують цілком реальні підстави для припущення, що у 274-270 рр. в період другого шлюбу Птолемея II, царське подружжя здійснило храмову подорож, під якої відвідали нижньоєгипетські Мемфіс і Геліополь та міста Верхнього Єгипту: Панополь/Алхім, Малий Діосполіс, Копт, Фів.

У 266/265 р., було покликане жрецьке зібрання в Александрії, її передмісті Канопі або якомусь із важливих міст західної Дельти: наприклад, Навкратісі, Великому Тапосіріс або навіть Саїсі⁸⁰. Його метою було поширити у єгипетських святинях культ Арсиної II. У 264 р. відбувся другий царський візит до Мендеського храму. Пов'язують його, з начебто зовнішньою верифікацією тільки, що знайденого нового кандидата на роль священного барана бога Банебджеда.

Варто розуміти, що при кожному із жрецьких зібрань при закінченні здійснювались певні благодіяння, направлений Птолемеєм II на адресу того або іншого храму. У першому випадку, мова йде про використання особистого царського суду з метою відправлення до питомських храмів місцевих культових статуй, які були вивезені звідти за часів перського панування і пізніше повернутих до країн Нілу самим Птолемеєм II. Другий випадок – це проведення будівельних робіт у культовому центрі богині Нейт – місті Саїсі. Третій випадок – проведення урочистостей у мендеському номі з приводу возведення нового священного барана, за участю царських придворних.

Важливим рішенням Птолемея II було – проведення важливого ритуалу

⁸⁰ Ладьнин И.А. Жреческие синоды начала правления Птолемея III Эвергета и некоторые особенности общества эллинистического Египта Политика, идеология, историописание в римско-эллинистическом мире. Материалы научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения профессора Фрэнка Уильяма Уолбанка (Казань, 9-11 декабря 2009 г.) / Ред. О.Л. Габелко. Казань: Отечество, 2009. С. 200-201.

оновлення (містичного омолодження) фараона. Цей ритуал, пов'язаний із єгипетським святом – хєб-сед, який проводили кожні 3 роки, починаючи з тридцятої річниці царювання будь-якого володаря країни Нілу. Його метою було забезпечити подальше повноцінне виконання фараоном його ритуалістичних функцій та обов'язків щодо населення Єгипту⁸¹.

Відтак, на 256/255 р. припадає перше проведення Птолемеєм II ритуалу, оскільки як раз припадає офіційна 30-та річниця його царювання.

Птолемея II офіційно визнали повноцінним фараоном у місцевих святинях. Підтверджується це тим, що протягом третього десятиріччя правління у храмах Нижнього Єгипту з'явилась велика кількість жрецьких декретів і написів – nsw-bjt, що означає – справжній володар Обох Земель, якій наділений всіма необхідними для цього сакральними якостями.

У 264/263 р. у Питомському та Мендеському декретах, Птолемеєм II зображений як законний і побожний володар Верхнього і Нижнього Єгипту, втілення божественної сутності, гарант збереження світового порядку, носій релігійної влади у масштабі всієї країни, нащадок і улюбленець низки небожителів, борець із ворогами країни Нілу, а також – перманентний благодійник місцевих храмів та запорука добробуту власних підданих.

Існує ще кілька подібних верхньоєгипетських пам'яток. У середині 250-х рр. у Малому Діосполісу був барельєф. Інші два барельєфа було виявлено на стінах Карнакського храмового комплексу. Перший із них – у храмі бога Хонсу, другий – у Східних Воротах або брамі Нектанеба, до речі він не завершений.

Також варто звернути увагу на найяскравіші пам'ятки верхньоєгипетського походження, які стосуються культових центрів невеликого конкурента фіванського Амона-Ра – бога Монту. Перший із них – це ритуальна брама, долучена до храму Монту в Маду на честь святкування Птолемеєм II урочистості хєб-сед. Другий із них – це сцена поклоніння Бухісу, на якій Птолемея II зобразили відбійній короні володаря Обох Земель в ритуальному

⁸¹ Стучевский И.А. Рамсес II и Херихор. Из истории древнего Египта эпохи Рамессидов. Москва: Наука, 1984. С. 102-104, 202 прим. 79.

одязі фараона з накладною бородою та бичачим хвостом. Важливим є факт, визнання відліку початку царювання Птолемея II (285/284 р. замість 283/282 р.), який офіційно запроваджений особисто царем від початку одноосібного правління⁸². Підтвердження факту співправительства з батьком взагалі у єгиптян не викликало жодних проблем. Це свідчить з його імені, як четвертої єгипетської титулатури Філадельфа – його «золоте ім'я», яке звучить, як «Той, кого коронував його батько». Птолемею II знадобилось 17 років, щоб вмовити місцеве жрецтво використовувати офіційні точки відліку його царювання у демотичних і ієрологічних документах. Його навіть було прирівняно до деяких видатних фараонів Середнього та Нового царства, які також вели облік свого правління з часу співправительства з батьком.

Також місцеве жрецтво погодилось ввести єгипетські культу померлих сестер Птолемея II – Арсиної II та Філотери⁸³. Арсиною II зображували, як єгипетську богиню на ієрогліфічних стелах, настінних барельєфах, статуях, які були у місцевих храмах. Тобто, представниця правлячої династії, ще при житті отримала чоловічу єгипетську царську титулатуру, а вже після смерті опинилась поряд з такими шановними фараонами, як Нектанеб II, Псамметіх I, Рамзес III, Мернептах, Рамзес II, Джосер, Менес, а також мудреці Імхотеп і Аменхотем, які були об'єктами посмертного апофеозу.

Птолемеї II – молодший син Птолемея I успадкував престол від батька. Птолемеї II отримав різнопланову освіту, тому був добре підготовлений до правління країною. Птолемеї II як басилевс в перші роки свого правління провів у війнах. У 272/271 р. відбулись зміни у царя по відношенню до функцій басилевса, коли Птолемеї II та його сестра-дружина Арсиноя II отримали прижиттєве включення до офіційного державного культу. Пізніше, коли Птолемеї II прирівнювався до бога, то він міг вже в «дистанційному режимі» приймати рішення щодо дій, які необхідні безпосередньо для участі у війнах.

⁸² Hazzard R. The Regnal Years... P. 151-152.

⁸³ Buraselis K., Tompson D.J. Introduction The Ptolemies, the Sea and the Nile. Studies in Waterborne Power / ed. K. Buraselis, M. Stefanou, D.J. Thompson. Cambridge: Cambridge University Press, 2013 P. 9.

Подальші 25 років правління, з яких 15 років були пов'язані з війнами, Птолемей II взяв особисту участь лише у 258/257 р. під час сирійської кампанії.

Птолемей II в якості фараона, продовжив розширювати напрацювання батька і здійснив декілька заходів для сприяння його входження до єгипетського цивілізаційного поля. До його заходів в якості фараона можна віднести: відродження мемфіських первосвящеників, запровадження контролю над важливими храмовими центрами в Нижньому Єгипті, повне визнання Птолемеєм II сакрального царського титулу, прийняття відліку років його царювання і запровадження єгипетського культу померлої сестри-дружини Арсиної II.

Відтак, в період правління Птолемея II відбулось формування рівного між обома складовими птолемеївської монархії. Зазначеної рівності було досягнуто шляхом певного свідомого послаблення греко-македонського її елементу з одночасним суттєвим поєднанням її єгипетської складової.

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНІ СТРАТЕГІЇ ТА НЕДОЛІКИ ПРАВЛІННЯ ПТОЛЕМЕЯ ІІІ ЕВЕРГЕТА ТА ПТОЛЕМЕЯ ІV ФІЛОПАТРОПА

3.1. Птолемей ІІІ Евергет та його стратегії зміни принципів легітимізації влади

Майбутнього царя престолу Птолемею ІІ народила йому перша дружина Арсиноя І, дочка Лісімаха у 2-й половині 280-х рр. Коли Птолемею ІІІ виповнилось 9 років, його батьки розлучились, при цьому, його мати була звинувачена у підготовці палацового перевороту, пізніше вона була заслана до Копту. Втім, ситуація ще значно погіршилась після одруження Птолемея ІІ зі своєю рідною сестрою, яка імовірно, і була винна в опалі першої дружини.

Апофіозне одруження брата і сестри, надалі призвело до всиновлення дітей один одного, відтак вся ситуація із розлученням та повторним одруженням Птолемея ІІ суттєво погіршували становище майбутнього Птолемея ІІІ при александрійському дворі. Невиключно, що придворні, забігаючи наперед уособлювали нове царське подружжя, та помірковували щодо негативного стану царевича, могли дати йому принизливе прізвисько – Анубіс⁸⁴.

Існувало неофіційне ототожнення Птолемея ІІІ та Анубіса, через ототожнення богів-Адельфів із Осірісом та Ісідою. Імовірно, що через цю присвяту Каллікрат, з одного боку міг підкреслювати подібність, якщо не повну ідентичність, Арсиної Філадельфи з Філадельфою Ісідою, а з іншого боку – нагадував про другорядний статус щодо сина усиновленого нею, який був спадкоємцем македонського престолу⁸⁵.

За таких обставин, Анубіс – старший син Осіріса і майбутній Птолемей ІІІ

⁸⁴ Lefkowitz M. The Quarrel between Callimachus and Apollonius ZPE. 1980. Bd. 40. P. 1-19.

⁸⁵ Buraselis K. Introduction The Ptolemies, the Sea and ... P. 9.

– старший син Птолемея II, опинились на інших ролях. Дана ситуація була склалась внаслідок появи справжнього спадкоємця єгипетського царства. Якщо у Осіріса та Ісіді – спадкоємець – це Гор, то у Птолемея II та Арсиної II, його сестри-дружини – т.зв. Птолемея-сина, який після смерті матері в період 268/267-259 рр. виступав як офіційний співправитель свого батька.

10 вересня 259 р. відбулись перші позитивні зміни у Птолемея III через зникнення з єгипетських папірусів згадок про Птолемея-сина. Імовірно, що саме в цей період він зміг повернути собі статус спадкоємця македонського престолу. Проте, стосунки між батьком і сином були досить натягнутими, аж до самої смерті Птолемея II. Можливо, що цар небезобгрунтованості не довіряв Птолемею III від своєї опальної дружини.

По-перше, Птолемея II так і не наділив свого первістка статусом співправителя, бо такий стан речей докорінно суперечив вже сформованим елліністичним традиціям і тогочасними династичними реаліями. Яскраве продовження інституції співправительства дістала ще за часів Птолемея II, хоча і була започаткована засновниками великих елліністичних династій таких, як: Антигон Монофтальм, Селевк Нікатор та Птолемея I. У середині 250-х рр. сучасний останній представник македонського царського дома Антигон Гонат зробив свого сина Деметрія співправителем. У Селевкідів I Антиоха співправителями були два його сини: спочатку – Селевк, а пізніше майбутній – Антиох II⁸⁶. Сам Птолемея II мав співправителя у період, який передував призначенню спадкоємцем престолу майбутнього Птолемея III. Проте, Птолемея III не отримав омріяний статус навіть після завершення II Сирійської війни, хоча шлюб Антиоха II з Беренікою (дочкою Птолемея II) в майбутньому міг стати джерелом династичних ускладнень не тільки для Селевкідів, а і для Птолемеїв, а отже, потребував додаткового зміцнення александрійського царського дому.

---

⁸⁶ Holton J. The ideology of Seleukid joint kingship: the case of Seleukos, son of Antiochos I The Seleukid Empire, 281-222 BC: War within the Family / ed. K. Erickson. Swansea: Classical Press of Wales, 2018. P. 101-128.

Окрім цього, за професійну підготовку майбутнього правителя ніхто й не переймався. Оскільки, якщо згадати освіту Птолемея II та його вчителів з різних галузей науки, таких як: філологи, філософи, літератори – Стратон Лампсакський, Зенодот Ефеський, Філет Коський, а також скоріш за все – історик Клітарх. Єдиний, хто більш-менш опікувався пізнім навчанням Птолемея III – поет і міфोगраф Аполлоній Родоський, який нещодавно отримав поетичну популярність в Александрії. Потрібно розуміти, що Аполлоній, скоріш за все не мав попередньої викладацької практики, на противагу, наприклад Каллімаха, який на початку своєї кар'єри був шкільним вчителем, а пізніше викладав у Александрійському мусейоні.

Більш за все, через обмежений характер освіти Евергета в античній традиції з'являється неоднозначне визначення – філолог, яке носило більше зневажливий підтекст. Найвищим ступнем на той момент освіти вважали здобуття базових філософських знань або оволодіння мистецтвом риторики. За таких обставин, визначення філолог, яке пов'язують з Птолемеєм III, можна розглядати як «недоук»⁸⁷.

На жаль, якщо розглядати пізню освіту Птолемея III, то її хоч відносно можна пояснити наявністю об'єктивних чинників, проте повна бездіяльність його під час перебування у статусі офіційного спадкоємця александрійського престолу не підпадало під жодне логічне пояснення. В період 258-246 рр. не має жодних згадок про будь-яку участь Птолемея III у державних справах. Оскільки, Птолемею III на початку 250-х рр. було близько 25-ти років і такі обставини видаються більше ніж просто дивні.

Такий стан речей залишається і після того, як Птолемеєм III заручився з Беренікою Киренською. На жаль, нічим не підтверджується, що протягом 1-ї половини 240-х рр. одружений Птолемеєм III із Беренікою був намісником батька у формально незалежній Киренаїці.

⁸⁷ Зелинский А.Л. Птолемеи III и иронический подтекст эпитета «Филолог» История античного мира и средневековья в университетах Украины. К 40-летию кафедры истории древнего мира и средних веков ХНУ имени В. Н. Каразина. Тезисы докладов Международной научной конференции (Харьков, 25-26 октября 2018 г.). Харьков: ООО «НТМТ», 2018. С. 28-30

Втім, ранні киренські монети, де зображена Береніка у діадемі й без серпанку, вказують на її незаміжнє положення та суверенний статус. Катул перекладач поеми Каллімаха «Коса Береніки», чітко визначив, що молода особа одружилась із Евергетом напередодні III Сирійської війни, по факту це вже в період його царювання.

Імовірно, що за таких обставин, простежується небажання Птолемея II якось залучати свого первістка до державних справ. Можливо, тут відіграло провідну роль у недовірі до первістка, як до спадкоємця через позбавлену рідну матір та щасливе дитинство. Маємо розуміти, що по результатам розвитку тогочасних обставин до Птолемея III, а це – відверта зневага та вимушена бездіяльність, досить суттєво погіршила неприязне ставлення сина до рідного батька. Лише тільки у 246 р. до Птолемея III у 37-річному віці потрапляє під владу державу. При цьому, він не мав управлінського досвіду, але мав плекати досить амбітні плани. Ці плани були направлені для того, щоб перевершити свого батька, як в зовнішній, так і в внутрішній політиці⁸⁸. Птолемеєм III хотів довести всім, що він найкращий правитель у навколишньому світі. Втім, заходи Птолемея III хоч якісь успіхів він досягав, коли використовував батькові напрацювання. Бо коли він нехтував досвідом батька, на нього особисто та на країну, чекали неприємні негаразди.

В кінці січня 246 р. Птолемеєм III зробив перший масштабний державний крок, який був пов'язаний із його входженням на батьків престол. Окрім цього, було швидко скасовано інституції військових зборів, які раніше існували в Птолемеївській державі. Про наявність такої македонської інституції свідчить декілька античних наративів.

По-перше, з 306 р., коли було проголошено царем Птолемеєм I, саме з того періоду можемо констатувати наявність в елліністичному Єгипті зборів македонського зразка. По-друге, саме вищевказаною інституцією було надане право Птолемею II та Птолемею V право на македонський престол.

---

⁸⁸ Worthington I. Ptolemy I and the Succession Issue ...P. 239-240.

По-третє, збори формувались з військових, які пов'язали своє життя із правлячою династією. По-четверте, у зборах могли брати участь воїни з елітарних александрійських загонів та делегати від загонів із єгипетської хори⁸⁹.

Тобто, можемо прослідкувати, що за часів перших Птолемеїв в елліністичному Єгипті була залежність монарха від волевиявлення представників військового стану.

Про скасування військових зборів, яке відбулось на початку царювання Евергета, вказує декілька обставин. По-перше, згадок у відомих джерелах про участь військової інституції у процесі інтронізації Птолемея III та Птолемея IV не має. Також необхідно зазначити, що скоріш за все, Птолемей IV зміг утриматися на троні завдяки придворним інтригам і вчасному перетягненню найманців на свій бік. По-друге, кардинально нова форма легітимізації влади Птолемея III. Оскільки, після інтронізації Птолемея III, не дивлячись на обридливість до мачухи, згадує своє всиновлення Арсиною II. За таких обставин, він заявить про себе в офіційних документах на початку правління, як син Птолемея та Арсиної – богів-Адельфів. Тому, імовірно, він міг і скасувати процедур у проголошення царя військовими зборами, і самі ж збори, так як, походив від царственного подружжя, які були обоженними за життя. Відтак, вигадка походження Птолемея III від обох богів-Адельфів, які були законними володарями країни, до того ж поєднана з досить тривалим статусом спадкоємця престолу, правом первородства та міфологічним родоводом від Діоніса та Геракла, чого одночасно не мали ні Птолемей I, ні Птолемей II, ні Птолемей-син, створювала Евергету виняткові умови для автоматичного спадкування александрійського престолу. Якщо, наприклад, зробити порівняння способів легітимізації царської влади в усіх наявних джерелах, то можемо припуститись, що Птолемей III міг проігнорувати військові збори. А по суті, це означала припинення їх існування.

---

⁸⁹ Шахермайр Ф. Александр Македонский: Пер. с нем. Москва: Наука, 1984. С. 15.

Можемо припуститись, що скасування зборів почали готувати ще з часів Птолемея II. Це підтверджується Пароською хронікою, яка датується 2-ю половиною 260-х рр. У цій хроніці була вказана дата, яка пов'язувала Александра Великого з другою коронацією Птолемея I і геть повністю проігнорований попередній акт його воцаріння, який як раз пов'язаний із військовими зборами. На жаль, невідомо як Птолемей II планував реалізувати відповідний захід. Імовірно, що він планував востаннє зібрати збори та домовитись щодо прийняття добровільного рішення про самоліквідацію. Відтак, цілком можливо, що Птолемей III прийняв радикальне рішення просто проігнорувати македонську інституцію. Проте, пізніше, ми простежимо, як ця ситуація обернеться для царя.

Протягом весни-літа 246 р. новим володарем було здійснено наступний крок, який також опирався на батькові напрацювання. Мова йде про остаточну інкорпорацію Киренаїки до складу птолемеївської імперії. За кілька років до смерті Птолемея II його небога, Береніка - молода цариця Кирени, добровільно мешкала в Александрії під його опікою. В той час, важливу політичну роль в Киренаїці відігравали філософи Екдем і Демофан, як агенти александрійського впливу. Скоріш за все, що вони зробили все можливе, щоб входження області до складу птолемеївської імперії був якомога безболісним, до речі, це відбулось після укладення шлюбу між дочкою Магаса та новим александрійським володарем. Імовірно, що був збройний опір поновленню птолемеївського керівництва вчинив лише поліс Євгесперіди, який розташований на крайньому заході області. Це підтверджується епіграмою Каллімаха, яка написана від імені критського найманця з міста Літта, який брав участь у бойових діях проти Гесперитів – громадян Євгесперід.

До того ж, царствене александрійське подружжя доклали зусиль, щоб пом'якшити наслідки інкорпорації та спробували продемонструвати грецькому населенню Киренаїки переваги до нового статусу. Відтак, громадяни Євгесперид отримали царське пробачення і місто Береніку, яке було збудоване на морському узбережжі і мали краще географічне і економічне положення, ніж

постраждали під час бойових дій Євгесперида. Імовірно, що в цей період було розбудовано безіменний порт Кирени, який в свою чергу отримав назву Аполлонія.

Можемо припуститись, що вищевказані заходи були здійснені Беренікою, яка непогано розумілась на економічних, політичних, географічних та релігійних особливостях своєї держави. Також, можливо, що на карті Киренаїки з'явилося місто Аполлонія завдяки Береніки, а її батько був Магас – служитель шанованого в області культу Аполлона Карнейського. Тому, можемо дійти висновків, що така лагідна інкорпорація західних територій до птоlemeївської імперії відбулась завдяки попередніх напрацювань Птолемея II з досвідом Береніки, а не лише тільки Птолемея III.

Наступний найяскравіший момент у зовнішньополітичній історії держави Птолемеїв за часів правління Птолемея III – це III Сирійська війна, яка відбулась в період 246-241 рр.

В перші місяці після смерті Птолемея II було зрозуміло, що назріває війна⁹⁰. При цьому перші кроки до погіршення відносин на міжнародній арені були зроблені потенційними супротивниками – Антіохом II і Антигоном Гонатом. Безсумнівно, ці обидва правителі хотіли використати на свою користь такий стан речей, як прихід до влади у Єгипті нового недосвідченого цар, щоб покращити свої власні зовнішньополітичні позиції. Відтак, Антіох II бажав заволодіти Койлесирією, а Антигон в свою чергу жадав заволодіти материковою Грецією та Егеїдою.

Навесні 246 р. Антіох II, наперекір мировій угоді, завдяки якій завершилась попередня війна з державою Птолемеїв, зміг повернути своїм дітям законний статус, яких народила йому Лаодіка, а пізніше наділив її статусом офіційної царської дружини⁹¹.

Антигон Гонат також вирішив не витратити час. Після смерті Птолемея II, такі обставини дали йому змогу поновити активність на Пелопоннесі.

⁹⁰ Murray W. The Age of Titans. The Rise and Fall of the Great Hellenistic Navies. Oxford: Oxford University Press, 2012. P. 201.

⁹¹ Boiy T. Late Achaemenid and Hellenistic Babylonia...P. 146.

Імовірно, що протягом 1-ї половини 246 р. спробував здійснити вбивство свого бунтівного небожа Александра Коринтського, пізніше – хитрощами забрати у вдови Нікеї - Коринт, а можливо і острів Євбею. Скоріш за все, в цей час македонський цар почав формувати новий боєздатний військово-морський флот.

Паралельно із організацією цих заходів Антіох II та Антигон Гонат розпочали перемовини щодо наступального антиптолемеївського союзу. Із античних джерел можемо простежити, що цей союз мав бути скріплений династичним шлюбом між Деметрієм (сином і співправителем Гоната) і Стратонікою (однією із дочок Антіоха II). Втім, остаточне скріплення цього союзу, відбулись вже в перші місяці царювання Селевка II, сина Антіоха, як і шлюб Деметрія і Стратоніки.

Наприкінці липня 246 р. Антіох II неочікувано помер. Можливо, що це відбулось під час переговорів, через це він приїхав до егейського узбережжя Малої Азії – до Ефесу. Ця подія змінила хід обставин у Східному Середземномор'ї. Через смерть Антіоха II держава Селевкідів опинилась у скрутному становищі, в стані руїни. Селевк, старший син Антіоха II, з підтримкою матерів, проголосив себе спадкоємцем батькового престолу. На сторону Селевка стала більша частина підпорядкованих їм областей Малої Азії та середні і південна Месопотамія. В той же час, Береніка разом із сином була в Антіохії-на-Оронті, звинуватила Лаодіку в отруєнні царя і фальсифікації його заповіту. Імовірно, що Лаодіка звернулась за допомогою до свого брата Птолемея III, за згодою північносирійських та кілікійських міст. Лаодіка та Селевк змогли знищити їх малолітнього конкурента на трон Селевкідів і саму Береніку, проте небажаний військовий конфлікт із Єгиптом був неминучим для молодого царя.

Селевк спробував прийняти заходи, щоб хоч трохи посилити свої позиції. По-перше, він пришвидшив оформлення союзу з Гонатом, який хотів підтримати Селевкіда через перспективи небаченого досі посилення Єгипту. Одночасно з цим, Селевк почав вести перемовини з Мітріадом II Понтійським,

які завершилися пізніше одруженням Мітріада II з Лаодікою, сестрою Селевка. В кінці кінців, цар почав активно загравати з підвладними полісами і наділив певними пільгами Мілету, Смирні та Міласі⁹².

Птолемей спробував скористатись сприятливою ситуацією і втрутитись у родинні сварки Селевкідів. Так як, небезпечна шлюбна комбінація Птолемея II зіграла на користь Александрії, син і наступник отримали повне моральне право підтримати малолітнього небожа у боротьбі за царський престол.

Орієнтовно на початку 246 р. Птолемей III вирушив морським шляхом до північної Сирії на чолі мобільного військового континенту. Одночасно, за його розпорядженням було направлено до узбережжя Кілікії військово-морський десант. Через активні дії цього військового напруження, активно підтриманої лояльними до сина Береніки місцевим населенням, протягом короткого часу було знищено владу Арібаза, вірного Лаодіці стратега⁹³.

Птолемей III невдовзі потрапив у непросте становище, не дивлячись на те, що на його бік перейшли північносирійські міста з Селевкією-Піерсією та Антіохією-на-Оронті включно і північнофінікійський Арад. Через загибель сестри та небожа у нього автоматично змінювався статус з рятівника антіохійських родичів на просто завойовника. Відтак, перед ним відкривається два шляхи: перший – розпочати переговори з Селевком II про укладення миру на максимальна вигідних умовах для Єгипту, використовуючи родинні зв'язки дружини Береніки; другий – як і Александр, продовжити військову експансію углиб Азії. Можемо припуститись, що Птолемей II у політичних питаннях був обережно, він скоріш за все обрав би перший варіант. Проте, його первісток, який був вихованцем епічного поета Аполлонія Родоського, вибрав другий варіант.

Перший наказ, який він видав – це приховати факт смерті Антіоха та його матері і при цьому відправити листи від імені померлого в усі кутки імперії Селевкідів.

⁹² Ma J. The Epigraphy of Hellenistic Asia Minor: A Survey of Recent Research (1992-1999) AJA. 2000. № 1. P. 106.

⁹³ Grainger J. The Syrian wars... P. 165.

Можливо, що один з таких листів став причиною підозри Лаокіди щодо намісника Іонії та Карії Софрона, що стало вирішальною причиною для його переходу разом із підвладними областями в останні місяці 246 р. на бік Птолемея. За таких сприятливих обставин, птолемеївський стратег Глеполь забезпечив вільний доступ до селевідкської Карії. Відтак, єгипетський флот на чолі з Птолемеєм Андромахом, побічним сином Птолемея II, отримали стратегічно важливу базу в Ефесі. Не дивлячись, що була зима, він взяв під контроль опорні пункти на Самосі, Хіюсі, Лесбосі, Самофракії, Фасосі, азійському березі Гелеспонту та у Фракії.

Гонат вимушений був активно втрутитись у конфлікт на боці родича, через появу єгипетських сил у Фракії, фактично на кордоні з Македонією⁹⁴. Навесні 245 р. відбулась македонсько-єгипетська битва біля острова Андрос, у якій флота Гоната протидіяли об'єднані сили Андромаха і Сафрона. Ця битва останньому коштувала життям, а Єгипту – контролю над Кікладами. Імовірно, що загибель Софрона змусила єгипетського флотоводця повернутись до Ефесу, щоб запобігти створення вакууму влади у новопідкорених іонійських полісах.

Втім, і сам Птолемей III, розуміючи сприятливу дію від поширюваної ним дезінформації, ще восени 246 р. відправився до Месопотамії. Імовірно, що у листопаді, Птолемей III із військом дійшов до міста Тапсак, де знаходився Старий міст через Єфрат, який з'єднував південно-східну Сирію з Верхньою Месопотамією. Скоріш за все, царю легко було заволодіти цим мостом, бо це підтверджується активним темпом пересування його війська. Коли Птолемей III пройшов Єфрат, то опинився на півдні Верхньої Месопотамії, звідки відправився на південь уздовж лівого берега ріки, намагаючись скоріше дістатись до Вавилону, повторюючи шлях Кіра Молодшого і Деметрія Поліокрета⁹⁵. До 26 грудня Птолемей III дійшов до міста Селевкія-на-Єфраті-і-каналі.

⁹⁴ Жигунин В.Д. Международные отношения... С. 100-107.

⁹⁵ Cohen G. The Hellenistic settlements in the East from Armenia and Mesopotamia to Bactria and India. Berkeley; Los Angeles: University of California Press, 2013. P. 17.

Декілька дослідників припускають думки, що це було місто Сіппар, яке розташоване на 50-60 км північніше від Вавилону. Після нетривалої облоги міста Евергет продовжив свій шлях на південь, в той же час скориставшись затримкою супротивника під Сіппаром, військовий комендант Вавилону підготувався до оборони.

9-13 січня 245 р. розпочались запеклі бої за Вавилон, у тому числі за палацовий комплекс, який розташовувався на півночі східної частини міста.

Навесні 245 р. Птолемея III вирішив прийняти титул володарів держави Селевкідів – Великий цар, оскільки як раз, в той період смерть Антіоха і його матері вже перестала бути великою таємницею. Відтак, в період 245-243 рр., титул володарів держави Селевкідів його було наділено в адулітанському написі.

На жаль, на цьому переломному моменті азійський похід Птолемея III було перервано. Евергет отримав інформацію щодо спалахнувшого повстання в Єгипті. Як тільки він отримав таку інформацію, він залишив у Месопотамії Ксантиппа, одного зі своїх полководців, а сам вимушений був повернутись додому в середині літа 245. Серед причин, які могли призвести до заворушення, можна виділити наступні: суттєві людські втрати, які відбулись під облоги Вавилону Птолемеєм, невдоволення представників військового стану царською фінансовою політикою та скасування царем військових зборів як державної інституції.

Добре укріплена вавилонська залога, на відміну від прихильних до Птолемея III сирійських міст, чинила єгипетському війську успішний опір більш ніж на півтора місяці. Він вимушений був задіяти резерви, які надійшли з Єгипту. Імовірно, що окрім великої кількості звільнених клерів, велика кількість і загинула у перебігу облоги. Тому, військові поселенці, які не були ще мобілізовані та перечекували вдома, не мали великого бажання відправлятися до далекої Месопотамії, де на них скоріш за все чекала загибель. Єдиним виходом з цієї ситуації було – вчинити збройний опір. Більш за все, що після такого

опору стала непридатною фортеця розташована на північ від Бубастісу для подальшого використання.

Можемо припуститись, що велика імовірність майбутньої мобілізації стосувалась саме клерухів, які мешкали у Фаюмі та прилеглих до нього номах. Військові, які жили у Верхньому Єгипті стосувалось значно менше реалії III Сирійської війни. Головною ціллю клерухів було охорона південних кордонів держави, забезпечення комунікацій з червономорським узбережжям і постачання живих слонів для царського війська. Тому можливо за таких обставин, не остерігаючись цар поїхав до острова Філе, де контактував з представниками червономорських залог. Такі обставини підтверджуються монументом з відомим Адулітанським написом, установлений не пізніше кінця 243 р. за невідомих обставин на південно-східному рубежі держави Птоlemeїв.

Одна з додаткових обставин, яка могла дати поштовх для заворушення – скасування останньої легітимної сили, яка з одного боку потенційно обмежувала царську владу, а з іншого боку могла слугувати для досягнення компромісу між царем і армією.

Врешті решт, повстання в Єгипті могло статись через прикладені зусилля Селевка II. У 246/245 рр. це могло відбутись через підготовку до протидії агресору.

Якщо ж порівняти свідчення з «Хроніки вступу на трон Селевкідів» і «Хроніки Птоlemeя III», то дослідник допускається думки, що на початку березня 245 р. Селевк II міг повторно бути коронований в асирійській Сіттаці⁹⁶.

Відтак, таке припущення про коронацію Селевка II абсолютно реально могло бути. Бо, Селевк II організував декілька правильних заходів, які забезпечували йому спокій щодо надійності власного тилу, перш ніж відправитись до Малої Азії.

⁹⁶ Erickson K. The Early Seleukids, their Gods and their Coins. London; New York: Routledge, 2019. (dis.). P. 160 not. 6.

По-перше, Селевк II одружився на Лаодікі, дочкою воя Андромаха, і таким чином він укріпив зв'язки з впливовою родиною у регіоні його матері. По-друге, Селевк II на період своєї відсутності призначив намісником регіону свого власного рідного брата Антіоха, чим забезпечив реальне прив'язання малоазійських володінь до власної династії. Приблизно в середині грудня 246 р. після здійснених заходів, Селевк на чолі зібраного війська відправився в похід. Імовірно, що шлях його був через відому царську дорогу Ахеменідів, яка простягалась із Сард до Суз. Відтак, Селевк II пройшов через незалежну, але дружню йому Каппадокію, перевалив через Тавр, і форсував верхів' Єфрату. Пізніше, Селевк скоріш за все не повернув на південь, і тому заблокував відступ ворога до Сирії у Тапсаці чи Селеквії/Зевгмі. Проте, ніщо не завадило йому продовжити свій шлях царською дорогою, прискорювати Тигр і, прямувати східним берегом, прибути до Сіттаки, де імовірно і зупинився для проведення повторної коронації.

Більш за всього, що під переправи через Єфрат Селевк вже знав про початок повстання в Єгипті, до якого теж міг бути причетний. Усвідомлюючи рівень небезпеки внаслідок зіткнення свої невеликих, зібраних у Лідії та Фригії з усією військовою потугою Птолемея III і передбачаючи його бажання як найшвидше повернутись до дому, Селевк вирішив надати йому таку можливість. Під причиною необхідності додатково узаконити свою свою владу у Передній Азії, він деякий час перебував за Тигром, надаючи ворогу можливість разом з усіма узятими трофеями покинути Вавилонію тим же шляхом, яким той і дістався цієї області.

Птолемеєм III не втраченою можливістю скористатись такою можливістю. Після того, як він здійснив черговий місцевий ритуал коронації, у Месопотамії він залишив частину війська під командуванням героя вавилонської облоги Ксантиппа, а сам на чолі іншої частини пішов до Тапсаки, де перетнув в Єфрат у зворотному напрямку. Після вдалого повернення з походу, через Сирію та Палестину він відправляється до Єгипту. Підтверджується, це у Тирі, Де Птолемеєм було присвячено вівтар. Імовірно, що неподалік від Єрусалиму цар

отримав інформацію про незначний характер домашнього заворушення. Можливо через це у Птолемея III була зупинка у храмі Яхве, щоб принести жертви. Проте, виявилась така обставина, що ненадійність греко-македонської частини була настільки глибокою, що цар продовжив свій маршрут до Пелузія. Звідти, водним шляхом він дістався до Александрії через нільські рукави і канали Дельти. Більш за все, що Птолемей був зайнятий внутрішніми справами, а це небажання клерухів воювати на відстані від своїх земельних наділів, він майже 2,5 роки ігнорував військову активність Селевка у Межиріччі та північній Сирії.

За свідченнями клинописного контракту з Урука, в середині липня Селевк оволодів Південною і Середньою Месопотамією. Подальші події розвивались наступним чином, у 245 р. Ксантипп був вимушений поїхати з Месопотамії і укріпитися на переправах через Єфрат з сирійського боку. Нижче пропонуємо розглянути декілька малоазійських подій, які були у 244 р. під час III Сирійської війни за участю молодого селевкідського царя.

Перша подія – надана допомога царем Смирні, яка була направлена проти агресії з боку сусідського полісу – Магнесії-біля-Сипілу.

Друга подія – Лаодіка II, дружина Селевкіда завагітніла. Селевк III, царський первісток, якому виповнилось близько 20 років, на момент його смерті у 223/224 р. Тому, за дев'ять місяців до його народження у 244 р.. Селевк II більш за все мав перебувати біля вагітної Лаодіки. А Лаодіка в свою чергу була поруч із свекрухою і іншими кровними родичами у Сардах⁹⁷. Також маємо згадати, первісток Селевка, поки не взяв ім'я батька, був Александром, яке отримав на честь одного з братів Лаодіки I, який суттєво допоміг Селевку утримати під владою на початку правління частину малоазійських володінь.

Третя подія, датується 244 р. і пов'язана з непевно датованим пасажем Юстина. Мова йде про розповідь щоло спорядження і втрату Селевка II військово-морського флоту, який автор описав між свідченнями по поверненні

⁹⁷ Grainger J. The Syrian wars... P. 175.

до Єгипту Птолемея і переходом раніше нелояльних міст на бік молодого царя. Імовірно, що цей флот був потрібен Селевку за для вторгнення морським шляхом до північної Сирії, недоступної з суходолу. Селевку потрібно було встановити контроль над значною частиною узбережжя, яке поєднується з внутрішніми областями західної Малої Азії.

Відтак, коли Селевк II повернувся до Малої Азії, то почав пошук виходу до середземноморського узбережжя. Можливо, що його вибір припав на відвоювання Карії, як область, яка межувала з Лідією і Фригією, підконтрольними Селевкідам, розташовувалась по малоазійський бік Тавру і була досить приближеною до сирійського узбережжя, на відміну від Троада та Іонія. Можемо припуститись, що у 244 р. під контроль Селевка II повернулась Карія.

Загибель флоту не зупинила Селевка II у контрнаступі. В цей період міста Рівнинної Кілікії і Північної Сирії, які раніше виступили на боці Береніки, а пізніше Птолемея III, проте не дивлячись на морську катастрофу, почали віддавати перевагу первістку Лаодіки. Звісно, що цей крок не був викликаний ірраціональним співчуттям до знедоленого царя. Скоріш за все, рішення щодо цих міст повпливало з одного боку легкість із якою Птолемеї III дозволив Селевку II відвоювати Карію, а з іншого – лояльне відношення до повернення ним карійських міст Антіохівським первстком.

Наприкінці 244 р., Селевк відправився до Тавра. До середини липня 243 р. Селевк II взяв під контроль рівнинну Кілію, окрім Сол, Зефірія, Малла, Селевкії-Пієрії та Північну Сирію з Антіохією і розбив неподалік від Єфрату відрізаного від Єгипту Ксантиппа⁹⁸. Наприкінці 1-го року 134-ї олімпіади задля проголошення перемоги Селевк II біля місця битви - місто Каллінікон, а себе прикрасив епітетом Каллінік.

Потім він повертається до Селевкідів, звідки відправляється на південь.

---

⁹⁸ Houghton A., Lorber C. Seleucid Coins a Comprehensive Catalogue: in II pt. Pt. I: Seleucus I through Antiochus III. New York; Lancaster (PA); London: The American Numismatic Society; Classical Numismatic Group, 2002. №№ 785, 800-801, 817-821.

У 243 р. він встановив владу над північнофінікійським містом Арад і дійшов до меж Койлесирії. В той же час Селевк II захопив міста Дамаск і Ортосію, які належали Птолемею. Виходить так, що до моменту втручання супротивника до його володінь, Птолемеєм III повністю відмовлявся від організації активної військової протидії викликам Селевка II⁹⁹. У 243 р. після того, як Птолемеєм III повернувся з поїздки Єгиптом, під час якої нагороджував єгиптян і клерухів півдня за те, що вони йому вірні та продовжив піклуватись дипломатично-репрезентативною діяльністю. Відтак, він багато приділив уваги прийому посольств. До них можна віднести представників лікійського Ксанта і делегатів від острова Самос. В той же час, до Єгипту приїхала дипломатична місія від родосців, які планували вирішити ситуацію з флотом Селевка II і домовитись про безпеку для Стратонікеї. Проте, найбільша радість для Птолемея була від Ахейського союзу. У 243 р. південногрецька федерація визволилась з-під влади Гоната Коринт, яку очолював Арат Сикіонський, т.зв. протезе Птолемея II. Відтак, Птолемеєм III був проголошений військовим гегемоном через ахейців Арата, які мали бажання знайти серйозного військового союзника та підвищити статус власного об'єднання до загальноеллінського рівня¹⁰⁰.

В свою чергу, у Птолемея III була єдина реакція через повернення карійських земель Селевком – це масштабна дипломатична кампанія, яка була організована з метою наділити острів Кос статусом загальноновизнаної священної недоторканості. Протягом 243 р. острів'яни, які підтримували Птолемея відправили священних послів-теорів в усі куточки елліністичного світу. У квітні-травня 242 р. мали відбутись священні ігри на честь Асклепія і послі надавали великій кількості містам і монархам запрошення на такі ігри. При цьому, просили визнавати статус недоторканності цього храмового комплексу, який був присвячений вищевказаному богу.

⁹⁹ Fraser P. *Bibliography: Graeco-Roman Egypt Greek Inscriptions* (1957) JEA. 1958. Vol. 44. P. 112 № 26.

¹⁰⁰ Сизов С.К. Ахейский союз. История древнегреческого федеративного государства (281—221 гг. до н. э.). Москва: Прометей, 1989. С. 32-35.

Більш за все, що Птолемей III спробував зберегти острівний поліс від Селевка, зберігши при цьому його статус, як головного покровителя. Проте, на жаль, події надалі розвивались таким чином, що Птолемей відмовився від статусу покровителя культового центру, такою була плата за недоторканість Косу.

На початку осені 243 р. Птолемей і косці отримали підтримку від віфінського царя Зіела і Антигона Гоната. Втім, хоч острів'яни не отримали згоди на асилію від пергамського династа Євмена, Мітрідата II Понтійського і скоріш за Селевкового союзника, Птоlemeю вдалось досягнути бажаної мети. Так як він прийняв титул гегемона Ахейського союзу, після захоплення останнім Коринту, македонсько-єгипетські відносини суттєво загострились. За таких обставин пошатнулись гарантії, надані Гонатом коським теорам¹⁰¹.

Скоріш за все, у 241 р. було укладення мирної угоди, яка закінчила III Сирійську війну. Відтак, Кос став своєрідним заручником зовнішньої безпеки царства Селевкідів.

Окрім дипломатичної діяльності, Птолемей III хвилювався через отримання власного прижиттєвого культу. Саме у 2-й половині 243 р. вперше було надано назву царському подружжю – боги-Евергети. Якщо порівняти прижиттєвий статус боги-Адельфи та боги-Евергети, то остання отримала визнання як серед еллінізованих емігрантів, так і серед єгиптян. Дана позиція було зафіксована у Александрійському декреті 3 грудня 243 р.

Деякий час, Птолемей III отримував приємні військові новини, через уникнення морської загрози з боку Селевка і послаблення позицій Гоната, проти активізувався Птолемей Андромах. Він в свою чергу хотів встановити контроль над Фракією, де проти єгипетського панування виступив раніше підкорений династ Кипсели Адей, якого Андромах полонив і стратив. При цьому отримав поповнення військо фракійськими найманцями і відправився до Ефеса.

У Селевка в той час були серйозні успіхи у Кілікії, Сирії та Фінікії, які

¹⁰¹ Жигунин В.Д. Восточная политика Македонии в 20-х годах III в. до н.э. Античность: история и историки. Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1997. С. 85.

дійшли вже до втручання на птоlemeївську територію, та змусили в свою чергу Птолемея III згадати нагальні військові проблеми. Скоріш за все, що Птолей III зрозумів, що клерухи потребують додаткового матеріально стимулу. Не виключно, що за для такого стимулювання клерухів до захисту Койлесирії, було прийнято рішення перетворити їх на катеків. Відтак, частина клерухів могла отримати земельну ділянки для спадкування їх дітьми. Взимку 243/242 р. імовірно, що відбувся візит царя до Фаюму, чим і підтверджується таке значне перетворення¹⁰².

Можливо за таких обставин, у 1-й половині 242 р. Птолемею вдалось здійснити ефективний контрнаступ. За рахунок такої єгипетської кампанії вдалось завдати поразку армії Селевку в невідомій нам битві, а його примусити відійти до Антіохіі-на-Оронті. Втім, продовжувати свій успіх Птолемею III не став. Більш за все, це було не бажання залишити тилу Дамаск і Ортозію, де селевкідські залоги були незламні, та окрім цього йому довелось би ризикувати клерухами, відриваючи їх далеко від Єгипту.

Проте Селевку все ж таки довелось ризикувати. Можливо, коли він приїхав до Антіохії, то дізнався про невдоволення свого молодшого брата Антіоха, який пізніше отримав прізвисько Гієракс (Яструб), а невдоволення було через роль намісника і його бажання стати незалежним володарем селевкідської Малої Азії. Наприкінці весни 242 р. дружина Селевка приїхала до Антіохії та повідомила про таку новину. За таких обставин, Селевк не роздумуючи проголосив свого брата повноправним співправителем усіх своїх володінь, які розташовані на північному заході від Таври. Брат в свою чергу прийняв запропоновані умови і розпочав збирати військо на допомогу Селевку. Оскільки, у 242/241 р. Селевк мав захисний тил і перейшов до контрнаступу і деблокував Ортосію і Дамаск.

У 241 р. III Сирійська війна була завершена укладеним миром.

---

¹⁰² Зелінський А.Л. Александрійські фараони... С. 183.

Результатом війни для Птолемея III можемо розглянути кризь перелік єгипетських володінь, який наводиться в Адулітанському написі. За цих даних, Птолемей III від батька успадкував Єгипет, Лівію (Киренаїку), Сирію (Койлесирію), Фінікію, Кіпр, Лікію, Карію та Кіклади. Його особисті територіальні надбання вже стосувались: правобережжя Єфрату, Кілікія, Памфілія, Іонія, Геллеспонт, Фракія, Месопотамія, Вавилонія, Сузіана, Персида, Мідія та все азійські області аж до Бактрії.

Якщо підсумовувати результати війни для Єгипту, то потрібно звернути увагу на деякі обставини. Протягом вищевказаного періоду Птолемей III з одного боку отримав перевагу у Ахейському союзі, а з іншого боку – втратив владу на Кікладами, які були успадковані від батька. До того ж, під час укладення миру Селевк мав під контролем Койлесирію та Фінікію: Дамаск і Ортосію, проте з урахуванням дипломатичної поразки Птолемей під час війни поступився правами над Косом і прилеглими островами¹⁰³.

Відтак, Птолемей III отримав перемогу у війні, але його надбання значно менші, ніж ті на, які можна було розраховувати з урахуванням попередніх успіхів. Птолемей III підався месопотамській авантюрі, яка являла собою недоцільне використання армії клерухів, натомість, щоб спрямувати свої сили на операції у Східноземноморському регіоні. Птолемей залишив напризволяще Карію, чим спричинив втрату лояльності більшості міст, які до початку війни були Селевкіда. До того ж, Птолемей відмовився спробувати повернути собі під контроль острови Егеїди, чим назавжди втратив перевагу Єгипту у сфері морської торгівлі. Імовірно, що це можна виправдати за рахунок голоду, який припадає на 242/241 р., через який надалі було три неврожайні роки. Втім, цілком реально, що ще однією з таких умов могла бути буря у 244 р., яка знищила Селевка II весь військово-морський флот.

Надалі в період 241-226 р., майже півтора повоєнних десятиліття стали для держави Птолемея, роками втрачених можливостей.

¹⁰³ Spyridakis S. Ptolemaic Itanos and hellenistic Crete. Berkeley eta: University of California Press, 1970. S. 76.

У цей доволі тривалий проміжок часу були найсприятливіші зовнішньополітичні обставини, які певно жоден з александрійських володарів не мали, на противагу Птолемею III. Селевкіді і Антигоніди – головні супротивники елліністичного Єгипту в цей період були знекровлені через внутрішні і зовнішні політичні конфлікти.

В період 240-236 рр для держави Селевкідів пройшли під закликом Братовбивчої війни. По результатам внутрішньодинастичної незлагоди, відбувся розпад імперії на два окремих царства. Втім, Селевкіда II увага була звернута на відцентрові процеси, які призвели до остаточного відокремлення від неї парфянського і греко-бактрійського царства, до речі вони ще були за часів Антиоха II і відбувались на крайньому сході держави Селевкідів¹⁰⁴. В той же час, зав'язується фатальний конфлікт між Антиохом Гієраксом і пергамським царем Атталом I. Також окремою проблемою для обох братів стала їх рідна сестра Стратоніка. У 239/238 р. вона була залишена Деметрієм II, своїм чоловіком. Колишня цариця Македонії вимушена була повернутись додому¹⁰⁵. З урахуванням складеної ситуації, вона спробувала спонукати Антиоха Гієракса застосувати сили для її повернення на македонський престол. Проте пізніше, вона як і Арсиноя II, спробувала вийти заміж за Селевка. Так як, ні один з її задумів не реалізувався, вона спробувала вчинити повстання проти Селевка, але і це їй не вдалося. Пізніше вона втекла до Селевкії-Піерії, де і залишилась з дозволу Птолемея III, поки не була страчена Антиохом III після захоплення міста. Такі обставини продовжували сприяти Птолемею III і після смерті обох братів-Селевкідів у середині 220-х рр. Селевк III Керавн, старший син і наступник Селевка II також не мав можливості створити проблеми для Єгипту. Вся його увага була спрямована на боротьбу з Атталом Пергамським за владу у внутрішніх областях Західної Малої Азії, через яку потім і загинув.

Не сильно змінились обставини у македонському царстві Антигонідів.

¹⁰⁴ Смирнов С.В. Восточная политика Селевка II в свете новой надписи из Ирана (предварительные замечания) IRANICA. Иранские империи и греко-римский мир в VI в. до н.э. VI в. н.э. / ред. О. Л. Габелко, Э. В. Рунг, А. А. Сеницын, Е. В. Смыков. Казань: изд-во Казанского ун-та, 2017. С. 248-256.

¹⁰⁵ Балахванцев А.С. Политическая история ранней Парфии: Дисс. ... докт. ист. наук / Институт востоковедения РАН. Москва, 2018. С. 194, 210-211.

У 239-229 рр., а це час правління Деметрія II і приблизно до 227 р., це перші роки правління Антигона III Досона – держава Селевкідів була постійним об'єктом агресії з боку Етолійського та Ахейського союзів і навіть Дарданського царства¹⁰⁶. Втім, завдяки Досону обставини більш менш було стабілізовано, Македонія все одно втратила контроль над Аттикою з Афінами.

У середині 230-х рр. Зіел з допомогою зятя, став єдиноосібним володарем Віфінії, прогнавши з країни свого молодшого єдинокровного брата Зіпойта/Тібойда. Такі дії Зіела суперечили інтересам Македонії, Антигон Гонат тодішній цар, свого часу поручився за Зіпойта і його повнорідних братів на віфінський престол. Скоріш за все, Деметрій продовжував батькову політику щодо Віфінії, і надав притулок Зіпойту після того, як його вигнав Зіел.

Обставини на західному кордоні державі Птолемеїв, частково було напрацьована ще Птолемеєм II, а також імовірно сприяла активізації наступальної політики з боку Єгипту. У 241 р. була закінчена I Пунічна війна, у якій Карфаген, як західний сусід птолемеївської Киренаїки, зазнав суттєвої поразки від римлян. Погіршення ситуації для пунійців ще було спричинено Найманською війною, яка тривала протягом 241-237 рр. За таких обставин, Птолемеєм III міг не тільки повернути прибережну смугу, яка була віддана Карфагену під час I Сирійської війни, а організувати власну сферу впливу у північно-західній Африці.

Дід і батько Птолемея III точно не прогавили би можливість скористатись таким шансом, щоб здобути нові або ж повернути старі територіальні надбання. Проте, Птолемеєм III не тільки нічого не здобув, а й зазнав утрат, які були як територіального, так і морального характеру.

Під час активної фази Братовбивчої війни, Птолемеєм III зміг повернути Дамаск і Ортосію. Втім, ціна таких надбань стосувалась втрати контролю над опорними пунктами у Троаді і Фракії, які були забрані обуреним єгипетською зрадою Антиохом Гієраксом. Мова йде про Птолемаїду/Ларису і Лісімахію.

¹⁰⁶ Сизов С.К. Ахейский союз... С. 40-48.

Протягом 2-ї половини 230-х рр. молодший Селевкід не отримав належного опору від Птолемея III і продовжив розширювати територію власного царства за рахунок надбань колишнього союзника.

Імовірно, що в цей період під контроль Гієракса переходять такі території, як: іонійські міста Теос, Колофон і Приєна. У 241 р. перші поліси були у складі держави Птолемеїв, а на початку 220-х р. перейшли під владу пергамського царя Аттала I¹⁰⁷. Відтак, Аттал I виступає як запеклий і послідовний ворог Антіоха, такі свідчення із античних джерел. Проте, не існує ніяких вказівок на військові сутички між Пергамом і Єгиптом. Тому можемо дійти висновку, що Теос і Колофон потрапили до Аттала лише від Гієракла, який за невідомих нам обставин забрав їх у Птолемея III.

Саме з Антіохом Гієраксом пов'язують втрату контролю Птолемея III над Памфілією. У 223/222 р. ще до появи на території цієї області війська Селевка III Керавна, скерованого проти Аттала I, неподалік від Памфілії були зафіксовані факти присутності Гієракса. Скоріш за все, Гієракс хотів з допомогою селгейських контактів намагався послабити вплив Птолемея III у Памфілії. На жаль, під час досить невдалого царювання Селевка III, Птолемея III досить виразно проявився щодо неможливості контролювати цю область.

Подібна реакція Птолемея III була і під час Деметрієвої війни. Схожа ситуація була і з Гієраксом, єгипетський володар перебував у союзницьких відносинах з Ахейською та Етолійською полісними федераціями. В даній ситуації Птолемея III обмежився тільки фінансовою допомогою.

Імовірно, що Птолемея III мав відношення до передання Етолійського союзу Лісімахії Фракійської. Цей поліс потрапив під владу Єгипту через III Сирійську війну, а пізніше у середині 230-х рр. перейшов під владу Гієракса. Відтак, молодший із братів-Селевкідів втратив владу над ним перед своєю смертю.

---

¹⁰⁷ Бенгтсон Г. Правители эпохи эллинизма: Пер. с нем. Москва: Наука, 1982. 275 с.

З урахуванням того, що Гієракс в останні свої дні перебував під вартою у птоlemeївській фортеці на території Фракії, скоріш за все, Лісімахія знов повернулась до Птолемея III. Втім, відомо, що у 201 р. цей поліс входив у склад Етолійського союзу¹⁰⁸.

Єгипет пробував поновити свій вплив в Егеїді, проте вони малоефективними. Відтак, мова йде про так звані змагання за присутність на егейських островах, які Птолемеєм III знов програв. Не дивлячись на потребу постійної участі у військових конфліктах на території материкової Греції, Деметрій II, Антигон Досон та Делос, неодноразово проявляли свою присутність на островах колишнього Кікладського союзу та на Криті, віддаленому від Македонії.

Результат такої політичної бездіяльності був більше ніж очікуваний, проте не менш катастрофічним. Такі дії, як відмова від головної позиції у центральній Егеїді вказувала не тільки на політичну поразку, а і втрату Єгиптом торговельної гегемонії у Східному Середземномор'ї. Все дійшло до того, що торговельно-економічні відносини Єгипту як із чужоземними країнами, так і з власними зовнішніми територіями, які розташовувались на Балканському і Малоазійському півостровах, ставали суттєво небезпечнішими, витратнішими і складнішими¹⁰⁹. І це стосувалось найголовнішого птоlemeївського прибутку – торгівлі збіжжям. Можливо, що з такими ускладненнями були пов'язано з необхідністю відправляти хлібні транспорти через Кіклади, де постійно зростав вплив ворожих Єгипту Антигонідів, і змусив надати Александрію представникам регіональної адміністрації широкі повноваження у питаннях місцевого хлібозабезпечення. Відтак відомо два таких посадовці: Епінік – комендант фракійського міста Маронеї та Гіппомедон – стратег Фракії і Геллеспонту. Імовірно, що такі ускладнення політичного та логістичного характерів, з якими зіткнулась єгипетська хлібна торгівля після III Сирійської

---

¹⁰⁸ Сизов С.К. Федеративное государство... С. 66.

¹⁰⁹ Зелинский А.Л. К вопросу о назначении так называемых перстней «птолемеевского типа» Стародавнє Причорномор'я. 2018. Вип. XII. С. 242, 245 прим. 14.

війни, спричинив суттєвий зріст Родосу як центру транзитної торгівлі і політичної сили у Східному Середземномор'ї¹¹⁰. Відтак, починаючи з 234 р., помітним стало зникнення з птоlemeївського обігу золотої та срібної монети вимушеного зменшення ваги єгипетської драхми при збереженні її номінальної вартості. Єдине, що могли прийняти в цій ситуації – це підняти податкову планку задля збільшення експорту зернових, який пізніше призвів для глибоко соціально-економічної та політичної кризи держави Птоlemeїв у кінці III – початку II ст.

Сам Птоlemeй III отримав особисту політичну поразку у боротьбі з Македонією через владу на Пелеопоннесі. Це відбулось у перебігу Клеоменової війни у період 229/228-222 рр. Як вже зазначалось, у 243 р. Ахейський союз проголосив Птоlemeя III своїм верховним головнокомандувачем. Скоріш за все, тривалий час ахейці були задоволені своїм вибором, а Птоlemeй III регулярно фінансово їх підтримував, при цьому не втрачався в їх внутрішню та зовнішню політику. Єдиною умовою від Птоlemeя III до ахейців було ведення постійної боротьби з Македонією – до певного моменту повністю влаштовувала інтересам союзу. Проте, такі обставини повернулись Птоlemeю взнаки, оскільки він допустив стратегічну помилку, як і в свій час Арат Сикіонський, при боротьбі за територіальні розширення Ахейського союзу. У 235 р., Арат Сикіонський прийняв рішення включити до його складу аркадський поліс Мегаполь, а пізніше – у 229 р. і Аргос, при цьому їх колишнім тиранам Ліаду і Арситомаху-молодшому, дав гарантію щодо періодичного зайняття посади союзного стратега. Пізніше Арату не вдалось оминати боротьбу із Спартою. А Птоlemeй III в свою чергу, не прийняв ніяких рішень щодо попередження Арата від хибних кроків та його підтримки у протидії шкідливим антиспартанським настроям для інтересів Александрії.

Несподівано для Александрії почалась Клеоменова війна і Птоlemeй III не

¹¹⁰ Ефремов Н.В. Родосско-византийская война 220 г. до н.э. ВДИ. 2005. № 1. С. 128-129, 139, 153.

спробував примірити колишніх союзників, натомість вирішив покарати ахейців за порушення його планів. Відтак, це був подарунок для Антигона Досона, який завдав поразку покинутим напризволяще етолійцям і наприкінці 228 р. уклав з ними мир на власних умовах.

Арат спробував звернути увагу Птолемея III до складного становища Ахейського союзу, з використанням шантажу. У 226 р. навів відправлення посольства до Антигона, начебто для переговорів щодо надання військової допомоги у війні проти Клеомена. Втім йому не вдалось реалізувати свої задуми. Птолемей III прийняв рішення використати цей політичний демарш, як привід для виправдання полишення відтепер неперспективного союзника. Скоріш за все, Птолемей III вдав злість через зраду ахейців на чолі з Аратом і звинуватив їх всіх, до того ж у своїх власних прорахунках. У 226/225 р. Птолемей III офіційно розірвав свої дружні відносини із ним, а фінансову підтримку почав надавати Клеомену III, своєму новому пелопонеському партнеру¹¹¹. Відтак, у 224 р. у ахейців не було іншого шляху, як прийняти незручні для них зверхності Антигона Досона.

У тому ж році, Птолемей III спробував востаннє організувати потужну антимакедонську коаліцію в Елладі. Імовірно, що за таких обставин він почав активно заgravати з Афінами, налагодив знов відносини з Етолійським союзом, а Клеомена III вимусив відправити до Єгипту його матір і дітей, що слугувало подальшою гарантією вірності Спарті. У 224 р. відбувається заснування на Делосі фестивалю Тевергесія. До цього періоду слід віднести два досить скромних декрети. Перший декрет присвячений впливовому сановнику часів правління Птолемея III та IV Сосібію, другий декрет – це царствене подружжя богів-Евергетів. Афіни, досить нейтрально віддали декоративні почесті на адресу александрійського царського подружжя. Делосці, через два роки після заснування Тевергесії, так само прийняли присвяту Антигона, які були зроблені через перемогу над Клеоменом у генеральній битві при Селласії. При такій

¹¹¹ Bagnall R. The administration... P. 135.

зовнішній єгипетській політиці залишились тільки етолійці, які у 224 р. відмовились пропустити військо Досона через Фермопіла та Клеомен, у якого після відправлення заручників до Александрії просто не залишилось іншого вибору.

Фінал в цій історії був через цинічну відмову Птолемея III від союзу з Клеоменом. На початку 222 р. через тривалі переговори із Антигоном, Птолемей III прийняв рішення відмовити Спарті у фінансовій допомозі, в обмін на частину володінь, які свого часу здобув македонський цар у Карії. Мова йде про території, які розташовані на південному відрізку західнокарійського узбережжя: Мінд, Галікарнас, Кнід, Керама і Баргаси.

Можемо підсумувати, що через такі домовленості, Антигон Досон зміг відновити македонське домінування на Пелопоннесі через вирішальну перемогу над Спартою у битві при Селласії. Антигон Досон поступаючись Птолемею III малоазійськими надбаннями, цар Македонії не відмовився від присутності у Карії. Він залишив за собою право на внутрішні північно-західні території, підконтрольні Олімпіху, який у 227 р. перейшов на македонський бік. До цього переліку входили такі території: Алінда, Міласа, Олім, Педаса, Євром і Амизон. Імовірно, що влада Досона розпоширювалась на Антіохію/Алабанду, північно-східну сусідку Міласи. Скоріш за все, такі сполучення Птолемей III міг підтримувати через північно-західний відрізок карійського узбережжя у районі материкової перед Іасосу. Єгипет в свою чергу, прийняв карійську приманку і перетворився на другорядну субрегіональну політичну силу по прикладу Етолійського союзу, Родосу або Пергамського царства. Птолемей III у грецьких справах дотримувався політики слідування за переможцем, відтак Досон власноруч створив переможні обставини.

Єдиний напрямок, де була хоч якась активність Птолемея III – освоєння червономорського басейну. Птолемей III, дотримуючись політиці батька, перетворив Червоне море на власне внутрішнє озеро, і імовірно вийшов за межі Баб-ель-Мандебської протоки на узбережжя Аденської затоки Аравійського моря. Скоріш за все, така успішна червономорська експансія Птолемеєм III

відбулась через відсутність серйозних конкурентів у цьому регіоні. У повоєнні роки активності Птолемея III досить нехарактерним було його прагнення збільшити чисельність бойових слонів і інтерес Береніки II до виробництва парфумів¹¹².

Охарактеризувати територіальні підсумки Птолемея III набагато складніше ніж, надбання Птолемея I та Птолемея II. На момент смерті (2-га половина грудня 222 р.) Птолемей III мав такі територіальні надбання: Селевкія-Пісія, Західна і частково Східна Кілікія, декілька міст Західної Карії, Ефес, Птолемаїда/Лебедос, Мілет в Іонії, деякий вплив над Самосом, Хіосом, Лесбосом, Самофракією, Фасосом, опорні пункти на Геллеспонті і фракійському узбережжі, і кінцево опановане південне узбережжя Червоного моря. Проте були і територіальні втрати у єгипетського царя – острів Кос із сусідніми острівними полісами, суттєвий вплив на Пелопоннесі, і Кіклади. Так виходить, що будь-яке територіальне надбання Птолемея III знаменувало яке-небудь територіальну втрату.

Варто звернути увагу, в період царювання Птолемея III, як фараона, оскільки це дійсно стало розквітом влади представників Александрійської династії у країні Нілу. Мова йде, про підконтрольність царю місцевих регіональних еліт і скоріш за все, що він мав хист до подібних справ. На противагу провальній зовнішній політиці, то у спілкуванні з єгиптянами Птолемей III дотримувався батьківських напрацювань і поступового розвивав їх. Коли він прийняв новий титул – новий фараон, окреслив свої наміри і надалі співпрацювати зі жрецькими колами Мемфіса, де скоріш за все, пройшов процедуру коронації. Імовірно, що такий статусний маркер отримала і Береніка. Вона була однією із небагатьох царських дружин, якій підніс її майже до рівня фараона¹¹³.

Відповідно до свідчень Александрійського синодального декрету прийнятий 7 березня 238 р. у Канопі, Птолемей III не оминав своєю увагою

¹¹² Rostovtzeff M.I. The social... V. I. P. 391.

¹¹³ Hölbl G. A history... P. 85.

багато єгипетських храмів. Протягом перших років правління Птолемея III підтвердив свої храмові права на наявні майнові пожертвування та кілька разів обдаровував місцеві храми новими жертвоприношеннями і активно задовольняв нагальні потреби, які були пов'язані з їх звичним функціонуванням. Завдяки папірологічним джерелам відомо, що за часів правління Птолемея III були реалізовані заходи щодо земляного і соляного податку. Імовірно, що рішення щодо зменшення соляного податку було прийнято ще на початку 5-го єгипетського року Птолемея III, ще до появи александрійської постанови.

До того ж, Птолемей III продовжив діяльність пов'язану з храмовим будівництвом, як і два його попередники. Його ціль була у втіленні в життя певної осмисленої ідеологічної програми. Відтак, Птолемей III зробив акцент на побудову і розбудову сакральних об'єктів Верхнього Єгипту, які можна розглядати, як продовження будівельної програми фараонів XXX династії, і частково Александра Великого¹¹⁴. До таких сакральних об'єктів, які були започатковані або продовжені Птолемеєм III можна віднести культові споруди пов'язані з божественно триадою Осіріс/Серапіс, Ісіда, Гор.

Головним акцентом у царській будівельній програмі були роботи у Верхньому Єгипті. Наймасштабніші роботи храмового будівництва часів Птолемея III були реалізовані у Фівах, на острові Філе та заснуванні світлині Гора Бехдетського в Едфу.

Окрім цього, важливими у верхньоєгипетській будівельній програмі Птолемея III стали два храмові тури, покликані посилити царську присутність в цьому регіоні. Перший тур був із дружиною та царськими нащадками – Птолемеєм IV та Арсиною III. Це відбулось у 2-й половині 244 – 1-й половині 243 р. Під час цього туру Птолемей особисто вшанував Апіса і Мневіса, що підтверджується відвідинами Мемфіса з заїздом до Геліополя. Скоріш за все, що Птолемей також відвідав: Малий Діосполіс, Фіви, Есне/Латополь, Едфу/Аполінополь, острів Елефантину, Сіену та острів Філу.

¹¹⁴ Ладынин И.А. Династический культ... С. 292-293, 303.

Другий тур Птолемея III був у 237 р. Ціль цього туру було особисте заснування храму Гора Бехдетського у місті Едефу, реалізоване 23 серпня 237 р. Через несприятливі кліматичні умови, більш за все Птолемеєм на цей раз відправився до Верхнього Єгипту без дружини. На початку нового масштабного храмового проєкту Птолемеєм III дотримувався не тільки практичних потреб, а і роздумів щодо ідеологічного характеру. Таке заснування мало виглядати в очах єгиптян, як триумфальний підсумок десятирічного царювання третього александрійського фараона. Цей храм мав відобразити реальні чи фальшиві паралелі між Гором Бехдетським і Птолемеєм III. Імовірно, що він здійснив переможній похід на чужі землі, припинив повстання прибічників Сета у власній країні і подолав самого Сета.

Звісно, що така виважена та тверда храмова політика знайшла належну підтримку з боку єгипетського жрецтва. Окрім того, що місцеве духовенство не тільки визнало Птолемея III як фараона, а й піднесло його до визначних і легендарних правителів давнини. За таких обставин, жрецькі коли прийняли проголошені ним зміни релігійно-адміністративного характеру, чого до речі не вдалось здійснити Птолемею II.

Перші зміни були направлені на оформлення інституцій загальноєгипетських жрецьких синодів. Наприкінці осені 243 р. вперше відбувся з'їзд в Александрії. Повноцінні синоди Птолемея III вбачали присутність керівників провідних єгипетських храмів кожному ному з регіональними першосвященниками, до того ж практику збирання в Александрії або поруч від неї за формальної ініціативи самого жрецтва, проте у присутності царя, а також випадкове прийняття і оприлюднення власних постанов, які відповідали царським потребам або проголошували вияв лояльності жрецьких кіл щодо правлячого фараону.

Такий релігійний авторитет у місцевому середовищі дозволив Птолемею III не тільки завершити батькові напрацювання щодо утворення жрецького синоду, а й схилити єгиптян до сприйняття практики прижиттєвого обожнення конкретних володарів країни Нілу. Перший крок до заснування культу живих

володарів стало закладання загальних підвалин династичного культу¹¹⁵. Це виникло шляхом розширення кола обов'язків офіційного епонімічного жерця Александра Великого і богів-Адельфів. До них включили богів-Евергетів, тобто самого Птолемея III і його дружину. Вперше, такі дані були зафіксовані у серпні/вересні 243 р., приблизно за три місяці до Александрійського синодального декрету. Відтак, приводом для організації жрецького з'їзду до Александрії стало запрошення до участі в об'єднаному святі на честь Птолемея і богів-Адельфів. Потім, 3 грудня 243 р. боги-Евергети були присутні у датувальній формулі, яка була ще на початку жрецької постанови. За таких обставин, царське подружжя стало повномасштабним об'єктом єгипетського новоствореного династичного культу. Остаточне оформлення єгипетського культу правлячого володаря було зафіксоване приблизно через 5 років у тексті Канопського декрету.

У 238 р. в перебігу роботи жрецького синоду були прийняті подальші кроки для формування єгипетської моделі династичного культу. У Канопському декреті було відображено рішення щодо обожнення Береніки, дочки царського подружжя, яка померла під час роботи цього жрецького зібрання. Таке рішення, як прижиттєве обожнення правлячого царського подружжя призводило до зміцнення сакральної авторитетності всієї Александрійської династії.

До прикладу безпосередньої апологізації царювання Птолемея III щодо єгипетського жрецтва не можемо не розглянути чутки про ознаменування часу його правління прильотом до країни Нілу міфічного сонячного птаха фенікса (єгипетський Бену)¹¹⁶. Відповідно до єгипетської міфології, а пізніше античної традиції, приліт цього птаха до Єгипту означав повне оновлення після смуги випробувань і негараздів і початок тривалого етапу процвітання.

Завдяки працям Плінія Старшого і Тацита до нас дійшли відголоси розповіді про появу фенікса у птолемеївському Єгипті. Відтак, Пліній Старший

¹¹⁵ Ладынин И.А. Династический культ и эпонимное жречество Птолемеев «Боги среди людей»: культ правителей в эллинистическом, постэллинистическом и римском мире / ред. С. Ю. Сапрыкин, И. А. Ладынин. Москва; Санкт-Петербург: Изд-во РХГА, 2016. С. 265-312.

¹¹⁶ Толмачева Е.Г. Древнеегипетские корни мифа о Фениксе Восток. 2003. № 2. С. 111-120.

наголошує на римського ерудита Манілія і розповідає про приліт фенікса до країни Нілу, який датується за 215 років до консульства Публія Ліцинія і Гнея Корнелія. Тацит же вказує на появу цього птаха у Єгипті за часів царювання Птолемея III, при цьому він зазначає, що від смерті Птолемея і до воцаріння імператора Тиберія пройшло не менше ніж 250 років.

Отже, Птолемеєм III з урахуванням суб'єктивних чинників, по суті відмовився від повноцінної репрезентації басилеї. Втім, його прояв фараонівської влади став наймасштабнішим і наефективнішим за всю історію Александрійської династії і одним з найяскравіших за весь час існування стародавнього Єгипту.

3.2. Вплив діяльності на Єгипет Птолемея IV Філопатропа та Велике єгипетське повстання

Майбутній Птолемеєм IV, як і його батько Птолемеєм III, був старшим сином своїх батьків. Щодо дати його народження можемо припуститись, що якщо він не народився у 246/245 р. разом із своєю старшою сестрою Арсиноюю, то рік його народження припадає на 244 р.¹¹⁷. Якщо згадати, які перешкоди були у його діда та батька, то майбутній цар не мав таких труднощів за право на трон, втім з урахуванням небагатьох свідчень про його дитячі та юнацькі роки, можемо дослідити декілька непростих життєвих злигодень, які сформували його як четвертого александрійського фараона.

По-перше, певний час свого дитинства майбутній цар провів на невеличкому середземноморському островці – Тера, який входив до складу батькових володінь. Не можна виключити той факт, що Філопатропа, як спадкоємця александрійського престолу, вивезли на Теру під час трирічного голоду, який припав на 242-239 рр. Імовірно, що це відбулось у 241 р. після укладення миру з Селевком II. А повернення майбутнього царя до Александрії,

¹¹⁷ Bennett Ch. The Children of Ptolemy III and the Date of the Exedra of Thermos ZPE. 2002. Bd. 138. P. 141-145.

могло відбутися після закінчення т.зв. «чорної смуги», який пов'язують з прийняттям Канопського декрету. Більш за все, що це могло трапитись після заснування Птолемеєм III храму в Едфу. Можливо, в разі присутності Філопатропа в Єгипті, Птолемеєм III міг взяти його з собою у другий храмовий тур, за для того, об підтвердити факт його повернення до країни Нілу. Таке рішення з боку Птолемея III могло свідчити про впевненість Александійської династії у власному майбутньому і продемонструвати довіру до місцевого населення. Імовірно, що не раніше 2-ї половини весни 236 р. Птолемеєм IV повернувся до Александрії.

Повернення Птолемея IV до Єгипту супроводжувалась заходами, які мали укріпити його статус, як батькового спадкоємця. Відтак, до кінця 230-х рр. майбутній цар отримав найменування Філопатроп, який згодом став його офіційним епіклесом. Це підтверджується існуванням фаюмського поселення Філопатроп Апіадос, яке закріплене у грецьких папірусах кінця 230-220-х рр. До того ж, етолійці спорудили скульптурну композицію, яка зображувала безпосередню родину Птолемея III, де майбутньому царю також було відведено особіне місце.

Втім, за такими заходами простежувались неприємні та загрозливі реалії для майбутнього цар держави Птолемеїв. Імовірно, що Птолемеєм IV не зміг завоювати прихильність оточуючих. Можливо це було пов'язано з тим, що улюбленцем Береніки був Магас, один з її молодших синів, а улюбленою ученицею Ератостена була Арсиноя, старша сестра Птолемея. Імовірно, що батько проголосив Філопатропа спадкоємцем престолу через власні безрадні дитячі та юнацькі роки. Скоріш за все, Птолемеєм III не мав жодних надій, що у сина є державні таланти і організаторські здібності. Окрім цього, він не тільки Філопатропа не зробив своїм співправителем та не доручив йому формального проводу під час нескладної карійської операції, відіславши Магаса до Малої Азії.

За таких обставин, у грудні 222 р. александрийський царський скіпетр опиняється в руках безвідповідальної і неприємної особи, яка мала такі якості,

як заздрість і жорстокість стосовно більш здібних близьких родичів. До того ж, дії Птолемея IV носили характер хворобливого контексту. При подіях, які відбувались, Філопатроп, на жаль, нехтував зовнішньополітичними справами. До речі, він перебував під нероздільним впливом грецької культури, втім майже не займався обов'язками фараона, на відміну від діда та батька, що в кінці майже не призвело до загибелі держави Птолемеїв.

Птолемеї IV, як і його дід Птолемеї II, почав власне царювання із знищення родичів. Якщо ж Птолемеї II вбив лише декілька єдинокровних братів та їх прибічників, то Птолемеї IV у цьому питанні перевершив його. Вже в перші роки царювання Птолемеї IV вбив як мінімум трьох найближчих родичів: старого дядька Лісімаха, молодшого брата Магаса та свою рідну мати Береніку.

Для розуміння вищевказаних дій Філопатропа, можемо допуститись, що вони були обумовлені реальною загрозою з боку родичів. З іншого боку на думку деяких дослідників, обґрунтування таких династичних вбивств пов'язано з радником царя, фактичного регента держави Птолемеїв Сосібія, сина Діоскурида.

Втім, у переслідування політичного іммігранта Клеомена Спартанського і військового функціонера родом із Етолії – Теодота, Сосібій точно відіграв провідну роль. Скоріш за все, Сосібій вбачав в них заповзятих і безпринципних особистостей, які носять потенційну загрозу для власного становища. Сосібій, добре усвідомлював, що Клеомен будь-якою ціною, хоче повернутись до Греції, так і Теодот, який задля кар'єрного просування погодився вбити свого командира царевича Магаса. За таких обставин, Сосібій скористався такими обставинами і налаштував Птолемея IV проти Клеомена і Теодота. В кінці кінців, Клеомен, який був заарештованим після втечі з під арешту і здійснення невдалої спроби підбурити александрийців здійснити повстання, покінчив життя самогубством. Теодот, в свою чергу через вбивство Магаса, був призначений стратегом Койлесирії, прийняв сторону Антіоха III – безпосереднього

птолемеївського ворога і тим самим ускладнив становище Єгипту в перебігу IV Сирійської війни.

В період 221-217 рр. IV Сирійська війна стала головною подією в першій половині правління Птолемея IV. В цей раз ворогом виступив молодий Селевкід – Антіох III, який прагнув заволодіти усією сирійською областю, яка на його думку, належала його династії ще з часів битви при Іпсі. У 221 р. перший похід до Койлесирії, закінчився невдачею. Можливо, що причиною цього були ефективна оборонні заходи, які були здійснені Теодотом, який в той період був командувачем птолемеївськими військами у Койлесирії¹¹⁸. Так як Теодот звик до бойових дій у гірських місцевостях, то порекомендував недосвідченому Антіоху провести бій у вузькому проході між горами Лівану і Антилівану. Проте, на користь Теодота зіграла ще одна обставина. Сирійський цар перед походом мав відправити частину своєї армії на схід проти Мелона і Александра, бунтівних сатрапів Мідії та Персиди, що суттєво послабило його власний експедиційний корпус. Через те, що така експедиція проти бунтівників занала поразки, у наступному 220 р. Антіох III вимушений був тимчасово покинути сирійські справи, щоб особисто прийняти участь у придушенні відцентрових рухів на сході власної держави.

Відтак, поки Антіох був зайнятий розв'язанням власних задач, Сосібій і підпорядковані йому особи направили свої сили на посилення становища Єгипту на випадок повторної агресії з боку селевкідів. По-перше, у 220 р. до Єгипту приїхало посольство від Еллінського союзу, на чолі якого стояв цар Філіп V. Через те, що відбувалась підготовка до Союзницької війни проти Етолійської федерації, дружньої до Александрії, учасники цього посольства і македонський цар просили Філопатропа ніяк не допомагати етолійцям. Можливо, що в обмін Філіп V і його грецькі підопічні пообіцяли Птолемею IV ніяк не допомогати Антіоху проти Єгипту. Це підтверджується подальшим перебуванням військових командирів етолійського походження на

¹¹⁸ Bagnall R. The Administration... P. 14-16.

птолемеївській службі, і приєднання до політичної гри Сосібія етолійських посередників взимку 219/219 рр.

По-друге, одночасно з цим Птолемей IV і його радники на чолі з Сосібієм отримали можливість створити нові внутрішньополітичні проблеми для Антіоха, пов'язані з особою вуй останнього – Ахея Молодшого, бунтівного намісника селевкідської Малої Азії¹¹⁹. В той же час, родосці вели війну з Візантієм, і хотіли отримати нейтралітет Ахея в цьому конфлікті. За таких обставин, вони приймають рішення звернутись до дружньої Александрії з проханням повернути Ахею його батька Андромаха, який з середини 230-х років був у Єгипті заручником. Імовірно що серед аргументів родосців було змалювання перспектив єгипетського зближення з Ахеєм, який в той період прагнув царського титулу і скіпетру свого царственного небожа. З рештою, родосці отримали бажаний нейтралітет від малоазійського династа, а Єгипет – неочікувану надію на новий династичний конфлікт у державі Селевкідів, а Ахей – повернув батька і александрійську підтримку для своїх планів. На жаль, такий альянс був реалізований частково. У 220 р. Ахей зміг прийняти царський титул на підконтрольних йому територіях, проте його війська не хотіли починати боротьбу проти Антіоха за межами Малої Азії, а точніше – Таврського хребта¹²⁰. Зрештою, Антіоху нічого не завадило після успішного закінчення східної кампанії повернутися до сирійських задач.

У 219 р. Антіох зміг повернути Селевкію-Піерію, і заволодіти більшою частиною узбережжя на південь від ріки Елевтер. Останнє досягнення Антіоха можемо датувати 221 р, який завдяки Теодоту через небезпеку від Сосібія прийняв рішення разом із його загонами, залозами та частиною флоту перейти на бік Селевкідів. Такі обставини змусили Птолемея IV відійти від діонісійських розваг та разом із радниками терміново шукати протидію вдалій селевкідській агресії. Відтак, було прийнято стратегію в Александрії, яка складалась із трьох аспектів: 1) посилення захисту Східної нільської Дельти і

¹¹⁹ Авраменко И.Н. Взятие Сард войсками Антиоха III в освещении Полибия АМА. 2002. Вып. 11. С. 30-37.

¹²⁰ Ager Sh. The Alleged Rapprochement between Achaïos and Attalos I in 220 BC *Historia*. 2012. Bd. 61 P. 426, 429.

підступів до Єгипту; 2) застосування військових та дипломатичних засобів для утримання Антіоха у межах Койлесирії; 3) негайне збільшення власного війська за рахунок зовнішніх і внутрішніх ресурсів і його підготування до генеральної битви¹²¹. Зрештою, що окрім істотних ризиків, ця стратегія була вдалою. В період 218 і 1-ї половини 217 р. Антіох затримався у Койлесирії, і це дало можливість супротивнику не тільки зібрати, а й навчити 75-тисячну армію.

Відтак, 22 червня 217 р. відбулась Генеральна битва біля палестинського міста Рафії. З 218 р. Філопантром разом із своєю армією базувався у Бубастинському номі. Навесні 217 р. він дочекався, коли приїду до Бубастіси його сестра-дружина Арсиноя III, після чого разом із військом вирушили до Палестини. Битва, у якій підготовлене 75-тисячне військо Птолемея протистояло 68-тисячному війську Антіоха, зрештою закінчилось єгипетською перемогою. В той час, спрацювала союзницька угода, яка була укладена у 220 р. з Ахеєм. Відтак, з одного боку він позбавив свого небожа частини селевкідської держави, і певної кількості боєздатного населення. З іншого, він дав гарантію щодо недоторканості єгипетських володінь у Малій Азії, що дало змогу стягнути до країни Нілу частину війська із зовнішніх територій. Так як Антіох зазнав поразки при Рафії, то вимушений був звернутись до Птолемея з проханням про укладення миру. Імовірно, що такий мир був укладений на вигідних умовах для Селевкіда. Це підтверджується наступним. Антіох повернув Птолемею всю Койлесирію, залишив за собою Селевкію-Піерію.

Друге цікаве питання, яке пов'язане із мирною угодою у 217 р., можемо розглянути через відсутність у цьому договорі будь-якої згадки про Ахея, який протягом трьох років був невоюючим єгипетським союзником. Це не варто сприймати, як прояв зради. Оскільки, Ахей не міг очікувати від Александрії зайняття жорстокої дипломатичної позиції з його питання, чиє становище не можна вважати безхмарним після битви при Рафії. До того ж, Ахею не вдалось реалізувати збройний напад на територію, яка підконтрольна Антіоху.

¹²¹ Fischer-Bovet C. Army... P. 66-67, 82-86.

Втім, завдяки боротьбі, яку Єгипет вів проти Антиоха, Ахей отримав три додаткові роки на посилення обороноздатності та істотне послаблення супротивника. Антиох при битві на Рафії втратив близько 10 000 воїнів, і ще 4000 були у полоні.

Щодо результатів IV Сирійської війни, то виходить досить сумнівна перемога. До позитивних результатів можемо віднести повернення під александрійський контроль всі спірні території, збереження за Єгиптом репутації потужної держави і здобуття 15-ти років зовнішнього миру¹²². До негативних результатів можемо віднести втрату Селевкії-Піерії, і проблеми з очікуванням власного переможного війська, з якою цар і його радники стикнулись ще до укладення миру.

Скоріш за все, що такий фантастичний фінал став для Птолемея підтвердженням його світосприйняття, які включали в себе: оргіастичні практики, споглядальне сибаритство, хворобливий естетизм і максимально можливо ізоляція від зовнішніх факторів, які могли вплинути на його персональний еліноцентричний континуум.

Після того, як закінчилась IV Сирійська війна Птолемеєм IV знов відійшов від своїх царських обов'язків, передавши управління державою, включаючи і зовнішню політику, Сосібію. Тому, якщо розглядати зовнішню політику Птолемея IV, маємо розглядати сукупність заходів, які здійснював його перший міністр у власних інтересах, з відносним погодженням царя. За таких обставин, характер подальшої зовнішньої політики держави Птолемеїв суттєво відрізнялась від періоду військового протистояння з Антиохом III. В перебігу IV Сирійської війни Сосібій послідовно здійснював заходи для перемоги, так як вони відповідали задоволенню його особистим інтересам. Син Діоскуріда реально повною мірою розглядав можливість вторгнення амбітного Антиоха до Єгипту. Такі обставини загрожували не тільки матеріальному становищу, а особистій безпеці Сосібія.

¹²² Grainger J. The Syrian wars... P. 245-272.

Як тільки Сосібій ліквідував Антіоха III, подібно до Птолемея IV, хотів повернутись до спокійного адекватного життя. До того ж, метою збереження укладеного миру було не зміцнення економіки та обороноздатності держави, а можливість задовольняти приватні інтереси і власні забаганки. В свою чергу, син Діоскурида, імовірно, був зацікавлений у можливості безборонного особистого збагачення шляхом продажу збіжжя, який виріс у його маєтку. Скоріш за все, йому комфортна була ситуація щодо занижування ціни на єгипетську продукцію, використовуючи послуги родоських торговельних посередників. Такий перебіг обставин, які відбувались в александрійському дворі, повністю охарактеризує зовнішньополітичні заходи, здійснювані від імені Птолемея IV протягом другого періоду свого правління¹²³.

В цей період малоазійська політика Єгипту була зведена до мінімуму. Однією з відомих ознак птолемеївського втручання у справи цього регіону можна виокремити одну невдалу спробу Сосібія врятувати Ахея від можливості потрапити до рук Антіоха III, позбавлене політичних причин визнання територіальної недоторканості Магнесії-на-Меандрі та поновлення тісних зв'язків александрійських володарів із островом Кос. Якщо розглядати ситуацію з Ахеєм, то імовірно, що Сосібій традиційно вів ще з часів Птолемея II подвійну гру, останньою жертвою якої став Клеомен Спартанський. З одного боку, син Діоскурида був зацікавлений у врахуванні єгипетських інтересів торгівельних партій Родосу, а з іншого боку – він міг з'ясувати плани Ахея щодо використання Койлесирії та Фінікії за для того, щоб захопити селевкідську Сирію. До того ж, Антіох III не тільки корив Александрію за спробу рятування свого бунтівного родича, а і після повернення з іранського анабасису, запропонував Птолемею IV допомогу у закінченні Великого повстання. Єдиним поясненням щодо визнання виняткового статусу Манесії, може бути вшанування Аполлонові сестри з боку Арсиної III. Щодо Коса і Калімни, які в період між

---

¹²³ Зелінський А.Л. Від басилевсів-фараонів... С. 191-200, 494-504 прим. 1695-1782.

205 і 201/200 рр. відверто проявили наявність союзницьких зобов'язань щодо актуального в той період александрійського монарха, скоріш за все Птолемея V, то імовірно, що у підтриманні дружніх зв'язків були зацікавлені самі острів'яни.

За часів царювання Птолемея IV тривало скорочення безпосередніх птолемеївських територій в Іонії, яке розпочалось ще при Птолемею II, при цьому поряд із повторним поширенням єгипетської сфери впливу на поліс косів. Мова йде про певне дистанціювання від Александрії, проявлене громадянським колективом Мілету. На початку 220-х рр. починається активна практика поширення мілетського громадянства на мешканців інших малоазійських полісів і посилене піклування щодо питання власної безпеки.

У 218/217 р. мілетці заключили договір з карійською Селевкією/Траллами про ісополітію, яку Антіох III сприймав як тимчасово утрачене селевкідське володіння¹²⁴. У 215/214 р. подібна угода була заключена з Міласою, на яку імовірно претендували Антіох і Філіп V Македонський. Більше всього, що вплив Мілета поширився на сусіднє місто Гераклею-біля-Латмосу, яке могло суперечити інтересам Філіпа. Не пізніше 206/205 р. мілетці спробували забезпечити своєму полісу священну територіальну недоторканість, а до того ж у 211/210 р. здійснили внутрішню позику, яка була покликана зберегти на полісній службі необхідну кількість військових найманців¹²⁵.

З урахуванням відомих документів, простежується, що всі заходи, які були прийняті мілетцями, жодним словом не згадується Птолемею IV або династія Птолемеїв в цілому. Оскільки, відверте втручання Мілета у сфери впливу Селевкідів і Антигонідів з рештою мала викликати політичні і військові перешкоди, що суперечило миротворчій тенденції. За таких обставин, можемо припуститись, що відсутність можливості повернення Мілету до складу птолемеївської держави після III Сирійської війни.

---

¹²⁴ Cohen G. The Hellenistic Settlements in Europe... P. 266-267.

¹²⁵ Sosin J. Endowments and taxation in the Hellenistic Period *AncSoc*. 2014. Vol. 44. P. 79-82.

До того як Самос був захоплений Філіпом, то постійно був птоlemeївською військово-морською базою при Евергеті, Філопаторі та Епіфані. Хіос в свою чергу, був в александрійській сфері впливу в ролі своєрідного клієнта з дуже великою автономією. Втім, за часів Птолемея IV Мілет спробував використати млявість Александрії у відношенні до власних зовнішніх територій і почати свою політичну гру. Філіпу було зручніше сприймати Мілет як нещодавно птоlemeївське володіння. Це дало можливість йому претендувати на цей поліс у межах угоди з Антіохом III про розділ зовнішніх територій малолітнього Птолемея Епіфана¹²⁶. За таких обставин, у 218/217 р. був припинений александрійський контроль над Мілетом в період правління Птолемея IV, коли цей іонійський поліс втягнув до власної політичної сфери Селевкію/Тралли, використовуючи обставини, що міцна ефеська застава була перебазована до Єгипту, а результати IV Сирійської війни ще не реально було передбачити.

Відтак, в момент смерті Птолемея IV з усіх іонійських володінь у Єгипту лишились тільки Ефес, Птолемаїда/Лебедос та острів Самос.

Таку активну александрійську присутність у материковій Греції, яку датують часом правління Птолемея IV, потрібно охарактеризувати як політичний пустоцвіт. До того, на момент воцаріння Птолемея V деякі дії, здійснені на Балканах від імені Птолемея IV, навіть зашкодили Александрії. Відтак, простежується єгипетська делегація серед представництв другорядних і третьорядних переважно торгівельних грецьких полісів, які виступали посередниками при заключенні мирних угод між Філіпом V і етолійцями та їх союзниками. Це було під Союзницької і I Македонської війни. Втім, у 217 р. Союзницька війна була завершена одним з її учасників Філіпом V, в обхід посередників, які перебували у Греції, зокрема і александрійського посольства. Протягом 209-206 рр. в межах I Македонської війни, миротворчі зусилля, які були докладені державами-посередниками, завершилися сепаратним миром між

¹²⁵ Кашеев В.И. Договор Филиппа V и Антиоха III в интерпретации античных и современных авторов АМА. 1990. Вып. 8. С. 44-52.

Філіпом і союзниками Риму етолійцям.

У наступному 205 р. часткового через укладення сепаратного миру, Рим примирився з Філіпом, який отримав можливість сконцентрувати увагу на східному напрямку, що врешті стало однією з передумов втрати більшості єгипетських зовнішніх територій за часів Птолемея V.

До інших відомих балканських заходах, які відбувались за часів Птолемея IV на підконтрольній Македонії Беотійський Союз можемо виокремити наступні. Заходи були направлені на релігійні пожертвування царського подружжя або іншими послугами невизначеного характеру, який був реалізований на адресу беотійців придворними Птолемея IV на чолі з Сосібієм. Відтак, Птолемей IV зі своєю сестрою-дружиною Арсиноюю III зробили підношення культовому центру героя Амфіарая, який розташовувався неподалік від Оропу, а також здійснили пожертвування до Мусейону і надавали фінансову допомогу щодо проведення свята муз у Теспії. Зі свого боку, беотійський союз і такі його члени, як Ороп, Теспія, Танагра, Орхомен, віддавали шанування не тільки подружжю Філопатропів, а і їх птолемеївським функціонерам – Сосібію, Хорміону з Візанатії і ще декільком невідомим нам громадянам.

Виходить так, що єдиним серйозним союзником Родосу залишився тільки Єгипет серед політичних гравців на той момент. До того ж, острівний поліс сам поступово заганяв себе у глухий кут, що реально сприяло укріпленню економічного партнерства між двома елліністичними державами у політичну залежність від Александрії. У 210 р. держава Птолемеїв завдяки збігу сприятливих обставин, вперше змогла отримати вихід на римський хлібний ринок, який не вимагав родоського посередництва.

За таких обставин, Александрія, усвідомлювала можливу протидію з боку міцного родоського флоту та могла реально повернути повний контроль над Кікладами у форматі колишнього морського союзу, або ж побудувати торгівельний місток через центральну Егеїду, при цьому відновити військову присутність на декількох островах. Зрештою, Птолемей IV зі своїм оточенням на чолі з Сосібієм, повною мірою відійти від родоського торгівельного

посередництва. Звісно, що такі обставини точно призвели би зростання державного зиску від торгівлі збіжжям і своєю чергою, реально покращити економічну ситуацію у країні Нилу.

На жаль, цього не трапилось. Сталось це через захоплення Птолемея IV у побудові неймовірно дорогих та непрактичних плавучих монстрів, замість того, щоб наприклад направити зусилля на розбудування флоту, яке було втрачене під час IV Сирійської війни або ж задіяти на Кікладах наявні в єгипетському розпорядженні військово-морські сили, які перебували на Самосі. Відтак, серед відомих нам плавучих монстрів є горезвісна безпорадна на морі тессераконтера і розкішне прогулянкове річкове судно, загальна вартість побудови яких дорівнювала вартості спорядження кількох військово-морських ескадр. Єдиний захід Птолемея IV, який був покликаний заручення новим союзником у регіоні, яка за невідомих причин була порушена цим же царем. Мова йде про виділення фінансів на побудову містської стіни південнокритського полісу Гортина, яке було розпочато і не закінчено Птолемеєм IV¹²⁶. Імовірно, що під закінчення фінансування відбувся перехід Гортини до сфери впливу Філіпа V. Через те, що єдина сторона, яка в той період отримувала від єгипетської морської пасивності реальний зиск, був Родос, то можемо дійти висновку, що острівна республіка могла підтримувати вигідні умови для себе при александрійському дворі.

Схожі обставини можемо простежити і у західній політиці Єгипту в період Птолемея IV. У відносинах між Римом і Карфагеном, які в той період вели між собою II Пунічну війну (218-201 рр.), Єгипет підтримував традиційну позицію нейтралітету характерну для Птолемеїв. У 216 р. Птолемеї IV надав політичний притулок Децію Магію, голові капуанської проримської партії, а у 214 р. – сиракузькому вельможі Зоїппу, прибічнику Карфагену. В період 215-210 рр. уряд Птолемея IV не підтримав пропозицію сиракузького царя Гіермоніма про створення троїстого або четверного антиримського союзу в складі Карфагену, Єгипту, Македонії і Сиракуз, а також, скоріш за все, задовольнив

¹²⁶ Bagnal R. The Administration... P. 117-118; Hölbl G. A history... P. 132.

прохання римського посольства щодо продажу квіритам значної партії збіжжя. При цьому, Птолемей IV, як і його батько, не надав згоди, щоб спробувати забрати у Карфагена прибережну смугу, яка розташовувалась на захід від Філенових вівтарів, яка раніше належала Птолемеям. За свідченням Полібія, в період II Пунічної війни кордон між Карфагеном і птолемеївською Киренаїкою залишився незмінним.

Як вже зазначалось, у 209 р. за представництвом Лагідів почали відбувались декілька переговорів, які зрештою завершилися шкідливо для Риму сепаратним миром між Македонією та Етолійським союзом¹²⁷. Так як, протягом 216-210 рр. Єгипет зробив неприязні жести у бік Риму, що може слугувати ігноруванням римських інтересів. По-перше, на очах римського полководця Гая Сульпіція Гальбу, всупереч його бажання відбулось укладення миру. До того ж, у 200 р. римські послы приїхали до Єгипту, підкреслюючи, що в Александрії намагалась зберігати дружні відносини з Римом, якщо не піл час усієї II Пунічної війни, а лише під час найскрутніших часів для Риму, які припали на період у 261-210 рр. Скоріш за все, такий стан речей реально відображав стан обставин, яке пізніше дозволило Риму використовувати залишковий принцип при суто номінальному захисту інтересів Єгипту перед агресією проти зовнішніх володінь Птолемея V з боку Філіпа V і Антіоха III.

До речі, не дивлячись на непривабливу роль, яка відбувались африканськими лісовими слонами у битві при Рафії, за часів Птолемея IV продовжували досить суттєво їх відновлювати на Червономорському узбережжі. Такі дії, підтверджують деяку птолемеївську присутність у цьому регіоні. В той же час, експедиція на чолі з Харімортом, етолійським шукачем пригод, було досягнуто східної конечності півострову Сомалі. Втім, птолемеївські полководці відійшли від того, щоб використовувати лісових слонів проти селевкідських тварин індійського походження, ніщо не перешкоджало подальшому використанню африканських лісових слонів проти ворожої кінноти

¹²⁷ Balsdon J. Rome and Macedon, 205-200 B.C. JRS. 1954. Vol. 44. P. 31-32.

чи піхоти, при штурмі укріплених військових таборів і навіть при спецопераціях, здійснюваних в межах міста¹²⁸. Не можна врахувати той факт, що слони могли цікавити Птолемея IV через їх відношення до діонісійської символіки. Окрім цього, не слід забувати, що прибутки від торгівлі слоновою кісткою надходили до державною скарбниці, а ще скоріш за все до кишені Сосібія. За таких обставин, червономорську активність можна пояснити так: в період Птолемея IV у Єгипті вона відбувалась через особисту зацікавленість від сина Діоскурида.

Підсумовуючи підсумки зовнішньої політики держави Птолемеїв за правління Птолемея IV, то маємо розуміти, що у 204 р. на момент його смерті, остаточно проявились негативні явища, які ще простежувались з часів Птолемея III. За пасивною участю царя і активних дій Сосібій держава Птолемеїв покійрно приймала не вигідну для неї родоську зовнішню політику. В той же час, Александрія просто спостерігала за посиленням держави Селевкідів, якою керував Антіох III і продовжував нарощувати надії про приєднання до власних володінь всієї Койлесирії. На жаль, нічого не спрацювало, щоб у подальшому врятувати царство Птолемея IV і його наступника, малолітнього Птолемея V Епіфана, від втрати більшої кількості зовнішніх володінь, які перейшли під владу Антіоха в період V Сирійської війни.

Звісно, що в останні роки царювання Птолемея IV територія держави Птолемеїв суттєво зменшилась у порівнянні з отриманою спадщиною від батька. З одного боку, Александрія повернула під контроль острови Кос і Калімну і продовжила освоєння прибережної смуги півострову Сомалі, то з іншого боку, втратила такі територіальні надбання, як Селевкія-Піерія, Мілет та Мерое.

Однозначно Птолемеї III міг пишатися своїми особистими досягненнями при введенні внутрішньої політики, то його син, який успадкував від батька

¹²⁸ Casson L. Ptolemy II and the Hunting of African Elephants TAPhA. 1993. Vol. 123. P. 259 not. 45.

Статус басилевса, на жаль виявся бездарним фараоном. До того ж, його недолік виявився суттєво згубним на фоні фантастичного прикладу володаря Верхнього і Нижнього Єгипту, яким був Птолемей III Евергет. Більше всього вражає його повна відповідність образу фараона, яку показав Птолемей IV в перші роки правління та повне ігнорування духовних і матеріальних потреб єгиптян, які проявились під час його подальшого правління.

Так, як і попередники Птолемея IV, його процедура коронації відбулась у Мемфісі і він прийняв повноцінну єгипетську царську титулатуру. На початку свого правління він дотримуючись місцевих політично-релігійних традицій підтвердив своє право на корону Верхнього і Нижнього Єгипту, завдяки перемозі у IV Сирійській війні. Кульмінацією цієї війни звісно, що була битва при Рафії, під час якої Птолемей IV, особисто очолив атаку військово корпусу, що складалась з корінних єгиптян, подібно як до фараонів XVIII або XIX династії¹²⁹.

Якщо ж відкинути ефектну появу Філопатропа у лавах єгипетської фаланги, то імовірно, що це просто була випадковість, і це можемо розглянути крізь розроблення плану кампанії у 217 р. Відтак, у день популярного дендерського свята на честь Гора Бехдетського 13 червня, військо очолюване царем вирушило з Пелузія. Такі обставини, асоціювались з його успішною боротьбою проти іноземної навали, яка очолювалась Сетом¹³⁰. Переможне повернення царя до країни Нілу відбулось 12 жовтня 217 р., яке припало на святкування єгипетської передноворічної урочистості – дня ламп народження Великого Гора, войовничого Горура/Хароеріса, якого до речі, можна розглядати як переможця у боротьбі з Сетом. Після при перемоги при Рафії, не було здобуто Гора-Харсієсіса, який був сином Осірісі та Ісіді, котрий відповідно до популярного єгипетського міфу отримав перемогу над Сетом. Можливо за таких

¹²⁹ Manning J. The last pharaohs... P. 101.

¹³⁰ Griffiths J. The Interpretation of the Horus-Myth of Edfu JEA. 1958. Vol. 44. P. 75-85.

обставин, укладачі Декрету Рафії прирівняли Птолемея IV з цим божеством, доповідаючи про героїчну поведінку фараона під час битви з ворогом і родичем Антіохом III.

В період перших місяців після перемоги при Рафії Птолемей IV і надалі продовжив відігравати роль фараона. Він проявив увагу до храмів єгипетських богів, які розташовувались у Койлесирії, видав наказ привезти до Єгипту віднайдені у цих храмах муміфікованих священних тварин і повернути до країни Нілу деякі статуї, які начебто були вивезені до Сирії та Фінікії за часів Ахеменедів. 12 жовтня він повертається до Єгипту, під час якого цар здійснює річкову мандрівку, надаючи подарунки храмам у вигляді золота, срібла і коштовностей. Вершиною цієї поїздки, яку реально можемо оцінювати як храмовий тур, став візит царя до Мемфісу¹³¹. Імовірно, що під час візиту Птолемей IV назначив нового первосвященника храму Птаха – гормахета (Гармахіса), якого батько і попередник Анемхер помер 8 червня у тому ж році. Саме в той період, коли майбутній переможець хотів вирушати з Пезузія у похід проти супротивників Єгипту. В свою чергу, 15 листопада Горахмет скликав у Мемфісі жрецький синод, під час якого було прийнято урочистий декрет через перемогу Птолемея IV у IV Сирійській війні.

Потрібно звернути увагу на масштабні роботи, які організував Птолемей IV до моменту Великого повстання у храмі Гора Бехдетського в Едфу і сучасне їм храмове будівництво на території Додекасхойну з остовом Філе включно. Щодо ситуації з храмом в Едфу то біль-менш все зрозуміло. Цей неймовірний проєкт займав важливе місце у храмовій будівельній програмі ще з часів Птолемея III. Він носив не тільки ідеологічний та політичний характер, а і фінансово-економічний характер. Можливо, що Сосібій в особі колишнього дійокета часів Птолемея III усвідомлював, що економічне значення проєкту і його відносна незатратність, тому і підтримував його подальшу реалізацію.

Щодо побудови храмів у Додекасхойні, починаючи з острову Філе, то все

¹³¹ Thompson D. Memphis... 1st ed. P. 127-118, 133-134, 149-150.

не так однозначно виглядає. Більша кількість робіт з реконструкції нубійського храму Тота Пнубського у районі Дакке, а також – побудова храмів кушитського Аренснупіса і нубійського Мандуліса на острові Філе, і, імовірно, що храму останнього у Калабші були розпочаті Птолемеєм IV і тільки пізніше будуть продовжені мероїтським царем Аркамані II.

Після того, як Птолемей IV повернувся до Александрії, то залишив державні справи і почав вести своє звичне життя, яке було наповнене релігійно-оргіастичними практиками та естетично-інтелектуальних розваг. На жаль, місця для єгипетських реалій у еліморфному світі Птолемея IV не залишилось. До речі, відсутні будь-які відомості щодо храмових турів або діловою поїздкою Єгиптом, які могли би бути здійснені царем після 217 р. Більше всього, що царя не цікавили внутрішні єгипетські справи, які були пов'язані з виконанням обов'язків фараона, можливо через їх складність. По-перше, мова йшла про винагороду, яка обіцялась 20-ти тисячам єгиптян і 10-ти тисячам греко-македонян, прийнятими до рядів царських клерухів під час IV Сирійської війни¹³². Винагорода полягала у виділенні належних земельних ділянок з мінімальними втратами не тільки для безпосередніх надходжень від державного земельного фонду, а і для землевласників і землекористувачів країни.

Імовірно, що Птолемей IV прийняв рішення доручити виконання таких завдань Сосібію і його підлеглих, до прикладу діойкета Теогена¹³³. Відтак, останні в свою чергу, вирішили сильно не перейматись розв'язанням складних завдань і більше за всього, при виділенні земельних ділянок нових клерухам т.зв. єгипетські ветерани не отримали обіцяного.

Коли ж постало питання вирішенні проблем економічного характеру, то звісно що александрійські урядовці вирішили підвищити надходження до державної скарбниці. По-перше, вони підвищили деяку групу державних податків. Окрім цього, можемо виокремити такий захід, як непрямий фіскальний

¹³² Johstono P. Military Institutions... P. 295-315.

¹³³ Clarysse W. A Banking Receipt from Philopator's Last Year ZPE. 1989. Bd. 78. P. 300.

тиск на широкі маси населення щодо штучного зменшення вартості мідних і бронзових грошей щодо срібних, які слугували платіжною одиницею при нарахування податків. Також можна додати – підвищення штрафів, які стосувались несвоєчасного виконання безпосередніми виробниками економічних зобов'язань перед державою. Разом із цим, з метою посилення державного контролю за виконанням фіскальних вимог, у Верхньому Єгипті було збільшено адміністративну присутність¹³⁴. Звісно, що такий захід призвів до послаблення позицій щодо місцевих храмів, які в період перших трьох царів піклувались про збирання податків у регіоні, а також призвів до економічного гніту населення через перших прояв корумпованості нижньої та середньої ланок царської адміністрації.

Можливо, що небажання самотійно займатись внутрішніми проблемами та доручення до виконання їх іншим особам, зрештою могла призвести до втрати інтересу виконувати царем обов'язки фараона. Це можна пояснити тим, що Птолемеї IV абсолютно не знав мови його єгипетських підданих. За словами Плутарха, з усіх представників династії Птолемеїв, єгипетську мову знала тільки Клеопатра VII. Відоме свідчення нам щодо повного незнання єгипетської мови царем, підтверджується перед битвою при Рафії, оскільки налаштував Птолемеї IV свою єгипетську армію через перекладача. Імовірно, що всі інші представники династії Птолемеїв, більш-менш все ж таки цю мову знали і розуміли, на відміну від Птолемея IV.

Відтак, реально стає зрозумілим чому було невдоволення у значного числа єгиптян і діями і бездіяльністю Птолемея IV як фараона. Перше таке невдоволення можемо вже простежити у Декреті Рафії. З тексту жрецької постанови вбачалось, що Антіох III був поіменований фараоном, що в принципі вже було феноменом в історії стародавнього Єгипту. Такий хід обставин слугував не помилкою укладачів відповідного тексту, не про визнання факту примирення Птолемея IV та Антіоха III і не про пристосування до вимог

¹³⁴ Rostovtzeff M.I. The social... V. II. P. 708.

елліністичного дипломатичного протоколу, а про застереження, яке тонко межувало з погрозою. Мова йшла про можливість визнання царської сакральності з Антіохом III, який був найближчим родичем Птолемея IV по лінії матері, що з єгипетського погляду відіграло важливу роль для переданні йому влади над країною Нілу.

Через таке ставлення царя до своїх підданих вперше з часів панування Александрійської династії почав втрачати територіальні надбання не тільки як басилевс, а і як фараон. Першою втратою був контроль над оазою Сіва. Розташування храму лівійського Амона звісно, що було на цій оазі, де в свій час вперше було проголошено сином бога Александра Великого. Можливо, що ця втрата відбулась у 217 і 207 р. Набіс, представник жрецької оази Сіва у 207 р. взяв участь у II Пунічній війні у складі армії Ганнібала¹³⁵.

Втім, у 207/206 р. Птолемея IV спіткала реальна катастрофа. Мова йде Велике повстання, яке спалахнуло у Єгипті в останні роки правління царя, яке пізніше переросло у повномасштабну війну, яка тривала протягом всього часу правління Птолемея V Епіфана. Такий прояв бунту був спричинений значною частиною місцевого населення проти александрійських фараонів і проявився у відпадинні Фіваїди (від Едфу до Лікопля/Асьют включно), виникненні декількох вогнищ супротиву у нільській Дельті, а також нерегулярних партизанських виступах у Середньому Єгипті. За таких обставин, все йшло до утворення Фіванської антидинастії, послідовно репрезентованої антифараонами Горуннуфром і Анхуннуфром, які представляли себе як єдині можливі носії сакральної царської влади. Їх підтримали жрецтво Верхнього Єгипту, яке було позбавлене економічної автономії, велика частина єгипетських військових, імовірно, які не були наділені земельними ділянками та постраждали від фінансових реформ населення платників податків.

Отже, через ігнорування своїх обов'язків фараона, обійшлись Птолемею

---

¹³⁵ Hölbl G. A history... P. 132-133.

IV дуже дорого, на відміну від пасивності в якості басилевса. Птолемеї IV як фараон, втратив контроль над оазою Сіва, Фіваїдою та Додекасхойном.

3.3. Наслідки царювання перших Птолемеїв та подальша доля елліністичного Єгипту

По прикладу Македонії та царства Селевкідів, держава Птолемеїв в період III та II ст. пройшла випробування на міцність. В період воцаріння малолітнього Птолемея V Епіфана не закінчувалась громадянська війна та території Єгипту, до якої пізніше доєднається Антіох III у союзі з Філіпом V з зовнішньою агресією щодо птолемеївських морських володінь.

Передумови птолемеївської катастрофи були через злочинну діяльність або бездіяльність самого Птолемея IV та його оточення в період 217/216-204 рр. Так, як за період Птолемеєм IV не було докладено ніяких зусиль для повернення важливої монополії над Кікладами для економічного добробуту країни, не були налагоджені зв'язки із Римською республікою, яка була єдиним можливим союзником на той час і налаштовано велику кількість місцевого населення Єгипту проти центральної влади. По результатам перших 10-ти років правління Птолемея V Епіфана держава Птолемеїв була розібрана Антіохом III, царем Македонії, царем Мерое і місцевими антифараонами.

В кінці кінців, Александрійська монархія, як і в свій час держави Антигонідів і Селевкідів, змогла вистояти. Одна з передумов до виживання повинна була стати відмова від однієї з першочергових складових державної влади Птолемеїв. За рахунок того, що було виснажена V Сирійською війною і Великим повстанням, державних ресурсів могло вистачити або на відновлення контролю над усією країною Нілу через повну відмову від претензій на політичний вплив у Середземномор'ї¹³⁶, або ж на продовження боротьби за

¹³⁶ Grainger J. The Syrian wars... P. 280-281, 289-309, 337-350, 369-410.

статус середземноморської елліністичної монархії ціною втрати контролю над Фіваїдою та Середнім Єгиптом. Вибір було зроблено на користь країни Нілу з її міцною храмовою елітою, еллінізованими чиновниками-єгиптянами, частково єгиптизованими нащадками середземноморських переселенців і мільйонною кількістю єгиптомовного корінного населення¹³⁷. Звісно, що на чолі мала стояти особа, яка мала відповідати стародавнім традиціям Єгипту, і дотримуватись виконання обов'язків фараона. Тобто, потрібно було підтримувати ритуалістичний загальноєгипетський порядок, забезпечити захист країні Нілу від зовнішньої агресії і дати гарантію прожиткового мінімуму та справедливості. А риси, які мали бути притаманні басилевсу: войовничість, елліноцентричний естетизм і проголошення відданості політичним і етичним цінностям грецького світу. У Птолемея V та його нащадків такі риси ставали, все недосконалішими. Можливо, що повноцінному їх зникненню слугувала тотальна грекомовність Птолемеїв, яка була обумовлена їх прив'язаністю до грекомовного оточення і залежністю до середземноморської Александрії.

Якщо ж розглядати зовнішню та внутрішню політику александрійських володарів в період кінця IV – кінця III ст., то він цілком відображає логічний наслідок еволюційного розвитку птолемеївської монархії. Владні пріоритети перших Птолемеїв наголошує на те, що протягом III ст. поступово наростало значення фараонівської влади. Втім, реальним басилевсом був лише Птолемей I Сотер – засновник александрійського царського дому. У 306/305 р. з моменту його воцаріння Птолемей I Сотер взяв особисту участь у трьох масштабних збройних заходах – IV та V війна діадохів та відвоювання Кіпру, що у загальному дорівнювало близько чверті терміну його 23-річного царювання. В кінці кінців,

Птолемей I Сотер отримав титул басилевса через особисту успішну оборону Єгипту від агресії Антигона Монофталма. Втім, виконанням ним його функцій і обов'язків фараона мало відносний характер. Воно було в межах

---

¹³⁷ Grainger J. The Syrian wars... P. 280-281, 289-309, 337-350, 369-410.

безсистемного і за можливості піклування про місцеві храми, першим проявом опікування культом священних тварин, започаткування практики повернення ритуальних предметів до Єгипту, які були вивезені звідти Ахеменідами, а також найголовніше – проходження ритуалу єгипетської коронації.

В період правління Птолемея II Філадельфа ситуація змінюється. Він розпочав власну віртуалізацію власної бази. Його період правління був близько 36-ти років і в цей період держава Птолемеїв була в стані постійної війни, сам цар особисто прийняв участь у чотирьох (або трьох) збройних заходах. Коли він був на Кіпрі, то видав наказ щодо координування анексії декількох областей південного узбережжя Малої Азії, імовірно, очолив похід у царство Мероє, керував армією під час I Сирійської війни і реалізував похід до селевкідської Сирії в період II Сирійської війни. Всі заходи зайняли у нього близько шести років; окрім цього не має ніяких свідчень щодо характерної для басилевса особистої участі царя у баталіях. Можливо, це через запровадження Птолемеєм II Філадельфом прижиттєвого царського культу. На відміну, від батька, Птолемея II Філадельфа багато приділяв уваги своїм обов'язкам фараона. Він продовжив практику піклування за єгипетськими храмами, поклав початок установлення над ними державного контролю, владнав контакти із жрецькою верхівкою Нижнього Єгипту, ввів практику здійснення храмових турів і збирання жрецьких синодів, а також вдало заснував культ померлої сестри-дружини Арсиної Філадельфи.

Відтак, розпочаті заходи набирають подальшого розвитку під час періоду правління Птолемея III Евергета, який був 25 років. Навесні 246 р. в перші 6 років правління Птолемея III Евергет організовує похід для інкорпорації Киренаїки до складу своєї держави, а також очолив виправи 246/245 і. імовірно, 242 р. в період III Сирійської війни. Загалом це зайняло не менше трьох років. Надалі, Птолемея III Евергет доволі слабо проявляв зовнішньополітичну активність. Він доклав всіх зусиль, щоб уникнути збройного втручання у середземноморські справи, навіть якщо це могло бути всупереч економічним інтересам держави Птолемеїв. Можливо, через обрану тактику Птолемея III

Евергета, на момент його смерті він почав втрачати репутацію провідного політичного гравця на елліністичному полі. Скоріш за все, що на початку правління царя у нього були амбітні плани досягти величі як басилевс і як фараон. Втім, його скромні здобутки під час III Сирійської війни у поєднанні з відсутністю стратегічного мислення і дипломатичного уміння призвели до втрати царем інтересів до зовнішньополітичних справ. Проте, незалежно від цих факторів, Птолемей III Евергет залишився в історії країни Нілу, як один із найвпливовіших фараонів. За рахунок того, що він запровадив програму храмового будівництва, в нього вийшло повністю підпорядкувати царській владі – жрецтво Нижнього Єгипту та верхньоєгипетську храмову еліту на чолі з первосвященниками фіванського Амона. До того ж, Птоlemeю III Евергету завдяки батьковим напрацюванням вийшло запровадити оформлення інституції єгипетських жрецьких синодів і започаткування культу живого фараона.

В період Птолемея IV Філопатропа, який у 217 р. взяв участь тільки у літній кампанії в перебігу IV Сирійської війни, зовнішньополітична діяльність Єгипту обмежувалась культурно-релігійними заходами, що було шкідливим для держави. Такі обставини сприяли потенційним супротивникам Єгипту, таким, як Антіох III та Філіпу V, і створення передумов для зайняття самостійно утвореного александрійськими монархами політичного вакууму активною Римською республікою. Втім, протягом перших п'яти років правління навіть цей монарх не відважився на відчайдушний крок – нехтувати обов'язками фараона. Тому, і пропонується розгляду здобуту перемогу у IV Сирійській війні, як діяння фараона, а не акцію басилевса.

Зрештою на зламі III та II ст., виникло питання про визначення пріоритету зовнішньою і внутрішньою діяльністю, опікуни малолітнього Птолемея V Епіфана. Не мали з чого вибирати. Птолемеєвська монархія мала поразку у 200 р. від Антіоха III при Паніоні, по факту 40 років царських зовнішньополітичних прорахунків, які перейшли у бездіяльність та нового потенційного зовнішньополітичного ворога в особі Риму. Активність Птолемея V Епіфана було суттєво скромнішою. По-перше, відбулось вкорінення Александрійської

династії на єгипетському ґрунті, що стало передумовою політики перших трьох представників птолемеївської династії. У Нижньому Єгипті воно відбулось через тісні і тривалі відносини з місцевим жрецьтвом, очолюване первосвященниками мемфіського Птаха, у Середньому Єгипті – через високу концентрацію нащадків середземноморських іммігрантів і представників місцевого грекомовного військового та адміністративного прошарку. За рахунок розміру території, які були підконтрольні Александрії, це дало змогу отримати кошти для залучення до птолемеївської армії певної кількості найманців, якого було б недостатньо для поновлення повноцінної військово-політичної активності у Середземноморському регіоні, втім точно вистачило б для примирення бунтівних областей самого Єгипту. З урахуванням всіх чинників, надання переваги єгипетському фараоніату у порівнянні з ефемерною базилюю - є єдиним перспективним варіантом. З такою думкою пізніше погодиться і Птолемей V Епіфан та його нащадки.

Відтак, ціною політичного виживання найтривалішої Александрійської династії в історії стародавнього Єгипту стала відмова від активності базилевсів на користь фараонівської складової.

ВИСНОВКИ

Головною метою цього дослідження було дослідити процес еволюції птолемеївської монархії як суспільно-політичної інституції. Тобто була спроба дослідити зміни характерів царської влади, які були під час правління перших чотирьох представників династії Птолемеїв в період кінця IV – кінця III ст.

Найяскравіша династія Птолемеїв налічує період царювання майже два століття. Найкраще дослідити зміни у характері влади перших чотирьох представників династії Птолемеїв можна шляхом аналізу періоду правління кожного окремо, дослідити у кожного найяскравіші риси, які притаманні перших чотирьом Птолемеям, як басилевсам і фараонам. У першому випадку ідеться про активну зовнішньополітичну діяльність. У другому випадку – про заходи ритуального значення.

Результатом наукового дослідження стало здійснення аналізу історії держави Птолемеїв. Історичний період розвитку охоплює хронологічні межі кінця IV – кінця III ст., який дав можливість розглянути перебіг історичних подій у контексті процесу еволюції птолемеївської монархії як суспільно-політичної інституції.

Птолемеї I Сотер засновник александрійського царського дому. В період 323-306/305 рр. По факту він виконував функції єгипетського сатрапа і вдало приймав участь у військових конфліктах. За рахунок вдалої проведеної політичної діяльності у 306 р. Птолемеї I зміг проголосити себе басилевсом. Вже у 304 р. Птолемеї I Сотер отримав статус фараона і по факту започаткував нову династію – Александрійську. Відтак, за часів утворення птолемеївської монархії, греко-македонянська складова безспірно була на користь потреб Птолемея I Сотера, який зміг отримати титул офіційного носія царської влади.

Птолемеї II Філадельф в період 282-246 рр. продовжив вести зовнішню батьківську політику, яка була спрямована на військову активність у середземноморському регіоні. В якості фараона Птолемеї II Філадельф при досягненні 30-річного царювання, зміг пройти ритуал сакрального оновлення – хеб-сед. Відтак, Птолемею II Філадельфу вдалось зберегти та збільшити

територіальні надбання, які залишилися йому у спадок і в цілому період його правління призвів до гармонійного розвитку держави Птолемеїв.

Птолемеї III Евергет був наступним александрійським володарем у період 246-222 р. На відміну від своїх попередників-родичів, Птолемеї III особисто прийняв участь у небагатьох військових конфліктах, втім все одно зміг отримати незначні територіальні надбання. Проте, Птолемеї III, як фараон справді був на висоті. Період його царювання став вершиною влади Александрійської династії над Єгиптом. Птолемеї III Евергет зміг посилити вплив на верхньоєгипетське жрецтво за рахунок системної програми храмового будівництва та зміг запровадити прижиттєвий культ правлячого царственного подружжя. Отже, прояв фараонівської складової Птолемея III Евергета був найяскравішим і наймасштабнішим за всю історію Александрійської династії.

Правління Птолемея IV Філопатропа припадає на період 222-204 рр., яке можна охарактеризувати, як безвідповідальне. Наслідками царювання Птолемея IV Філопатропа стало реальна загроза існування династії.

Надалі починаючи з Птолемея V Епіфана та його наступників, всі втратили реальну можливість підтримувати одночасне функціонування двох провідних елементів своєї царської влади. Відплата за виживання птолемеївської монархії стала відмова від однієї з таких складових. Надалі, всі їх заходи були спрямовані на збереження фараонівської влади над Верхнім і Нижнім Єгиптом. Беззаперечно важливим для історичного розвитку держави Птолемеїв, полягав у поступово послабленні прояву елліністичної басилеї і більш-менш посиленню фараонівської влади. І можна впевнено сказати, що птолемеївська монархія – є найтривалішою династією за три тисячоліття в історії Стародавнього Єгипту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

І. Джерела

1. Диодор Сицилийский. [Электронный ресурс] / Диодор Сицилийский; пер. М.Е. Сергеенко. – М.: МГУ, 1993. – (Историческая библиотека, Книга XVII). – Режим доступа до праці: <https://ancientrome.ru/antlitr/t.htm?a=1454017000>.
2. Ливий Т. История Рима от основания города // Тит Ливий. История Рима от основания города: в 3-х т. / пер. М.Л. Гаспаров, Г.С.; под ред. Е.С. Голубцова. М.: Наука, 1989. Т. 1 С. 505.
3. Митина Ю.П. Паросские хроники; пер. Ю.П. Митина. – М.: Наука, 1991. (Паросская часть). – Режим доступа до праці: <https://ancientrome.ru/antlitr/marble/part3-f.htm>.
4. Панов М.В. Историко-биографические и мифологические надписи позднего времени. Новосибирск: М. В. Панов, 2017. С. 400.
5. Панов М.В. Историко-биографические надписи классического периода. Новосибирск: М. В. Панов, 2019. С. 347.
6. Панов М.В. Исторические надписи из Куша и Кемета (I тыс. до н.э.). Новосибирск: М.В. Панов, 2020. С. 440.
7. Тыжов А.Я. Полибий и его «Всеобщая история» // Полибий. Всеобщая история: в 3-х т. / пер. Ф.Г. Мищенко; под ред. А.Я. Тыжова. СПб.: Наука, 1994. Т. 1-2 С. 451, 566.
8. Houghton A., Lorber C. Seleucid Coins a Comprehensive Catalogue: in II pt. Pt. I: Seleucus I through Antiochus III. New York; Lancaster (PA); London: The American Numismatic Society; Classical Numismatic Group, 2002. №№ 785, 800- 801, 817-821, 843, 850, 871-872, 875-883, 949-959.

II. Література

1. Авраменко И.Н. Взятие Сард войсками Антиоха III в освещении Полибия АМА. Вып. 11 (2002). С. 30-37.
2. Балахванцев А.С. Политическая история ранней Парфии: Дисс. ... докт. ист. наук / Институт востоковедения РАН. Москва, 2018. 467 с.

3. Бенгтсон Г. Правители эпохи эллинизма: Пер. с нем. Москва: Наука, 1982. С.390
4. Горлов Ю.В. Родос. Проблемы социально-экономического и политического развития. Москва: Институт археологии РАН, 1996. С. 329.
5. Дройзен И.Г. История эллинизма: В 3 т. Наука, Ювента. СПб. 1997. Т. 2-3.
6. Ефремов Н.В. Родосско-византийская война 220 г. до н.э. ВДИ. 2005. № 1. С. 128-152.
7. Жигунин В.Д. Восточная политика Македонии в 20-х годах III в. до н.э. Античность: история и историки. Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1997. С. 84-88.
8. Жигунин В.Д. Международные отношения эллинистических государств в 280–220 гг. до н.э. Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1980. С. 192.
9. Жигунин В.Д. О морской победе Птолемея Филадельфа над Антигоном Гонатом Античность: эпоха и люди. Казань: Изд-во Казанского ун-та, 2000. – С. 39-50.
10. Зелінський А.Л. До дискусії стосовно Береніки Посидіппа (P. Mil. Vogl. 309 АВ 78-82) Східний світ. 2006. № 2. С. 43-48.
11. Зелінський А.Л. Три примітки до історії діадохів СхСв. 2007. № 1. С. 34-44.
12. Зелінський А.Л. До питання про гіпотетичну лояльність Офелли Киренського Сходознавство. 2008. Вип. 44. С. 28-37.
13. Зелінський А.Л. Александрійські фараони та їхні піддані. Зміцнення влади перших Птолемеїв. Київ: Академперіодика, 2010. С. 664.
14. Зелінський А.Л. Перші Птолемеї і формування монархічної ідеології: традиції, запозичення, інновації Орієнтальні студії в Україні. До ювілею Л.В. Матвеевої. Збірник наукових статей. Київ, 2010. С. 232-254.
15. Зелінський А.Л. Возможна доля Лісандри: штрих до династичної історії 548 Птолемеїв XV сходознавчі читання А. Кримського. Тези доповідей міжнародної наукової конференції (м. Київ 20-21 жовтня 2011 р.). Київ, 2011. С. 85-88.
16. Зелинский А.Л. Возможная причина воздаяния божеских почестей Птолемею Сотеру родосцами Проблеми історії та археології України. Матеріали

- VIII міжнародної наукової конференції (9-10 листопада 2012 року. Харків). Харків, 2012. С. 50-51.
17. Зелинский А.Л. Об имени «Лисандра» в династической истории раннего эллинизма *Studia Historica*. 2012. Vol. 12. С. 75-83.
18. Зелінський А.Л. II Сирійська війна у світлі папірусів з Архіву Зенона ХХІ Сходознавчі читання А. Кримського. Тези доповідей міжнародної наукової конференції (м. Київ 17-18 листопада 2017 р.). Київ, 2017. С. 16-17.
19. Зелинский А.Л. Эпимахия Птолемея и Деметрия: об одном неудавшемся замысле *Studia historica*. 2018. Vol. 16. С. 84-93.
20. Зелинский А.Л. К вопросу о назначении так называемых перстней «птолемеевского типа» Стародавнє Причорномор'я. 2018. Вип. XII. С. 241-247
21. Зелинский А.Л. Птолемей III и иронический подтекст эпитета «Филолог» История античного мира и средневековья вуниверситетах Украины. К 40- летию кафедры истории древнего мира и средних веков ХНУ имени В. Н. Каразина. Тезисы докладов Международной научной конференции (Харьков, 25-26 октября 2018 г.). Харьков: ООО «НТМТ, 2018. С. 28-30.
22. Зелінський А. Птолемей III Евергет як релігійний реформатор: запровадження єгипетського варіанту прижиттєвого царського культу Абстракти доповідей та програма Міжнародної наукової конференції "Ver Kyiviens: Історик та його час", 14 травня 2020 року / під ред. О. Магдича. Київ: Кафедра історії стародавнього світу та середніх віків КНУ імені Тараса Шевченка, 2020. С. 36-37.
23. Зелінський А.Л. Від басилевсів-фараонів до фараонів-басилевсів: перші 100 років птолемеївської монархії. Вінниця; Київ: «Твори», 2020. С. 648.
24. Зельин К.К. Исследования по истории земельных отношений в Египте II–I веков до н.э. Москва: Изд-во АН СССР, 1960. С. 466.
25. Кашеев В.И. Договор Филиппа V и Антиоха III в интерпретации античных и современных авторов АМА. 1990. Вып. 8. С. 44-52.
26. Кошеленко Г.А. Государство Птолемеев Источниковедение Древней Греции. Эпоха эллинизма. Москва: Изд-во МГУ, 1982. С. 157-183.

27. Ладынин И.А. «Нечестивый правитель» в религиозно-идеологической традиции древнего Египта II тыс. до н.э. Культурное наследие Египта и христианский Восток (Материалы международных научных конференций). Москва: Изд-во МГУ, 2002. С. 155-176
28. Ладынин И.А. Жреческие синоды начала правления Птолемея III Эвергета и некоторые особенности общества эллинистического Египта Политика, идеология, историописание в римско-эллинистическом мире. Материалы научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения профессора Фрэнка Уильяма Уолбанка (Казань, 9-11 декабря 2009 г.) / Ред. О.Л. Габелко. Казань: Отечество, 2009. С. 195-204.
29. Ладынин И.А. Династический культ и эпонимное жречество Птолемеев «Боги среди людей»: культ правителей в эллинистическом, постэллинистическом и римском мире / ред. С. Ю. Сапрыкин, И. А. Ладынин. Москва; Санкт-Петербург: Изд-во РХГА, 2016. С. 265-312.
30. Ладынин И.А. Начало македонского времени в категориях традиционного мировоззрения древних египтян конца IV – начала III вв. до н.э.: в 2-х т.: Дис... докт. ист. наук: 07.00.03 / Московский государственный университет. Москва, 2017. 534, С. 381. (Т. 1. С. 364-386, 509.)
31. Нефедов К. Культ правителя в политике Лисимаха в 323-289 гг. до н.э. Емінак. 2018. № 2. С. 81-89.
32. Пикус Н.Н. Царские земледельцы (непосредственные производители) и ремесленники в Египте III в. до н.э. Москва: Изд-во МГУ, 1972. С. 254.
33. Ранович А.Б. Эллинизм и его историческая роль. Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1950. С. 381.
34. Сапрыкин С.Ю. «Северная лига»: международные отношения в южном Причерноморьи в период раннего эллинизма Причерноморье в эпоху эллинизма. Материалы III Всесоюзного симпозиума по древней истории Причерноморья. Цхалтубо, 1982 г. Тбилиси: Мецниереба, 1985. С. 49-61.
35. Сизов С.К. Ахейский союз. История древнегреческого федеративного государства (281–221 гг. до н. э.). Москва: Прометей, 1989. 171 с.

36. Сизов С.К. Федеративное государство эллинистической Греции: Этолийский союз. Нижний Новгород: Изд-во Нижегородского ун-та, 1990. 80 с.
37. Смирнов С.В. Восточная политика Селевка II в свете новой надписи из Ирана (предварительные замечания) IRANICA. Иранские империи и грекоримский мир в VI в. до н.э. – VI в. н.э. / ред. О. Л. Габелко, Э. В. Рунг, А. А. Синицын, Е. В. Смыков. Казань: изд-во Казанского ун-та, 2017. С. 248- 256.
38. Стучевский И.А. Рамсес II и Херихор. Из истории древнего Египта эпохи Рамессидов. Москва: Наука, 1984. 247 с.
39. Толмачева Е.Г. Древнеегипетские корни мифа о Фениксе Восток. 2003. № 2. С. 111-120.
40. Хабиخت Х. Афины. История города в Эллинистическую эпоху: Пер. с нем. Москва: Ладомир, 1999. 417 с.
41. Хвостов М.М. Исследования по истории обмена. История восточной торговли греко-римского Египта. Казань: Тип. Казанского ун-та, 1907. С. 479.
42. Шахермайр Ф. Александр Македонский: Пер. с нем. Москва: Наука, 1984. С. 384.
43. Шофман А.С. Распад империи Александра Македонского. Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1984. 224 с.
44. Ager Sh. Interstate Arbitrations in the Greek World, 337-90 B.C. Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press, 1996. P. 544.
45. Ager Sh. The Alleged Rapprochement between Achaios and Attalos I in 220 BC Historia. 2012. Bd. 61. P. 421-429.
46. Anson E. The Dating of Perdikkas' Death and the Assembly at Triparadeisus GRBS. 2002-2003. Vol. 43. P. 373-390.
47. Bagnall R. The Administration of the Ptolemaic Possessions Outside Egypt. Leiden: E.J. Brill, 1976. 286 p.
48. Bagnall R. Archagathos Son of Agathocles, Epistates of Libya Philologus. 1976. № 2. P. 195-209.
49. Balsdon J. Rome and Macedon, 205-200 B.C. JRS. 1954. Vol. 44. P. 30-42.

50. Barbantani S. "Mother of Snakes and Kings": Apollonius Rhodius' foundation of Alexandria *Histos*. 2014. Vol. 8. P. 209-245.
51. Baron Ch. The use and abuse of historians: Polybios' book xii and our evidence for Timaios *AncSoc*. 2009. Vol. 39. P. 18-19.
52. Bennett Ch. The Children of Ptolemy III and the Date of the Exedra of Thermos *ZPE*. 2002. Bd. 138. P. 141-145.
53. Bennett Ch. Egyptian Royal Genealogy – Режим доступа: <http://www.instonebrewer.com/TyndaleSites/Egypt/ptolemies/ptolemies.htm> – Дата звернення 09.11.2020.
54. Bevan E. *The House of Ptolemy; A History of Egypt under the Ptolemaic Dynasty*. Chicago: Argonaut, 1968. 409 P.
55. Billows R. Anatolian Dynasts: The Case of the Macedonian Eupolemos in Karia *CA*. 1989. № 2. P. 173-205.
56. Billows R. *Antigonos the One-Eyed and the Creation of the hellenistic State*. 2 nd Ed. Berkeley; Los Angeles: University of California Press, 1997. P. 462.
57. Bing P. Callimachus' Hymn to Delos 1-99. Introduction and Commentary: diss. PhD. / University of Michigan. An Arbor, 1981. 197 p.
58. Boiy T. *Late Achaemenid and Hellenistic Babylonia*. Leuven: Peeters, 2004. P. 384.
59. Bosworth A. The Death of Alexander the Great: Rumour and Propaganda *CQ*. 1971. № 1. P. 112-136.
60. Buraselis K., Tompson D.J. Introduction *The Ptolemies, the Sea and the Nile. Studies in Waterborne Power* / ed. K. Buraselis, M. Stefanou, D.J. Thompson. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. P. 1-19.
61. Burstein S. Alexander's Organization of Egypt: A Note on the Career of Cleomenes of Naucratis *Macedonian Legacies: Studies in Ancient Macedonian History and Culture in Honor of Eugene N. Borza* / ed. T. Howe, J. Reames. Claremont (CA): Regina Books, 2008. P. 183-194.
62. Carney E.D. The Death of Clitus *GRBS*. 1981. № 2. P. 149-161.

63. Casson L. Ptolemy II and the Hunting of African Elephants TAPhA. 1993. Vol. 123. P. 247-260.
64. Clarysse W. A Banking Receipt from Philopator's Last Year ZPE. 1989. Bd. 78. P. 300.
65. Clarysse W. The Ptolemies visiting the egyptian chora Politics, administration and society in the Hellenistic and Roman World / Ed. L. Mooren. Leuven: Peeters, 2000. P. 29-53.
66. Cohen G. The Hellenistic settlements in the East from Armenia and Mesopotamia to Bactria and India. Berkeley; Los Angeles: University of California Press, 2013. 440 p.
67. Collins N. The Various Fathers of Ptolemy I Mnemosyne. 1997. № 4. P. 436- 476.
68. Davesne A. Yenisoganci V. Les Ptolemees en Seleucide: le tresot d'Huseyinli RN. 1992. S. 6 T. 34. P. 23-36.
69. Ellis W. Ptolemy of Egypt. London; New York: Routledge, 1994. P. 102.
70. Erickson K. The Early Seleukids, their Gods and their Coins. London; New York: Routledge, 2019. 189 p.
71. Evans R. A History of Pergamum: Beyond Hellenistic Kingship. London: Continuum International Publishing Group, 2012. 224 p.
72. Fischer-Bovet C. Army and society in Ptolemaic Egypt. New York: Cambridge University Press, 2014. P. 447.
73. Fraser P. Bibliography: Graeco-Roman Egypt Greek Inscriptions (1957) JEA. 1958. Vol. 44. P. 108-116.
74. Fraser P. Ptolemaic Alexandria: In II v. Oxford: Clarendon Press, 1972. P. 1116.
75. Grainger J. The Syrian Wars. Leiden; Boston: Brill, 2010. P. 447.
76. Griffiths J. The Interpretation of the Horus-Myth of Edfu JEA. 1958. Vol. 44. P. 75-85.
77. Hammond N.G.L., Walbank F. A History of Macedonia: In III v. Oxford: Clarendon Press, 1988. Vol. III. P. 655.
78. Heckel W. The "boyhood friends" of Alexander the Great Emerita. 1985. Vol. 53. P. 285-289.

79. Heckel W. *Who's Who in the Age of Alexander the Great. Prosopography of Alexander's Empire*. Malden (MA): Blackwell Publishing, 2006. 389 p.
80. Heckel W. *Alexander's Marshals Alexander's Marshals: A study of the Makedonian aristocracy and the politics of military leadership*. 2nd. Ed. New York: Routledge, 2016. P. 231.
81. Hölbl G. *A History of the Ptolemaic Empire: Trans. from Germ.* London; New York: Routledge, 2001. 416 p.
82. Holton J. *The ideology of Seleukid joint kingship: the case of Seleukos, son of Antiochos I The Seleukid Empire, 281-222 BC: War within the Family / ed. K. Erickson*. Swansea: Classical Press of Wales, 2018. P. 101-128.
83. Johstono P. *Military Institutions and State Formation in the Hellenistic Kingdoms: Dis...* PhD / Duke University. Durham, 2012. P. 489.
84. Lefkowitz M. *The Quarrel between Callimachus and Apollonius ZPE*. 1980. Bd. 40. P. 1-19.
85. Ma J. *The Epigraphy of Hellenistic Asia Minor: A Survey of Recent Research (1992–1999) AJA*. 2000. № 1. P. 95-121.
86. Mahaffy J. P. *A history of Egypt under the Ptolemaic dynasty*. London: Methuen & Co., 1899. P. 261.
87. Manning J. *The Last Pharaohs. Egypt under the Ptolemies, 305-30 BC*. Princeton; Oxford: Princeton University Press, 2010. P. 264.
88. Merker I. *Demetrios Poliorketes and Tyre AncSoc*. 1974. Vol. 5. P. 119-126.
89. Molina Marin A. *Death on the Nile: The murder of Perdikkas and the river crossing in Ancient Macedonia Karanos*. 2018. Vol. 1. P. 87-106.106. Murray W. *The Age of Titans. The Rise and Fall of the Great Hellenistic Navies*. Oxford: Oxford University Press, 2012. 356 p. 1301.
90. Rostovtzeff M. *A Large Estate in Egypt in the Third Century B.C. A Study in Economic History*. Madison, Vi.: University of Wisconsin Press, 1922. P. 209.
91. Rostovtzeff M.I. *The social and economic history of the Hellenistic world: In III v. Oxford: Oxford University Press, 1941. P. 1800.*

92. Shear T. Kallias of Sphettos and the Revolt of Athens in 286 B.C. *Hesperia* (suppl.). 1978. Vol. 17. P. 1-122.
93. Simpson R. The Historical Circumstances of the Peace of 311 JHS. 1954. Vol. 74. P. 25-31.
94. Sosin J. Endowments and taxation in the Hellenistic Period *AncSoc*. 2014. Vol. 44. P. 43-89.
95. Spyridakis S. *Ptolemaic Itanos and Hellenistic Crete*. Berkeley: University of California Press, 1970. 113 p
96. Tarn W. *Hellenistic Civilisation*. London: E. Arnold & Co., 1927. 312 p.
97. Thompson D.J. Economic reforms in the Mid-Reign of Ptolemy Philadelphus Ptolemy II Philadelphus and his World / ed. P. McKechnie, Ph. Guillaume. Leiden; Boston: Koninklijke Brill NV, 2008. P. 27-38.
98. Thompson D.J. *Memphis under the Ptolemies*. 1st ed. Princeton: Princeton University Press, 1988. 376 p.; 2nd ed. Princeton: Princeton University Press, 2012. P. 360.
99. Thompson D.J. Ptolemy I in Egypt: Continuity and Change Ptolemy I and the Transformation of Egypt, 404-282 BCE / Ed. P. McKechnie, J. Cromwell. Leiden; Boston: Brill, 2018. P. 6-26.
100. Wheatley P. The Antigonid campaign in Cyprus, 306 BC. *AncSoc*. 2001. Vol. 31. P. 133-151.
101. Whitehorne J. *Cleopatra*. London; New York: Routledge, 1994. P. 243.
102. Winnicki J.-K. Late Egypt and Her Neighbours: Foreign Population in Egypt in the First Millennium BC *JJP*. (suppl.). 2009. Vol. 12. 645 p.
103. Worthington I. *Ptolemy I. King and Pharaoh of Egypt*. Oxford: Oxford University Press, 2016. P. 253.
104. Worthington I. Ptolemy I and the Succession Issue *Hermes*. 2020. Bd. 148. P. 236-241.

Анотація

Устич Алла Вадимівна. Суспільний та політичний розвиток елліністичного Єгипту в період правління перших Птолемеїв. Кваліфікаційна робота магістра Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Історичний факультет, кафедра історії стародавнього світу та середніх віків. 2023р.

Кваліфікаційна робота магістра присвячена дослідженню еволюції птолемеївської монархії як суспільно-політичної інституції у період еллінізму. Династія Птолемеїв налічує майже два століття правлячої активності. Розуміння сутності елліністичного Єгипту в період правління перших Птолемеїв дозволяє дослідити механізм перетворення держави Птолемеїв на найбільшу імперію в східному Середземномор'ї, а також розглянути питання щодо ролі та місця Єгипту в системі елліністичних держав.

Птолемеївська імперія була однією з найбільших елліністичних держав, яка володіла беззаперечною могутністю та мала контроль над важливими морськими та сухопутними шляхами в східній частині Середземномор'я, забезпечуючи торгівлю зі Сходом. В період своєї найбільшої політичної могутності в 20-ті рр. III ст. до н.е. Єгипет був грізною та могутньою імперією. Вже Птолемей I Сотер володів Єгиптом, Кіренаїкою, Кіпром, Палестиною та південною Сирією. При його перших спадкоємцях влада Єгипту поширювалась на південну та західну частини Малої Азії, узбережжя Фракії та Геллеспонта, а також на острова Егейського моря. Поширюючи територіальні надбання, перші Птолемеї переслідували цілі, пов'язані із заснуванням могутньої монархії у Середземномор'ї та забезпеченням безпеки кордонів Єгипту від ворогів.

Ключові слова: еллінізм, птолемеївська монархія, еволюція, влада фараона, Александрійська династія, перші чотири Птолемея, зовнішня політика, династичний культ.

Abstract

Alla Ustych. Social and political development of Hellenistic Egypt during the reign of the first Ptolomeis. Master`s thesis. V. N. Karazin Kharkiv National University. School of history, department of Ancient and Medieval History. 2023.

The master's thesis is dedicated to the study of the evolution of the Ptolemaic monarchy as a socio-political institution during the Hellenistic period. The Ptolemaic dynasty ruled for nearly two centuries. Understanding the essence of Hellenistic Egypt during the reign of the early Ptolemies allows us to investigate the mechanisms that transformed the Ptolemaic state into the largest empire in the eastern Mediterranean and to consider questions regarding the role and position of Egypt in the Hellenistic state system.

The Ptolemaic Empire was one of the largest Hellenistic states, possessing unquestionable power and control over important maritime and overland routes in the eastern Mediterranean, facilitating trade with the East. During its peak political power in the 3rd century BCE, Egypt was a formidable and mighty empire. Ptolemy I Soter already held Egypt, Cyrenaica, Cyprus, Palestine, and southern Syria. Under his early successors, Egyptian rule extended to the southern and western regions of Asia Minor, the coast of Thrace and the Hellespont, as well as the islands of the Aegean Sea. As they expanded their territorial acquisitions, the early Ptolemies pursued goals associated with establishing a powerful monarchy in the Mediterranean and securing Egypt's borders from external threats.

Keywords: the Hellenism, the Ptolemaic monarchy, the evolution, the power of pharaoh, the Alexandrian dynasty, the first four Ptolemeis, the foreign policy, the dynastic cult.